

## BÉREK, ADÓZÁS, CSALÁDTÁMOGATÁS

GÁCS ENDRE

A személyi jövedelemadó-rendszer 1988. évi bevezetése óta Magyarországon állandó vita tárgya, hogy milyen mértékű hazánkban az adóterhelés, hogy túlzott-e vagy nem a keresetektől történő elvonás. Ugyancsak visszatérő téma, hogy gyermekbarát vagy gyermekellenes-e adózási-juttatási rendszerünk. E kérdésekre csak más országokkal való összehasonlítás segítségével lehet elfogulatlan választ adni.

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) évente megjelentetett kiadványában bemutatja, hogy 24 tagországában egy átlagkeresettel rendelkező feldolgozóipari munkás háztartása mennyi személyi jövedelemadót, társadalombiztosítási járulékot fizet, és mennyi alanyi jogon járó pénzbeli családtámogatást kap. A legutolsó kiadvány az 1988 és 1991 közötti évekre tartalmaz egységes rendszerű adatokat.<sup>1</sup> Tanulmányomban ennek alapján összehasonlítom a magyarországi arányszámokat a nyugati országok megfelelő adataival. A nemzeti valutákban közölt adatok az abszolút mértékek egybevetésére alkalmatlanok, de az eltérő fejlettségi színvonalak miatt félrevezetők is lennének.

### *A keresetek*

Az említett kiadvány két háztartástípust vizsgál: az egyszemélyes háztartásokat (a továbbiakban egyedül állókat) és az egykeresős egycsaládos háztartásokat, amelyekben két 5—12 éves gyermek él (a továbbiakban kétgyermekes családokat). A kereset mindkét esetben megfelel a teljes munkaidőben foglalkoztatott feldolgozóipari fizikai munkás átlagbérenek. A bér magában foglalja a túlóradíjat és a szabadság idejére járó fizetést, de nem tartalmaz sem nyereségrészesedést, sem egyéb bérjellegű jövedelmet. Feltételezi, hogy a munkás az év folyamán sem beteg, sem munkanélküli nem volt, így ilyen juttatásban nem részesült. (Néhány országban, ahol a rövid időszakra járó táppénzt és munkanélküli-segélyt a munkaadó fizeti, az átlagbéradatok rendszerint ezeket az összegeket is tartalmazzák; a bérhez közel álló mértékük miatt azonban az eredményt lényegesen nem befolyásolják.) A háztartások tőkejövedelmekben (kamat, osztalék) sem részesülnek.

<sup>1</sup> Lásd The tax/benefit position of production workers, 1988—1991. OECD. Paris. 1992. 279 old.

Magyarországon a vizsgált években a statisztika még nem mutatta ki külön a feldolgozóipari béreket. (Az 1992-ben életbe lépett új ágazati osztályozási rendszer már tartalmaz ilyen csoportosítást.) Ezért az egész ipar teljes munkaidőben foglalkoztatott fizikai dolgozóinak bruttó átlagbérét vettem figyelembe. Néhány OECD-ország (Finnország, Franciaország, Luxemburg) adatai is tartalmazzák a bányászatot, így az eltérés nem kirívó.

### *A jövedelemadó*

Az 1. táblában bemutatom, hogy az előbbieken jellemzett bérből a háztartások mennyi személyi jövedelemadót fizettek. Több országban a központin kívül tartományi és helyi jövedelemadók is léteznek. Ahol az utóbbiak mértéke nem egységes, ott az OECD-kiadvány számításaiban vagy az átlagos kulcsot vagy egy tipikus ipari körzet mértékét vették figyelembe.

Az adókat csökkentették az adóalapból és az adóból levonható ún. standard kedvezményekkel. Standardnak tekintik azokat a kedvezményeket, amelyek függetlenek a tényleges kiadásoktól, és amelyek automatikusan megilletnek minden adófizetőt, akik megfelelnek a törvényben meghatározott kritériumoknak. Ezek általában fix összegek vagy a jövedelem fix százalécai (például az alkalmazotti kedvezmények, a levonható társadalombiztosítási járulékok, a családi állapotból adódó, valamint a gyermekek után járó kedvezmények).

Magyarország esetében az 1988. és 1991. években érvényes szabályok szerint számítottam ki a jövedelemadó összegét. Az alkalmazotti kedvezményt 1988-ban az adóalapból, 1991-ben az adóból lehetett levonni. 1991-től az adóalapból le lehetett vonni az év közben bevezetett munkavállalói járulékot. Gyermekek utáni kedvezmény 1988-ban csak a három- és többgyermekeseknek járt, ezért a definíció szerint nem lehetett figyelembe venni a számításnál. 1991-ben már minden 6 éven aluli gyermek után csökkenteni lehetett az adóalapot. Tekintve, hogy az 5—12 éves korú két gyermek közül csak egy lehetett 6 éven aluli, ezért egy gyermek után számoltam kedvezményt.

Az 1. táblából szembetűnik, hogy az egyes országok között rendkívül nagy különbségek vannak az adóterhelésben. 1991-ben az egyedül álló dán munkás fajlagos adóterhelése több mint hétszerese volt a portugálénak. A különbségek egyrészt az átlagos adószínvonalat (az újraelosztás mértékét) tükrözik, másrészt a személyi jövedelemadó összes adónemen belüli arányát. 1988 és 1991 között az egyedül állók kategóriájában az országoknak körülbelül a felében csökkent, a másik felében nőtt az adóterhelés, a 24 ország súlyozatlan átlaga kismértékben csökkent.

A gyermekes családok adóterhelése általában lényegesen alacsonyabb az egyedül állóknál. Kivételt képez Svédország, ahol csak családi pótlék formájában támogatják a gyermekeseket, és Törökország, ahol az állam semmilyen módon nem nyújt támogatást. A családok adóterhelésében még nagyobbak az országok közötti különbségek, mint az egyedül állóknál: a relatív szórás meghaladja a 75 százalékot.

A családoknak nyújtott adókedvezmény öt formája ismeretes. Kedvezményt kaphat a családfő azért, mert házas, függetlenül attól, hogy van-e gyermeke, és igénybevehet levonást az eltartott gyermekek után. Mindkét kedvezmény előfordul az adóalap-

ból vagy az adóból történő leírásnál. Az országok e négy lehetőség közül általában egyet vagy kettőt alkalmaznak. Az adóból nyújtott kedvezmény elterjedtebb. Az ötödik eset a Franciaországban és Luxemburgban meghonosodott ún. családhányados- (kvóciens)-rendszer, amelyben az adóalap meghatározásánál a család összes kerestetét osztják a családegység számával (felnőtt 1, gyermek 0,5 egység). Az 1. táblából leolvasható, hogy relatíve legjelentősebb családi adókedvezményeket Luxemburgban, Izlandon, Portugáliában, Franciaországban és Japánban nyújtják, ahol a modellekben szereplő családok nem, vagy csak minimális mértékű adót fizetnek.

1. tábla

*A személyi jövedelemadó a bruttó bér százalékában*

Ország	Egyedül álló személy		Kétgyermekes család	
	1988	1991	1988	1991
Ausztria . . . . .	9,8	8,3	6,8	4,8
Belgium . . . . .	23,4	23,3	15,1	11,6
Dánia . . . . .	44,5	44,4	36,1	36,0
Egyesült Királyság . . . . .	18,9	18,8	15,3	15,5
Finnország . . . . .	32,0	28,3	26,9	21,8
Franciaország . . . . .	6,8	8,1	0,0	1,0
Görögország . . . . .	5,1	5,8*	2,7	3,7*
Hollandia . . . . .	11,6	12,2	8,7	10,0
Írország . . . . .	26,9	24,9	18,0	16,4
Izland . . . . .	16,0	17,9	0,6	0,3
Luxemburg . . . . .	13,9	11,8	0,9	0,0
Német Szövetségi Köztársaság . . . . .	18,1	18,4	8,8	8,7
Norvégia . . . . .	24,4	24,4	17,2	17,8
Olaszország . . . . .	18,8	18,1	15,6	14,2
Portugália . . . . .	6,0	6,1	6,0	0,9
Spanyolország . . . . .	10,4	11,3	5,1	6,4
Svájc . . . . .	10,6	9,6	6,0	5,4
Svédország . . . . .	37,2	28,0	35,8	28,0
Törökország . . . . .	22,2	22,6**	22,2	22,6**
Ausztrália . . . . .	23,9	21,4	19,8	16,7
Egyesült Államok . . . . .	18,5	18,6	11,6	11,3
Japán . . . . .	8,1	8,5	2,3	2,4
Kanada . . . . .	19,5	20,6	10,1	12,5
Új-Zéland . . . . .	25,6	23,4	22,7	21,4
OECD-országok				
Súlyozatlan átlag . . . . .	18,8	18,1	13,1	12,1
Szórás . . . . .	9,8	8,8	10,1	9,2
Relatív szórás . . . . .	0,5	0,5	0,8	0,8
Európai országok átlaga . . . . .	18,8	18,0	13,0	11,8
Magyarország . . . . .	8,7	13,5	8,7	11,3

\* 1989. évi adat.

\*\* 1990. évi adat.

*Megjegyzés.* Saját számítás a többszörösen módosított 1989. évi XLV. számú törvény, az 1987. évi VI. számú törvény, valamint a Statisztikai évkönyv, 1988 (Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1989. 401 old.), a Magyar statisztikai évkönyv, 1991 (Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 360 old.), továbbá az 1. jegyzetben említett kötet adatai alapján.

Az adókedvezmény mértékéből önmagában még nem lehet következtetni a családok támogatottságáról, mert az 1970-es években sok ország a gyermekek után nyújtott adókedvezményről részben vagy teljesen áttért a családi pótlékon keresztül nyújtott támogatásra. Az 1980-as években egyes országokban ellenkező tendencia érvényesült.<sup>2</sup>

Magyarországon az 1988-ban bevezetett személyi jövedelemadó-rendszer az első évben még viszonylag alacsony adóterhelést eredményezett. A rákövetkező három évben azonban gyorsan nőtt a fajlagos adóterhelés (az egyedül állóknál közel 5, a gyermekes családoknál közel 3 százalékponttal). A változás oka, hogy a gyors nominálbér-emelkedés (három év alatt közel 80 százalék) mellett az adótáblát csak részben valorizálták, így a keresők egyre magasabb adósávokba csúsztak át. A fajlagos adóteher azonban még 1991-ben is alacsonyabb volt az OECD-átlagnál. A két háztartástípus adóterhelése közötti különbség nálunk kisebb volt, mint az országok többségében.

Néhány ország esetében számításokat végeztek arra, hogy az ún. nem standard adókedvezmények hogyan befolyásolják az átlagos adóterhelést. (Nem standardnak azokat a kedvezményeket tekintik, amelyek a tényleges kiadásokkal függenek össze. Közéjük tartoznak bizonyos hitelek kamataival, biztosítási díjakkal, magán nyugdíjalapokba, jótékonyági alapítványokba való befizetésekkel, szakszervezeti tagdíjakkal stb. összefüggő kedvezmények.) Természetesen csak olyan kedvezményeket vettek figyelembe, amelyek értelemszerűen vonatkozhatnak az adott háztartástípusra (például a vakok kedvezményét nem lehet beszámítani). A hatást úgy mutatták ki, hogy az országos adatokból számított egy adózóra jutó kedvezménnyel korrigálták az ipari munkás adókötelezettségét. Néhány ország esetében (például Luxemburg, Spanyolország) ezek a kedvezmények jelentősek, 4–5 százalékponttal is módosították az adóterhet. Tekintve azonban, hogy a számítások nem minden országra készültek el, és azok is különböző évekre vonatkoztak, valamint a metodika sem volt egységes, az összehasonlító táblákban ezeket nem vették figyelembe.

Magyarországon ilyen nem standard kedvezménynek számítanak többek között az alapítványokra, helyi adókra befizetett összegek, a befektetések, a lakáscélú megtakarítások, a nyugdíj- és életbiztosítások. Számításaim szerint ezek mindössze 0,4 százalékponttal csökkentenék az ipari munkások adóterhelését.

Az ún. adóküszöb az a kereseti szint, amelynél belép az adó. Úgy számolják ki, hogy a nullkulcsos sávhoz hozzáadják az adóalapból levonható kedvezményeket és az adóból levonható tételeknek az első pozitív kulccsal osztott összegét.

Az adóküszöb tekintetében az országok között nagy különbségek vannak: a legkisebb Új-Zélandon (0%), vagyis a legalacsonyabb jövedelmet is megadóztatják, a legmagasabb Norvégiában (75,1%), vagyis csak az átlagbér háromnegyedének megfelelő jövedelemnél lép be az adó a központi adórendszerbe, viszont a helyi jövedelemadónál alkalmazott küszöb viszonylag alacsony.

Az 1. táblával egybevetve megállapítható, hogy ahol alacsony az adóküszöb, ott általában magasabb az átlagos adóteher, de vannak kivételek (Hollandia, Svájc és

<sup>2</sup> E folyamatról részletesebben lásd A gyermeknevelés támogatásának nemzetközi összehasonlítása (MTA Közgazdaság-tudományi Intézet. Budapest. 1990. 74 old.) című tanulmányomat.

Japán). Nyilvánvaló, hogy az átlagos adórátá nemcsak a küszöbtől, hanem az adókulcsok meredekségétől is függ.

*Az egyedül állók jövedelemadó-küszöbe  
a bruttó bér százalékában, 1991*

Ország	Adóküszöb
Ausztria . . . . .	47,4
Belgium . . . . .	30,5
Dánia . . . . .	15,2
Egyesült Királyság . . . . .	24,9
Finnország . . . . .	38,0*
Franciaország . . . . .	61,1
Görögország . . . . .	.
Hollandia . . . . .	10,8
Írország . . . . .	26,2
Izland . . . . .	55,1
Luxemburg . . . . .	39,2
Német Szövetségi Köztársaság . . . . .	19,9
Norvégia . . . . .	75,1*
Olaszország . . . . .	29,8
Portugália . . . . .	59,6
Spanyolország . . . . .	51,8
Svájc . . . . .	13,0
Svédország . . . . .	7,1
Törökország . . . . .	5,5**
Ausztrália . . . . .	18,6
Egyesült Államok . . . . .	23,6*
Japán . . . . .	15,0
Kanada . . . . .	19,9
Új-Zéland . . . . .	0,0
<i>Magyarország</i> . . . . .	<i>45,5</i>

\* Központi adó.

\*\* 1990. évi adat.

*Megjegyzés.* Saját számítás a magánszemélyek jövedelemadójáról szóló törvény, valamint az 1. jegyzetben említett kötet adatai alapján.

Magyarország 1991. évi relatív adóküszöbével (45,5%) a vizsgált országok felső harmadában foglalt helyet. Abszolút összegben ez évi 80 200 forint, vagyis havi 6683 forint volt, ami lényegében megegyezett a minimálbér adott évi átlagos színvonalával.

#### *A társadalombiztosítási járulék*

A 2. tábla azt mutatja be, hogy a dolgozók bérükből mennyi kötelező társadalombiztosítási járulékot fizettek be. Az adatok nem tartalmazzák sem a munkaadók által fizetett járulékot, sem pedig az államháztartáson kívüli különböző biztosítási rendszerekbe fizetett összegeket. A járulékok mértéke az egyes országokban a vizsgált időszakban alig változott, és — az adózástól eltérően — nincs sok különbség az egyedül állók és a családok kötelezettségei között sem.

2. tábla

*A társadalombiztosítási járulék a bruttó bér százalékában*

Ország	Egyedül álló személy		Kétgyermekes család	
	1988	1991	1988	1991
Ausztria . . . . .	16,8	16,4	16,8	16,4
Belgium . . . . .	12,1	12,1	12,1	12,1
Dánia . . . . .	2,1	2,5	2,1	2,5
Egyesült Királyság . . . . .	9,0	7,6	9,0	7,6
Finnország . . . . .	3,4	3,4	3,2	2,6
Franciaország . . . . .	17,2	17,1	17,0	17,1
Görögország . . . . .	13,3	13,3*	13,3	13,3*
Hollandia . . . . .	25,6	28,8	25,6	28,3
Írország . . . . .	7,8	7,8	7,8	7,8
Izland . . . . .	0,0	0,3	0,0	0,3
Luxemburg . . . . .	12,3	12,3	12,3	12,3
Német Szövetségi Köztársaság . . . . .	17,4	18,2	17,4	18,2
Norvégia . . . . .	8,9	7,8	8,7	7,8
Olaszország . . . . .	8,6	9,0	8,6	9,0
Portugália . . . . .	11,0	11,0	11,0	11,0
Spanyolország . . . . .	6,0	6,0	6,0	6,0
Svájc . . . . .	10,3	10,3	10,3	10,3
Svédország . . . . .	0,0	0,0	0,0	0,0
Törökország . . . . .	9,5	8,6**	9,5	8,6**
Ausztrália . . . . .	1,2	1,3	1,2	1,3
Egyesült Államok . . . . .	7,5	7,7	7,5	7,7
Japán . . . . .	7,0	7,0	7,0	7,0
Kanada . . . . .	4,3	4,6	4,3	4,6
Új-Zéland . . . . .	0,0	0,0	0,0	0,0
OECD-országok				
Súlyozatlan átlag . . . . .	8,8	8,9	8,8	8,8
Szórás . . . . .	6,3	6,6	6,3	6,6
Relatív szórás . . . . .	0,7	0,8	0,7	0,8
Európai országok átlaga . . . . .	10,1	10,1	10,0	10,1
<i>Magyarország</i> . . . . .	<i>10,0</i>	<i>10,3***</i>	<i>10,0</i>	<i>10,3</i>

\* 1989. évi adat.

\*\* 1990. évi adat.

\*\*\* Munkavállalói járulékkal együtt.

Megjegyzés. Saját számítás az 1. jegyzetben említett kötet adatai alapján.

Ugyanakkor az országok között jelentősek az eltérések. Míg Svédországban és Új-Zélandon a munkavállalók egyáltalán nem fizetnek járulékot, Hollandiában ennek mértéke meghaladja a bér 28 százalékát, vagyis a jövedelemadó több mint kétszeresét. Az eltérésekben tükröződnek a jóléti államok különböző típusai. Az ún. bismarcki típusban az ellátások elsősorban a biztosítási elven alapulnak, így a társadalombiztosítási járulékok magasak. Az angolszász és a skandináv típusokban, ahol a juttatásokat főleg a rászorultság szerint vagy állampolgári jogon nyújtják, a jóléti kiadásokat inkább adókból fedezik, ezért a járulékok jellemzően alacsonyak. Természetesen e sémákon belül is lehetnek eltérések.

A magyarországi mérték megfelel az európai átlagnak. A társadalombiztosítási járulék 10 százalékos mértéke az évek során nem változott. A jellegénél fogva idetartozó munkavállalói járulékot 1991 közepén vezették be 0,5 százalékos mértékkel, ezért egész évre vetítve csak 0,25 százalék érvényesült.

### A nettó bérek

A bruttó bérből a személyi jövedelemadót és a társadalombiztosítási járulékot levonva kapjuk a nettó bért (take-home pay), amelynek a bruttó bérhez viszonyított arányát a 3. tábla mutatja be.

3. tábla

#### A nettó bér a bruttó bér százalékában

Ország	Egyedül álló személy		Kétgyermekes család	
	1988	1991	1988	1991
Ausztria . . . . .	73,4	75,3	76,4	78,8
Belgium . . . . .	64,5	64,6	72,8	76,3
Dánia . . . . .	53,4	53,1	61,8	61,5
Egyesült Királyság . . . . .	72,1	73,6	75,7	76,9
Finnország . . . . .	64,6	68,3	69,9	75,6
Franciaország . . . . .	76,0	74,8	83,0	81,9
Görögország . . . . .	81,6	80,9*	84,0	83,0*
Hollandia . . . . .	62,8	59,0	65,7	61,7
Írország . . . . .	65,3	67,3	74,2	75,8
Izland . . . . .	84,0	81,8	99,4	99,4
Luxemburg . . . . .	73,8	75,9	86,8	87,7
Német Szövetségi Köztársaság . . . . .	64,5	63,4	73,8	73,1
Norvégia . . . . .	66,7	67,8	74,1	74,4
Olaszország . . . . .	72,6	72,9	75,8	76,8
Portugália . . . . .	83,0	82,9	83,0	88,1
Spanyolország . . . . .	83,6	82,7	88,9	87,6
Svájc . . . . .	79,1	80,1	83,7	84,3
Svédország . . . . .	62,8	72,0	64,2	72,0
Törökország . . . . .	68,3	68,8**	68,3	68,8**
Ausztrália . . . . .	74,9	77,3	79,0	82,0
Egyesült Államok . . . . .	74,0	73,7	80,9	81,0
Japán . . . . .	84,9	84,5	90,7	90,6
Kanada . . . . .	76,2	74,8	85,6	82,9
Új-Zéland . . . . .	74,4	76,6	77,3	78,6
OECD-országok				
Súlyozatlan átlag . . . . .	72,4	73,0	78,1	79,1
Szórás . . . . .	8,0	7,7	8,8	8,5
Relatív szórás . . . . .	0,1	0,1	0,1	0,1
Európai országok átlaga . . . . .	71,2	71,9	76,9	78,1
Magyarország . . . . .	81,3	76,2	81,3	78,4

\* 1989. évi adat.

\*\* 1990. évi adat.

Megjegyzés: lásd az 1. táblánál.

E táblában a mezőny a korábbi táblákhoz képest sokkal kiegyenlítettebb. A két jövedelemelvonási forma mértékében meglevő különbségek részben semlegesítik egymást, így a nettó bér relatív szórása már lényegesen alacsonyabb. Ennek ellenére azért maradnak számottevő eltérések. A nagy újraelosztóknál (például Dánia, Hollandia) az egyedül álló személyek a bruttó bérüknek csak 50–60 százalékát viszik haza, a fejletlenebb szociálpolitikával rendelkező államokban (például Japán, Portugália) ez az arány meghaladja a 80 százalékot.

Magyarországon 1991-ben a nettó és a bruttó bér aránya az egyedül állóknál az európai átlag fölötti, a családoknál lényegében azzal megegyező volt. Eltérő tendencia, hogy míg az OECD átlagában 1988 és 1991 között az arány kismértékben emelkedett, hazánkban csökkent.<sup>3</sup>

A nettó és a reálbérek 1988 és 1991 közötti növekedését a 4. tábla mutatja be.

4. tábla

*Az 1991. évi nettó nominálbér, fogyasztói árak, reálbér az 1988. évi százalékában*

Ország	Nettó nominálbér		Fogyasztói árak	Reálbér	
	egyedül álló személy	kétgyermekes család		egyedül álló személy	kétgyermekes család
Ausztria . . . . .	121,0	122,0	109,0	111,0	111,9
Belgium . . . . .	116,0	121,0	110,0	105,5	110,0
Dánia . . . . .	108,0	108,0	110,0	98,2	98,2
Egyesült Királyság . . . . .	128,0	127,0	124,0	103,2	102,4
Finnország . . . . .	132,0	135,0	118,0	111,9	114,4
Franciaország . . . . .	112,0	112,0	111,0	100,9	100,9
Görögország . . . . .	.	.	164,0	.	.
Hollandia . . . . .	118,0	118,0	108,0	109,3	109,3
Írország . . . . .	118,0	116,0	111,0	106,3	104,5
Izland . . . . .	128,0	132,0	149,0	85,9	88,6
Luxemburg . . . . .	120,0	118,0	111,0	108,1	106,3
Német Szövetségi Köztársaság . . . . .	112,0	113,0	109,0	102,8	103,7
Norvégia . . . . .	119,0	118,0	113,0	105,3	104,4
Olaszország . . . . .	125,0	126,0	120,0	104,2	105,0
Portugália . . . . .	153,0	163,0	142,0	107,7	114,8
Spanyolország . . . . .	122,0	122,0	121,0	100,8	100,8
Svájc . . . . .	118,0	117,0	115,0	102,6	101,7
Svédország . . . . .	146,0	143,0	129,0	113,2	110,9
Törökország . . . . .	.	.	434,0	.	.
Ausztrália . . . . .	120,0	121,0	116,0	103,4	104,3
Egyesült Államok . . . . .	108,0	109,0	115,0	93,9	94,8
Japán . . . . .	117,0	117,0	109,0	107,3	107,3
Kanada . . . . .	112,0	111,0	116,0	96,6	95,7
Új-Zéland . . . . .	121,0	119,0	114,0	106,1	104,4
Magyarország . . . . .	167,5	172,3	203,6	82,3	84,6

*Megjegyzés:* lásd az 1. táblánál.

<sup>3</sup> A KSH által az ipari munkásokra kimutatott nettó bér némileg alacsonyabb az általam számítottnál. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a részletes adatok alapján — a bérek differenciáltsága miatt — magasabb átlagos jövedelemadó-kulcs adódik, mint az aggregált mutatóból végzett számítások esetén.



A nominálbérek a vizsgált időszakban mindenhol nőttek (ahol volt rá adat), a reálbérek négy OECD-országban (Dánia, Izland, Egyesült Államok, Kanada) csökkentek, a többiben emelkedtek.

A magyarországi reálbércsökkenés az ipari munkás kategóriában nagyobb volt, mint az említett országokban. Ez a mérték több, mint az összes keresőre a KSH által kimutatott körülbelül 10 százalékos reálbércsökkenés. Az eltérés oka, hogy más ágazatokban és a szellemi foglalkozásúak kategóriájában gyorsabb volt a bérnövekedés, mint az ipar fizikai dolgozóinak körében.<sup>4</sup>

### *A családi pótlék*

Öt ország (Görögország, Törökország, Egyesült Államok, Japán, Új-Zéland) kivételével mindenhol fizetnek családi pótlékot. A családi pótlékot általában a gyermek után fizetik. Kivételt képez Svájc, ahol a családfői státus után jár a pótlék, és Olaszország, ahol az eltartott feleség után is adnak.

5. tábla

#### *A kétgyermekes családok családi pótléka a bruttó bér százalékában*

Ország	1988.	1991.
	évben	
Ausztria . . . . .	14,8	13,5
Belgium . . . . .	13,2	13,0
Dánia . . . . .	5,5	6,0
Egyesült Királyság . . . . .	7,1	6,6
Finnország . . . . .	5,8	7,4
Franciaország . . . . .	7,2	6,9
Görögország . . . . .	0,0	0,0*
Hollandia . . . . .	7,7	7,2
Írország . . . . .	3,5	3,2
Izland . . . . .	14,4	17,5
Luxemburg . . . . .	9,8	10,7
Német Szövetségi Köztársaság . . . . .	4,3	4,5
Norvégia . . . . .	9,4	10,4
Olaszország . . . . .	8,3	6,6
Portugália . . . . .	4,8	5,0
Spanyolország . . . . .	0,4	0,2
Svájc . . . . .	6,2	6,1
Svédország . . . . .	9,2	11,0
Törökország . . . . .	0,0	0,0**
Ausztrália . . . . .	2,6	3,7
Egyesült Államok . . . . .	0,0	0,0
Japán . . . . .	0,0	0,0
Kanada . . . . .	3,0	2,8
Új-Zéland . . . . .	0,0	0,0

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

<sup>4</sup> Megjegyzem, hogy a Magyarországon alkalmazott — nettó kereset alapján számított — reálbérmutatót a nyugati országokban általában nem számolják. Az OECD-kiadvány csupán egymás mellé állítja a bruttó és a nettó bér indexeit, valamint a fogyasztóiár-indexet, rábízván az olvasóra, hogy mit számít ki belőle.

(Folytatás.)

Ország	1988.	1991.
	évben	
OECD-országok		
Súlyozatlan átlag . . . . .	5,7	5,9
Szórás . . . . .	4,5	4,8
Relatív szórás . . . . .	0,8	0,8
Európai országok átlaga . . . . .	6,9	7,1
Magyarország . . . . .	30,7	35,0

\* 1989. évi adat.

\*\* 1990. évi adat.

Megjegyzés. Saját számítás a Statisztikai évkönyv, 1988, a Magyar statisztikai évkönyv, 1991 és az 1. jegyzetben említett kötet adatai alapján.

A családi pótléknak a bruttó bérhez viszonyított arányát az 5. tábla jellemzi. Ebből látható, hogy az országok között jelentős különbségek vannak. Az európai OECD-országokban magasabb az arány és ezeken belül Izland vezet, amely a családoknak nyújtott adókedvezményben is az első között volt.

Magyarország az 1991. évi 35 százalékos arányával (az izlandi kétszerese) a vizsgált országok között messze az első helyet foglalja el. 1988 és 1991 között a családi pótlék összege megkétszereződött, vagyis lépést tartott az árak növekedésével. A 2. jegyzetben hivatkozott korábbi tanulmányomban megkíséreltem magyarázatot adni arra, hogy Magyarországon és néhány kisebb volt szocialista országban (Bulgária, Csehszlovákia) milyen okok (alacsony bérszínvonal, sajátos árszerkezet, tudatos népese-déspolitika) vezettek a magas arány kialakulásához.

#### *A családok nettó pozíciója*

A 6. tábla bemutatja, hogy a nettó bér és a családi pótlék összege hogyan aránylik a bruttó bérhez. Ez a mutató tükrözi a gyermekes családok államháztartással szembeni nettó pozícióját. Amennyiben a mutató értéke 100 felett van, a háztartás egyenlegében többet kap, mint ad, ha 100 alatt van, akkor többet fizet be, mint amennyit visszakap az államháztartástól.

Mint látható, az OECD-országok közül csak Izland esetében zárult pozitív egyenleggel az osztozkodás, és Luxemburgban közelíti meg a nullszaldót. A szóródás nem túl nagy, ami azt mutatja, hogy a korábbiakban bemutatott plusz-mínusz tényezők összességében a nivellálódás irányába hatottak. A kétgyermekes családok esetében nincs különbség az OECD-országok és azon belül az európai országok súlyozatlan átlaga között sem. 1988 és 1991 között a családok nettó pozíciója kismértékben (1,2, illetve 1,4 százalékponttal) javult.

Magyarországon az egyenleg pozitív (az arány alig marad el az izlanditól), ami a családi pótlék korábban bemutatott magas relatív szintjének köszönhető. A gyermekes családok rendelkezésére álló nettó összeg is vesztett reálértékéből a vizsgált három évben, de kevésbé, mint az egyedül állók nettó bére, így némileg javult a gyermekesek helyzete a gyermektelenekéhez képest.

6. tábla

*A nettó bér és a családi pótlék összege a bruttó bér százalékában,  
a kétgyermekes családok esetében*

Ország	1988.	1991.
	évben	
Ausztria . . . . .	91,2	92,3
Belgium . . . . .	86,0	89,3
Dánia . . . . .	67,3	67,5
Egyesült Királyság . . . . .	82,8	83,5
Finnország . . . . .	75,7	83,0
Franciaország . . . . .	90,2	88,8
Görögország . . . . .	84,0	83,0*
Hollandia . . . . .	73,4	68,9
Írország . . . . .	77,7	79,0
Izland . . . . .	113,8	116,9
Luxemburg . . . . .	96,6	98,4
Német Szövetségi Köztársaság . . . . .	78,1	77,6
Norvégia . . . . .	83,5	84,8
Olaszország . . . . .	84,1	83,4
Portugália . . . . .	87,8	93,1
Spanyolország . . . . .	89,3	87,8
Svájc . . . . .	89,9	90,4
Svédország . . . . .	73,4	83,0
Törökország . . . . .	68,3	68,8**
Ausztrália . . . . .	81,6	85,7
Egyesült Államok . . . . .	80,9	81,0
Japán . . . . .	90,7	90,6
Kanada . . . . .	88,6	85,7
Új-Zéland . . . . .	77,3	78,6
OECD-országok		
Súlyozatlan átlag . . . . .	83,8	85,0
Szórás . . . . .	9,7	10,0
Relatív szórás . . . . .	0,1	0,1
Európai országok átlaga . . . . .	83,8	85,2
<i>Magyarország</i> . . . . .	<i>112,1</i>	<i>113,4</i>

\* 1989. évi adat.

\*\* 1990. évi adat.

Megjegyzés: lásd az 1. táblánál.

Ez az összehasonlítás a jövedelem-újraelosztás egy szegmensét mutatja be. Lehetővé teszi, hogy differenciáltabb képet kapjunk a fejlett ipari országok dolgozóinak adózási-juttatási arányairól, és a magyarországi helyzetet is szélesebb perspektívába helyezzük. A következtetések levonásánál azonban figyelembe kell venni az elemzés néhány korlátját:

— a vizsgálatban szereplő ipari fizikai dolgozók nálunk az összes foglalkoztatottnak kevesebb mint egynegyedét teszik ki, más országokban ez az arány feltehetően még kisebb;

— a munkajövedelmek közül a modellben csak a bérek szerepeltek, az egyéb bérjellegű jövedelmek nem, holott ezek aránya az egyes országokban eltérő lehet;

— a jövedelemelvonások közül csak a személyi jövedelemadó és a társadalombiztosítási járulék került be, a vagyoadók, a fogyasztási típusú adók stb. nem, holott az egyes adónemek súlya az államháztartás bevételeiben országonként változik;

— a juttatások közül csak a családi pótlék hatása mutatható ki, az egyéb pénzbeli és természetbeni transzfereké nem.

TÁRGYSZÓ: Kereset. Adó. Társadalmi juttatás. Nemzetközi összehasonlítás.

### РЕЗЮМЕ

Автор на основании публикации Организации экономического сотрудничества и развития с заглавием „Соотношение налогов и льгот у производственных рабочих” и собственных расчетов относительно Венгрии сравнивает среднюю нагрузку домашних хозяйств рабочих налогами и взносами и предоставляемые семьям денежные пособия.

С учетом пределов точности сравнения устанавливает, что в Венгрии долевая нагрузка личного подоходного налога по сравнению с имевшим место в 1988 году его введением возросла, но и в 1991 году не достигла среднего уровня стран Организации экономического сотрудничества и развития. В отличие от большинства стран реальная заработная плата сократилась. Доля семейных пособий в отношении к заработной плате в Венгрии является наивысшей по сравнению с обследованными странами. В случае семей с детьми нетто соотношение с государственным бюджетом является положительным.

### SUMMARY

The author compares the average tax and fee burdens of workers' households as well as the financial support granted for families, relying on the OECD publication entitled „The tax/benefit position of production workers” and on his own computation referring to Hungary.

Taking into account the limits of comparison the author points out that the specific burden of personal income tax has increased in Hungary since its introduction in 1988, however, it was below the OECD average even in 1991. Real wages decreased in Hungary in contrast to the majority of countries. The ratio of family allowance as compared to wages was the highest in Hungary among the countries analysed. The net position of families with children against public finances is positive.

# A MUNKANÉLKÜLIEK KÉT SAJÁTOS CSOPORTJA

CSABA ERIKA—NÁDAS MAGDOLNA

Magyarországon az elmúlt négy év alatt a munkanélküliség viharos gyorsasággal nőtt. 1989-ben — a munkanélküliség-rendszer bevezetésének első évében — összesen 12 064 fő vette azt igénybe, 1993 első hónapjaiban pedig a munkanélküli-ellátásban részesülők száma már elérte a félmilliót, az üres munkahelyeké ellenben korántsem nőtt ilyen ütemben.

A hazai munkanélküliség kezdeti hullámai először a korábbi munkaerőhiány által felszívott, de a mai munkaerőpiac által diszkriminált, nagyrészt szakképzetlen munkaerőt érintették. A továbbiakban pedig a gazdasági hanyatlással járó keresletelégtelesség vezetett kényszerű és globális munkanélküliséghez. 1992-re a szakképzettség szerinti különbségek a munkanélküliség kezdeti időszakához képest jelentősen csökkentek.

## A HOSSZÚ TARTAMÚ MUNKANÉLKÜLISÉG

A munkanélküliség gyors ütemű emelkedése mellett igen fontos és növekvő súlyú probléma a hosszú ideje munka nélkül levők (a tartósan munkanélküliek) számának és arányának növekedése. Jelen tanulmány elsősorban az e csoportba tartozókat vizsgálja munkaerőpiaci szempontból. Az elemzésnél a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (International Labour Office — ILO) által elfogadott fogalmakat használjuk, mivel az adatok forrásául szolgáló Központi Statisztikai Hivatal (KSH) munkaerő-felmérése is ezen fogalmakra épül.

E fogalmaknak megfelelően az ország munkaképes korú (15—74 éves) népessége adott időszakban két csoportra osztható: gazdaságilag aktívakra és gazdaságilag nem aktívakra.

A *gazdaságilag aktív népesség* (vagyis a rendelkezésre álló munkaerő) magában foglalja a foglalkoztatottakat és a munkanélkülieket. *Foglalkoztatottak* azok, akik munkavállalóként, szövetkezeti tagként, önállóként vagy önálló segítő családtagjaként keresőmunkát végeznek. *Munkanélküli* az a személy, aki nem dolgozik, nincs munkája, aktívan keres állást, és rendelkezésre áll egy megfelelő állás elfogadására. Azon személyek alkotják a *gazdaságilag nem aktívak* csoportját, akik nem sorolhatók be sem a foglalkoztatottak, sem a munkanélküliek közé. Ide tartoznak — többek

között — az ún. *passzív munkanélküliek*, akik szeretnének ugyan munkát, de reménytelennek ítélve elhelyezkedési esélyeiket, meg sem kísérik az álláskeresést, így náluk nem teljesül az aktív munkakeresés kritériuma.

Hosszú tartamú munkanélküliségnek tekintjük — a nemzetközi szokásoknak megfelelően — a 12 hónapig vagy annál hosszabb ideig tartó folyamatos munkanélküliséget. E jelenség vizsgálatára általában két adatforrás használható: az adminisztratív feljegyzések és a lakossági felvételek. Magyarországon a munkanélküliek számáról a munkaügyi hivatalok nyilvántartásaiból havonta állnak rendelkezésre teljes körű adatok, a KSH reprezentatív lakossági munkaerő-felméréséből pedig negyedévente készülnek becslések.

A két forrásból származó adatok eltérők a munkanélküliség fogalmánál alkalmazott kritériumokban levő különbségek miatt. Például az aktív munkakeresés kritériumként jelenik meg az ILO útmutatásában, míg az adminisztratív adatoknál ezt nem veszik figyelembe, így a tartós munkanélküliség nagyobbak mutatkozik. Torzítást okoz a hivatalos adminisztrációban az is, hogy az átképzésre küldött regisztrált munkanélkülit az átképzés ideje alatt nem tekintik munkanélkülinek, majd sikertelen elhelyezkedési kísérlet esetén a munkanélküliség időtartamát újból előről kezdik számolni. (A regisztrációs rendszer inkább a tartós állástalanságot, mint a tartós munkanélküliséget méri.)

A lakossági megkérdezésen alapuló felvételnél sem könnyű pontosan meghatározni a munkanélküliség időtartamát. Ez az információ a kérdőív „Mióta keres Ön munkát?” kérdésére adott válaszon alapul. A megkérdezett személy néha nem emlékszik jól a munkakeresés kezdeti időpontjára, vagy figyelmen kívül hagy egy rövidebb időszakot, amikor foglalkoztatott volt.

#### *A tartós munkanélkülivé válás folyamata*

Gazdasági pangás idején korlátozott az üres álláshelyek száma. A vállalatok többségénél leépítések vannak, ilyenkor a vállalatok először a számukra kevésbé értékes munkaerőt: a kevesebb gyakorlattal rendelkező fiatalokat, a kevésbé mobil időseket és a szakképzettséggel nem rendelkezőket fogják elküldeni. Ezek más vállalatok számára sem vonzóak, így mind hátrább kerülnek a munkára várakozók sorában, s tartósan munkanélkülivé válnak.

Könnyen a hosszú ideig munka nélkül levők közé kerülhet idősebb, nagy tapasztalattal rendelkező szakember is, ha szaktudása bizonyos iparterületre specializálódott, s nehéznek bizonyul számára tudásának más iparágra való adaptálása vagy más szakma elsajátítása.

A hosszú ideje munka nélkül levők viselkedése egyre inkább megváltozik. Kezdetben esetleg derülátóbbak a munkakeresés során, és intenzíven keresnek állást, de ahogy nő munkanélküliségük időtartama, illúzióik csökkennek és ezzel együtt az álláskeresés intenzitása is. Az idők során szakértelmük, szakmai tapasztalatuk és gyakorlatuk is romolhat. Mindez csökkenti munkához jutási esélyeiket, amit csak súlyosbít, hogy a munkáltatók új munkaerő felvételénél a hosszú munkanélküliséget általában — az előbb említett és több más megalapozott ok miatt — negatívan veszik számításba.

*A hosszú tartamú munkanélküliség okai*

A nemzetközi irodalmat tanulmányozva kitűnik, hogy — bár e témában számos vizsgálat készült, és ennek nyomán különböző feltételezések születtek — nincs egyértelmű magyarázat az egyes személyek hosszan tartó munkanélküliségére. Ez feltehetően abból adódik, hogy a probléma komplex jellege nem tesz lehetővé egységes értelmezést.

A Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezetének (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) tanulmánya a hosszan tartó munkanélküliség országonkénti különbségeit alapvetően a munkaerőpiac működési módjára vezeti vissza. Az egyes országok közötti különbségek magyarázataként többek között a munkaerő-kínálat szerkezetében, a helyi munkaerőpiac rugalmasságában, a munkanélküli-ellátás időtartamában és nagyságában, a foglalkoztatási tanácsadás és az átképzés minőségében, valamint a mobilitási magatartásban rejlő eltéréseket említik.

A felsorolt tényezők közül jelentős szerepe lehet a munkanélküli-ellátásnak. A munkanélküli-segély időtartama és mértéke a háztartási jövedelem nagyságától függően megváltoztathatja a munkakeresés intenzitását, többé vagy kevésbé sürgetővé teheti vagy elodázhathatja a munkahelykeresést. Ezt a feltételezést részben alátámasztja, ha összehasonlítjuk azokat az időtartamokat, amelyeket a segélyezetttek és a segélyben nem részesülők munka nélkül töltenek. A munkaerő-felmérés szerint a segélyezetttek munkanélküliségének átlagos időtartama 1992. első negyedében 4 héttel, egy évvel később pedig már csak 2 héttel hosszabb, mint a nem segélyezettké (29, illetve 37 hét). Ebben feltehetően jelentős szerepet játszott a munkanélküliellátás-politika, amelynek értelmében 1992 januárjában csökkent mind az ellátás folyósításának időtartama, mind a folyósítható összeg felső határa.

*A tartósan munkanélküliek összetétele*

A tartósan munkanélküliek összetétele országonként jelentősen eltérő. Az Egyesült Nemzetek Szövetsége Európai Gazdasági Bizottsága (EGB) a regionális sajátosságok ellenére megkísérelte megállapítani a tartósan munka nélkül levők „jellegzetes ismérveit” a tagországok tapasztalatai alapján. Ezek a következők voltak:

- az általános és a szakmai képzettség, az elemi magatartási és technikai adottságok hiánya;
- a munkaerőpiac követelményeinek megfelelő speciális képzési programok hiányos ismerete;
- a munkakészség csökkenése és az elhelyezkedési motiváció hiánya a foglalkoztatottak köréből való hosszú ideig tartó kizártság következtében;
- az anyagi korlátok miatti lecsúszás a szegénységbe és a nélkülözésbe.

Az OECD megállapítása szerint a fejlett országokban általában a legtevékenyebb korban levő felnőttek alkotják a tartósan munkanélküliek fő csoportját. Az 1980-as évek folyamán olyan társadalmi csoportok is a tartósan munkanélküliek közé kerültek, amelyek addig nem tartoztak oda.

A KSH negyedéves munkaerő-felmérése 1992 januárjában indult. Így a tanulmány készítése idején 1992. első negyedétől 1993. első negyedévéig álltak rendelkezésre adatok. A tartósan munkanélküliek száma egy év alatt 68 ezerről 155 ezerre nőtt.

Korcsopontonkénti és nemenkénti összetételüket, s annak időbeli alakulását az 1. tábla mutatja.

1. tábla

*A munkanélküliek és a tartósan munkanélküliek megoszlása korcsoportok és nemek szerint*  
(százalék)

Megnevezés	Összes munkanélküli	Tartósan munkanélküli	Összes munkanélküli	Tartósan munkanélküli
	1992 I. negyedévében		1993 I. negyedévében	
	Korcsoportok szerint			
Fiatalkorosztály . . . . .	26,7	20,8	24,3	16,6
Középkorosztály . . . . .	53,5	62,0	53,1	60,3
Idősebb korosztály . . . . .	19,8	17,2	22,6	23,1
	Nemek szerint			
Férfiak . . . . .	60,5	63,8	60,7	60,0
Nők . . . . .	39,5	36,2	39,3	40,0

*Megjegyzés.* Itt és a továbbiakban a fiatal korosztály 15—24, a középkorosztály 25—44, az idősebb korosztály 45—74 éveseket jelent.

A hosszan tartó munkanélküliség legjobban a 25—44 éves, ún. középkorosztályba tartozókat sújtja. Arányuk ebben a csoportban 7—9 százalékponttal magasabb, mint az összes munkanélkülين belül. A növekedési ütemet tekintve viszont az idősebb korosztály válik egyre veszélyeztetettebbé. Helyzetüket nehezíti, hogy elhelyezkedési esélyeiket már nemigen tudják átképzéssel növelni. 1993 első negyedévére számuk megháromszorozódott. Legkevésbé nőtt a fiatal tartósan munkanélküliek száma, arányuk pedig csökkent. A nemenkénti összetételre jellemző, hogy a férfiak aránya jelentősen meghaladja a nőkéét, s ez a különbség a vizsgált időszak végére csak kismértékben csökkent. (A fejlett piacgazdasággal rendelkező országokban általában a nők aránya magasabb.)

2. tábla

*A munkanélküliek és a tartósan munkanélküliek megoszlása legmagasabb iskolai végzettség szerint*  
(százalék)

Legmagasabb iskolai végzettség	Összes munkanélküli	Tartósan munkanélküli	Összes munkanélküli	Tartósan munkanélküli
	1992 I. negyedévében		1993 I. negyedévében	
Általános iskola 8 osztályánál kevesebb . . . . .	6,4	10,8	5,9	6,3
Általános iskola 8 osztálya . . . . .	37,4	38,6	37,3	40,7
Szaktanulmányok, szakiskola . . . . .	31,9	28,7	33,5	31,7
Középiskola, szakközépiskola . . . . .	20,5	19,6	20,2	18,2
Főiskola, egyetem . . . . .	3,8	2,3	3,1	3,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>



Azt várhatnánk, hogy a tartósan munkanélküliek között nagyobb az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők aránya, mint a munkanélküliek körében. A felvétel adatai szerint e tekintetben nincs nagy különbség a két csoport között. Az általános iskola 8 osztályát vagy annál kevesebbet végzetek aránya mindössze 6, illetve 4 százalékponttal magasabb a tartósan munkanélküliek csoportjában, és az egyéb iskolai végzettségűeknél is csak 1—3 százalékpontos az eltérés. (Lásd a 2. táblát.)

A tartósan munkanélküliek jelentősen nagyobb hányada a korábban fizikai jellegű munkát végzők közül kerül ki. Ezen belül a szakmunkások aránya 1992 első negyedében elérte, egy évvel később pedig már meg is haladta az egyharmadot. (Lásd a 3. táblát.) Az összes munkanélkülin belüli arányuk ennél magasabb, 41, illetve 44 százalék volt a vizsgált két negyedévben.

3. tábla

*A korábban fizikai jellegű munkát végző tartósan munkanélküliek szakképzettség szerinti megoszlása*  
(százalék)

Szakképzettség	1992.	1993.
	I. negyedév	
Szakmunkás . . . . .	33,9	37,7
Betanított munkás . . . . .	44,0	41,0
Segédmunkás . . . . .	22,1	21,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

4. tábla

*A korábban munkával rendelkező tartósan munkanélküliek foglalkozási főcsoportok szerinti megoszlása*  
(százalék)

Foglalkozási főcsoport	1992.	1993.
	I. negyedév	
Ipari . . . . .	26,4	29,3
Építőipari . . . . .	12,4	11,5
Mezőgazdasági . . . . .	6,6	5,2
Közlekedési . . . . .	6,2	5,9
Kereskedelmi . . . . .	8,9	8,0
Vízügyi, egészségügyi . . . . .	2,7	1,1
Anyagmozgatógép-kezelő, árukezelő . . . . .	3,9	4,4
Egyéb fizikai . . . . .	16,6	19,2
<i>Fizikai foglalkozásúak összesen</i>	<i>83,7</i>	<i>84,6</i>
Műszaki . . . . .	4,3	3,5
Igazgatási, igazságszolgáltatási, gazdasági, forgalmi és áruforgalmi . . . . .	3,1	2,8
Egészségügyi és kulturális . . . . .	2,6	2,3
Számviteli, pénzügyi, pénzügyi és egyéb szellemi . . . . .	6,3	6,8
<i>Szellemi foglalkozásúak összesen</i>	<i>16,3</i>	<i>15,4</i>
<i>Mindösszesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az egyes foglalkozási főcsoportok közül az ipari, építőipari és a nagyrészt betanított és segéd munkásokat foglalkoztató „egyéb fizikai” foglalkozásúak (szállító és rakodó munkások, takarítók, segéd munkások stb.) teszik ki a tartósan munkanélküliek több mint felét. A szellemi foglalkozásúak aránya kicsi, mindössze 16 százalék. (Lásd a 4. táblát.)

Négy ágazatból kerül ki a korábban munkával rendelkező tartósan munkanélkülieknek több mint 70 százaléka. (Lásd az 5. táblát.) Ezek ugyanazok az ágazatok, amelyekből az összes munkanélkülinek 1992 első negyedévében 71, egy évvel később 61 százaléka került ki.

5. tábla

*A tartósan munkanélküliek megoszlása néhány gazdasági ágazat szerint (százalék)*

Gazdasági ágazat	1992.	1993.
	I. negyedév	
Feldolgozóipar . . . . .	29,6	35,3
Mezőgazdaság . . . . .	15,3	15,5
Építőipar . . . . .	15,0	10,9
Kereskedelem . . . . .	10,4	10,3
Korábban munkával rendelkező összes tartósan munkanélküli . . .	100,0	100,0

Összefoglalva elmondható, hogy 1992 elején a tartósan munkanélküliek csoportjának az összetétele jelentősen eltért a munkanélküliek teljes csoportjától, ezek a különbségek azonban csökkennek.

#### *A hosszú tartamú munkanélküliség nagyságát meghatározó tényezők*

Nemzetközi tapasztalatok szerint pozitív korreláció van a munkanélküliség aggregált szintje és a tartósan munka nélkül levők aránya között. Amikor nő a munkanélküliségi ráta, a több mint egy éve tartósan munka nélkül levők aránya is emelkedik. Az ábra jól szemlélteti a munkanélküliségi ráta és a tartósan munka nélkül levők aránya közötti kapcsolatot. Az utóbbi növekedési üteme lényegesen gyorsabb.

A tartósan munkanélkülieknek az összes munkanélkülين belüli arányát a munkaerőpiac dinamikája, a munkaerőpiacra történő be-, illetve az onnan kiáramlás határozza meg. A hosszan munka nélkül levők aránya, a nemzetközi kutatások szerint, elsődlegesen a munkanélküliek közül való kilépés mértékétől függ.

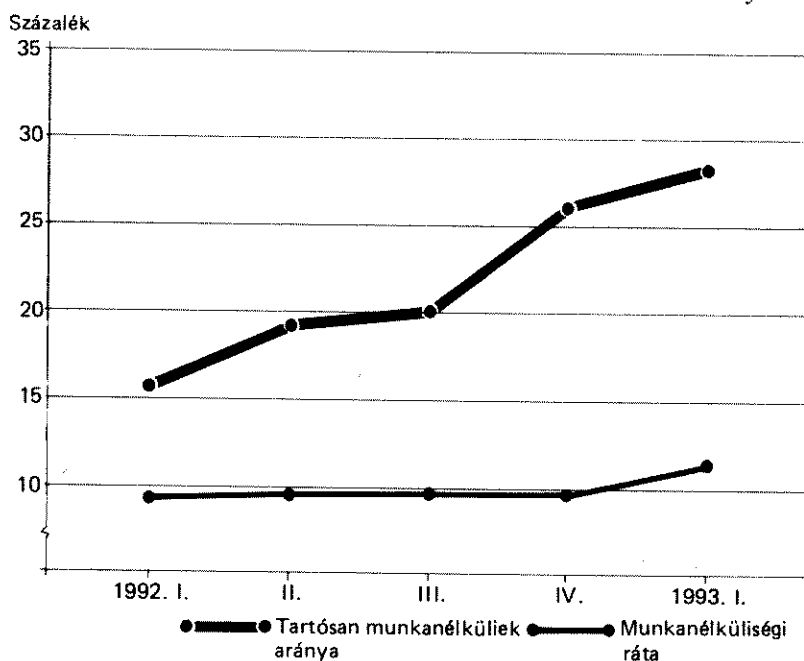
A tartós munkanélküliségből való kilépés kétirányú lehet:

- a munkanélküli a munkakeresés beszüntetésével kikerül a munkaerőpiacról, vagyis gazdaságilag inaktívvá válik;
- sikerül munkát találnia, azaz foglalkoztatott lesz.

Az újraelhelyezkedés valószínűsége annál kisebb, minél hosszabb a munkanélküliség időtartama. Mint már említettük, a munkát kereső személy adottságai és motivá-

ciói a munkából való kizártsággal arányosan romlanak, s a munkáltatók is egyre kisebb bizalmat tanúsítanak irántuk.

*A munkanélküliségi ráta és a munkanélküliek aránya*



Újraelhelyezkedési esélyeik a munkaerő-kereslet növekedése esetén sem javulnak számottevően. A foglalkoztatottság fellendülése új pályázókat vonzhat a munkaerő-piacra, s ez hozzájárulhat ahhoz, hogy munka nélkül maradjanak azok, akik már korábban is munkanélküliek voltak.

Az említett feltevést igazolni látszik *Tardos Katalin* felmérése is, melyet 1991 első félévében a munkanélküliek két speciális csoportjáról készített Somogy megyében: azokról, akiket a munkanélküli-segélyből valamilyen oknál fogva kizártak és a tartósan munkanélküliekről (járadékosokról).<sup>1</sup> A kizárás általában a munkanélküli-segély folyósításának első három hónapjában történt, és a kikérdezés időpontjában a kizártnak közel fele már elhelyezkedett. A járadékosok körében az elhelyezkedettek aránya sokkal alacsonyabb volt: alig haladta meg a 10 százalékot.

### *Munkaerőpiaci következtetések*

A figyelembe vett tényezőkön levonható következtetés, hogy a tartósan munkanélküliek elkülönülnek a munkaerőpiac főáramkörétől. A munkaerőpiac perifériájára kerülésük és viselkedésük következtében sokkal inkább közelítenek azokhoz, akik a piacon kívül, de annak határán vannak. Egyes szakértők szerint a tartósan munkanélküliek egy része már nem is a hagyományos munkavállalói normáknak megfelelően viselkedik. Talán elfogadták helyzetüket mint többé-kevésbé állandót, és így nem is keresnek olyan aktívan állást vagy leplezett keresőtevékenységet végeznek, kiegészítve esetleges munkanélküli-ellátásukat. A rejtett gazdaság kimutatásának korlátozottsága miatt nehéz meghatározni az effajta tevékenység mértékét.

A tartósan munkanélküliek elszigeteltsége azt jelenti, hogy csak kevés esélyük van a munkaerőpiacon az állásokért folyó versenyben. A verseny hiánya megakadályoz-

<sup>1</sup> 1991-ben az egy évnél hosszabb ideje munka nélkül levők munkanélküli-ellátását munkanélküli-járadéknak nevezték.

hatja a piacok hatékony működését. Fontos következtetés, hogy az állásokért folyó széles körű verseny feltételezésén alapuló politika nem lehet olyan hatékony a tartós munkanélküliség körülményei között, mint ahogy azt elvárnánk.

Ha csupán az említett számszerű adatokat tekintjük, alábecsüljük a probléma tényleges nagyságát. Egyrészt vannak olyanok, akik nem jelennek meg a csoporton belül, mert hosszabb ideje, de kisebb megszakításokkal vannak munka nélkül, mások meg szeretnének ugyan dolgozni, de reményüket vesztve nem keresnek munkát. A következőkben az utóbbi csoportot vizsgáljuk meg abból a szempontból, hogy milyen a kapcsolatuk a munkaerőpiaccal, illetve vannak-e a munkanélküliekhez közelítő vonásaik.

### A PASSZÍV MUNKANÉLKÜLIEK

Számos kutató próbálja megbecsülni az ún. rejtett munkanélküliek számát. Ezt a csoportot általában azok alkotják, akik hivatalosan nem tartoznak a munkanélküliek közé, mert helyzetüket reménytelennek látva jelenleg nem keresnek munkát, de szeretnének dolgozni. A rejtett munkanélküliek a jelenleg rendelkezésre álló munkaerő-kínálat részét alkotják, mégsem tartoznak a gazdaságilag aktívak közé. Az angol „discouraged persons” elnevezésnek többféle magyar fordítása létezik: bátortalanok, reményvesztettek, a munkaerő-felmérésben pedig passzív munkanélküliek. A továbbiakban ez utóbbi fogalmat használjuk.

A passzív munkanélküliek központi helyet foglalnak el a rejtett munkanélküliségre vonatkozó vitákban. Feltételezések szerint az ezen csoportba tartozók nagyobb valószínűséggel lépnek be a munkaerőpiacra gazdasági fellendülés esetén, mint más, e piacon kívüli csoportok.

Kétféle oka lehet annak, hogy a passzív munkanélküliek nem keresnek állást:

- álláspiaci okok (nincs a szakmájuknak megfelelő munka a környéken, illetve általában kevés munkalehetőség van elérhető távolságban);
- személyes okok (hiányzik a megfelelő szakképzettség, a munkáltató szerint túl fiatal vagy túl öreg az illető személy).

E kétféle megkülönböztetés azért fontos, mert az álláspiaci okok feltehetően érzékenyebbek a gazdaság ciklikus változásaira. Ezt a feltételezést a munkaerő-felmérés adatai is alátámasztják: az álláspiaci tényezők aránya meghaladja a 80 százalékot.

A passzív munkanélküliek létszámának időbeli alakulása a fejlett országokban szorosan összefügg a gazdasági ciklussal: recesszió időszakában a munkanélküliség növekedésével párhuzamosan a passzív munkanélküliek száma is emelkedik, gazdasági fellendülés idején pedig nemcsak a munkanélküliek, hanem a passzív munkanélküliek száma is viszonylag alacsony. Ez az összefüggés nem tükröződik a hazai eredményekben. A munkanélküliség gyors növekedésével párhuzamosan a passzív munkanélküliek száma alig változott. Sőt, 1993 első negyedében, amikor jelentősen nőtt a munkanélküliek száma, a passzív munkanélkülieké csökkent.

A passzív munkanélküliek számában bekövetkező növekedésnek legalább három lehetséges forrása van. Egyrészt elveszítette korábbi állását, és sikertelen próbálkozások után hagyta abba a további munkakeresést. Ez a passzív munkanélküliek

körének egyik állandó és legjellegzetesebb forrása, s megerősíti a rejtett munkanélküliség kategóriájában elfoglalt helyük jogosságát. A másik lehetséges csoportba tartoznak azok, akik még nem dolgoztak, már próbáltak elhelyezkedni, de eredménytelenül, s ezért hagyták abba a munkakeresést. S végül vannak olyanok, akik egyszerűen be sem léptek a munkaerőpiacra, mert úgy gondolják, hogy esélyeik nagyon kicsik.

#### *A passzív munkanélküliek összetétele*

Nemzetközi tapasztalat, hogy a passzív munkanélküliek között nagyobb a nők aránya, mert a munkanélküli nők nagyobb valószínűséggel hagyják el a munkaerőpiacot, mint a férfiak. Magyarországon a férfiak és a nők aránya ezzel szemben változó. 1992 első negyedévében a magyarországi helyzet nem különbözött még a nemzetközitől, egy évvel később azonban megfordult ez az arány. A korcsoportonkénti összetételben is jelentős a változás: 1992 első negyedévében még az idősebb, 1993 ugyanezen időszakában már a középkorosztály aránya a legmagasabb.

6. tábla

*A passzív munkanélküliek száma és megoszlása korcsoportok és nemek szerint*

Megnevezés	Számuk		Megoszlásuk	
	1992	1993	1992	1993
	I. negyedévében (ezer fő)		I. negyedévében (százalék)	
	Korcsoportok szerint			
Fiatalkorosztály . . . . .	30,8	27,9	18,9	23,5
Középkorosztály . . . . .	61,0	51,8	37,5	43,7
Idősebb korosztály . . . . .	70,9	38,8	43,6	32,8
	Nemek szerint			
Férfiak . . . . .	77,3	65,2	47,5	55,0
Nők . . . . .	85,4	53,3	52,5	45,0

7. tábla

*Az aktív és a passzív munkanélküliek legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása (százalék)*

Legmagasabb iskolai végzettség	Összes munkanélküli	Passzív munkanélküli	Összes munkanélküli	Passzív munkanélküli
	1992 I. negyedévében		1993 I. negyedévében	
	Általános iskola 8 osztályánál kevesebb . . .	6,4	17,2	5,9
Általános iskola 8 osztálya . . . . .	37,4	49,5	37,3	48,5
Szaktanulmányozó, szakiskola . . . . .	31,9	15,8	33,5	21,0
Középfelsőiskola, szakközépfelsőiskola . . . . .	20,5	12,7	20,2	13,6
Felsőiskola, egyetem . . . . .	3,8	4,8	3,1	2,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A passzív munkanélküliek iskolai végzettség szerinti összetétele a vizsgált időszak alatt csak kismértékben változott. Általánosan elmondható, hogy nagyobb részük az alacsony iskolai végzettségű, szakképzettséggel nem rendelkezők csoportjából került ki. (Lásd 7. táblát.) Ezen belül is feltűnően magas a legkevésbé rugalmas munkaerőnek számító, meghatározott munkára betanított dolgozók aránya. Mindkét időszakban a fizikai foglalkozásúak közel fele közülük került ki.

\*

A munkaerőpiacon végbemenő mozgások egyik igen fontos tényezője a tartósan munkanélküliek arányának alakulása. Ők hátrányos helyzetben vannak az állásokért folytatott versenyben. A növekvő munkanélküliségi ráta a tartós munkanélküliek arányában is növekedéshez vezet. A tartósan munkanélküliek aránya tovább növekedhet azonban akkor is, ha a munkanélküli ráta nem nő, és viszonylag magas maradhat a munkanélküliség csökkenése esetén is. Gazdasági fellendülés idején először a jobb feltételekkel rendelkező, rövidebb ideje munka nélkül levők tudnak kitörni a munkanélküliségből.

A munkanélküliségi ráta változása és a passzív munkanélküliek számának alakulása között nem találunk egyértelmű kapcsolatot. A vizsgált öt negyedév alatt a munkanélküliség növekedésének ellenére a passzív munkanélküliek száma csökkent.

A munkaerő-felmérés eredményei alapján tehát olyan sajátos képet kaptunk mind a tartósan munkanélküliekről, mind a passzív munkanélküliekről, amely számos vonatkozásban eltér a fejlett piaccsal rendelkező országokban tapasztaltaktól. Mindkét csoportra jellemző az elhelyezkedés reménytelensége, a különbség csak az, hogy az egyik még megpróbál állást találni, míg a másik már felhagyott a munkakereséssel, vagy el sem kezdte. Kérdés azonban, hogy a tartósan munka nélkül levők mennyire aktívan keresnek állást, s viselkedésük nem közelít-e inkább a passzív munkanélküliekéhez. Ezt a feltevést látszik alátámasztani, hogy a segélyezett munkanélkülieknek közel negyedrésze a felvétel kritériumai szerint nem tekinthető munkanélkülinek, mert nem keresett aktívan állást.

Ugyanakkor viták folynak arról, hogy nem kellene-e a munkanélküliség fogalmát a passzív munkanélküliekre is kiterjeszteni? Nincs azonban tényszerű bizonyíték arra, hogy e kör élesen elkülönülne a gazdaságilag nem aktívak más csoportjaitól, és inkább a munkanélküliekhez hasonlítana. A problémát csak további kutatások során lehetne megválaszolni. Azt kellene megvizsgálni, hogy nagyobb valószínűséggel lépnek-e a gazdaságilag aktívak közé, mint a nem aktívak más kategóriái, illetve valóban közvetlenül a munkaerőpiacról szorultak-e ki, vagy már hosszabb ideje nem dolgoztak, esetleg nem kerestek munkát.

Az átmeneti munkanélküliséget ki-ki másként élheti meg. Még pozitívumot is jelenthet a néhány hónapos kényszerszünet annak, akinél a családi jövedelmet nem befolyásolja nagymértékben a korábbi kereset és a munkanélküli-segély közötti különbség. Másoknál ez a különbség már egy-két hónap alatt megélhetési problémákat vet fel. A hosszan tartó, egy-két éves munkakeresés azonban általában alapvető hatást gyakorol az egyén önbizalmára és a legtöbb esetben a családok jövedelmi helyzetére is, így nem csupán az egyes családoknak, hanem a társadalomnak is problémát jelent.

## IRODALOM

*Klems, W.—Schmid, A.*: Langzeitarbeitslosigkeit — ein ungelöstes arbeitsmarktpolitisches Problem? *WSI Mitteilungen*. 1992. évi 7. sz. 448—458. old.

*Tardos Katalin*: A munkanélküliek megélhetése, elszegényedése. *INFO-Társadalomtudomány*. 1992. évi 23. sz. 49—52. old.

*Tímár János*: Foglalkoztatottság — munkanélküliség — foglalkoztatáspolitikai. *INFO-Társadalomtudomány*. 1992. évi 23. sz. 15—24. old.

*Tresmontant, R.*: Chômage: les chances d'en sortir. *Économie et Statistique*. 1991. évi 241. sz. 41—51. old.  
OECD Employment Outlook. OECD. Paris. 1987. 220 old.

TÁRGYSZÓ: Munkanélküliség.

## РЕЗЮМЕ

Авторы подготовили методологические вопросы относительно двух специфических групп безработных — продолжительно не имеющих работы и т. н. пассивных безработных с целью извлечения выводов.

Они получили данные на основании результатов выборочного обследования 5 истекших кварталов. На основании результатов этих обследований рабочей силы можно установить, что эти две подгруппы безработных имеют в Венгрии специфические признаки, которые в ряде отношений отличаются от опыта развитых рыночных экономик.

## SUMMARY

The authors deal with methodological problems occurring in the enumeration of two specific groups of unemployed, namely the permanent and the so-called passive unemployed, then they draw conclusions from the questions raised.

The data are obtained from the results of sample surveys taken in the last 5 quarters. Relying on the results of labour force surveys it can be pointed out that both sub-groups of unemployed have peculiar characteristics in Hungary, moreover they differ in several aspects from those in developed market economies.

# A FIATALKORI BŰNÖZÉS TÁRSADALMI JELLEMZŐI

DR. VASS LUCIA

A fiatalkori bűnözés vizsgálatának jelentősége azért kiemelkedő, mert egyrészt a fiatalkorú elkövetők a felnőttkorú bűnözők utánpótlását jelentik, másrészt a megelőzés lehetősége a fiatalkorúaknál a legkedvezőbb.

A serdülőkor végén járó, az ifjúkorba lépő korosztály nemcsak rossz, hanem jó irányba is befolyásolható. Az intézkedések célja nem a megtorlás, hanem az orvoslás, a nevelés kell legyen. Szerencsére számos jogi és társadalmi intézmény segíti a megelőzést és átnevelést. Ennek keretében készült a Családjogi törvény, a büntető törvénykönyv (Btk) egy része, tevékenykedik a Rendőrség Család-, Gyermek- és Ifjúságvédelmi Alosztálya, a fiatalkorúak bírósága és ügyészsége.

Ahhoz, hogy meg tudjuk akadályozni a bűnöző életvitel, életforma kialakulását, idejében fel kell ismernünk és ellensúlyoznunk kell az antiszociális tendenciákat. Ebben jelentős szerepet kaphatnak az iskolák, a gyermek- és ifjúságvédelmi intézetek, a nevelőotthonok, a társadalmi szervezetek, például a Vöröskereszt és az egyházak.

A már büntetett fiatalok segítése, a társadalomba való beilleszkedésük megkönnyítése, a helyes életmód kialakítása szervezeten történik, 1971 óta hivatalos pártfogók (pedagógusok) végzik ezeket a tevékenységeket.

Ahhoz, hogy átfogó képet alkothassunk e negatív társadalmi jelenségről, feltétlenül meg kell vizsgálnunk azt statisztikai módszerekkel. A vizsgálat során megfigyelt statisztikai sokaságok:

- az ismertté vált bűnelkövetők,
- a jogerősen elítéltek.

Az ismertté vált bűnelkövetőkről rendelkezésre álló adatok alapján elemezhető a fiatalkori bűnözés időbeli és területi alakulása. Struktúrájának és okainak vizsgálatát pedig az Igazságügyi Minisztériumnak a jogerősen elítéltekről összeállított adatai teszik lehetővé.

## *A fiatalkori bűnözés struktúrája*

A fiatalkori bűnözés struktúráját mindenekelőtt az elkövetett bűncselekmények típusai, az elkövetés módszerei, valamint az elkövetésnél szerepet játszó célok és



motívumok oldaláról kell vizsgálnunk. Ezzel kapcsolatban a következő kérdések merülhetnek fel:

- milyen és hogyan alakult a fiatalok által elkövetett bűncselekmények összetétele,
- melyek a fiatalok által leggyakrabban elkövetett bűncselekmények,
- milyen motívumok fedezhetők fel a fiatalok bűnözésében,
- kimutathatók-e sajátosságok a fiataloknál az elkövetés módszereit illetően?

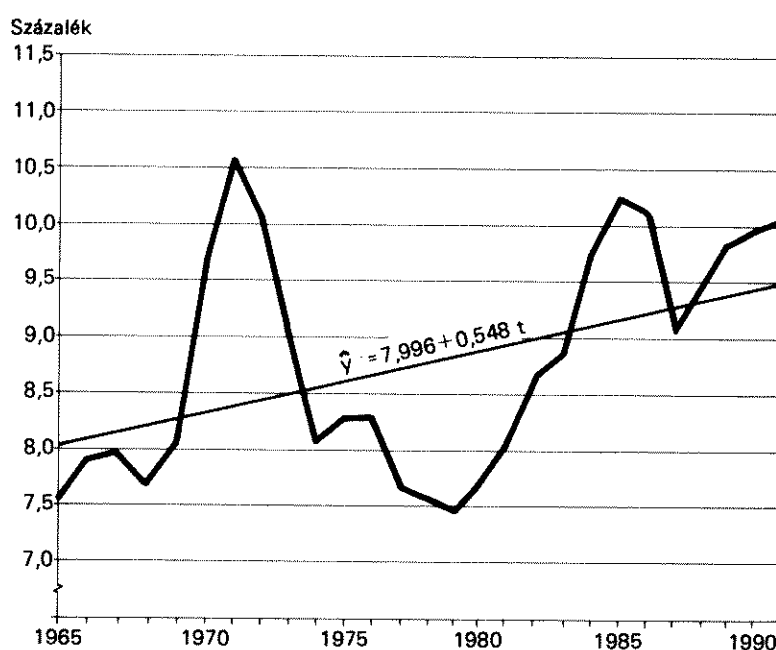
Az ismertté vált közvéleményes bűncselekmények megoszlására az egységes rendőrségi, ügyészi, bűnügyi statisztika szolgáltat adatokat. E szerint:

- a fiatalok által elkövetett bűncselekmények legnagyobb hányadát a vagyon elleni bűncselekmények teszik ki, 1989-ben ötven százalék felett volt ez az arány;
- 10 százalék körüli a közbiztonság és a közrend elleni bűncselekmények aránya; itt is tapasztalható kisebb mértékű növekedés (1989-ben a közrend elleni bűncselekményeknek több mint felét, 66,1 százalékát tette ki a garázdaság, ami a fiataloknál 84 százalék volt, és magas, 7,5 százalék a személy ellen elkövetett bűncselekmények aránya is, habár kisebb, mint 1980-ban, amikor 8,8 százalékot tett ki);
- arányaiban nem változott a közlekedési bűncselekmények részesedése (1980-ban 5,8, 1990-ben 6,4 százalék), itt főként két bűncselekménytípus, a közúti baleset gondatlan okozása és az ittas járművezetés megnövekedett száma emelhető ki;
- a többi bűncselekménycsoport aránya 2 százalék körüli.

A fiatalok elítélteknek az összes elítélthez viszonyított aránya 1965-ben 7,3 százalék volt, 1975-re 8,3 százalékra nőtt, de közben 1971—1972-ben elérte a 10—11 százalékot. 1985 körül ismét kisebb növekedést tapasztalhatunk, 1991-ben pedig ez az arány 11,2 százalék volt.

A fiatalok elítélteknek az összes elítélthez viszonyított arányát lineáris, exponenciális és parabolikus trenddel közelítettem. A trendegyenletekből, illetve az eltérés-négyzetekből jól látható, hogy az alapirányzat enyhén növekszik.

1. ábra. A fiatalok elítéltek arányának alakulása az összes elítélt százalékában



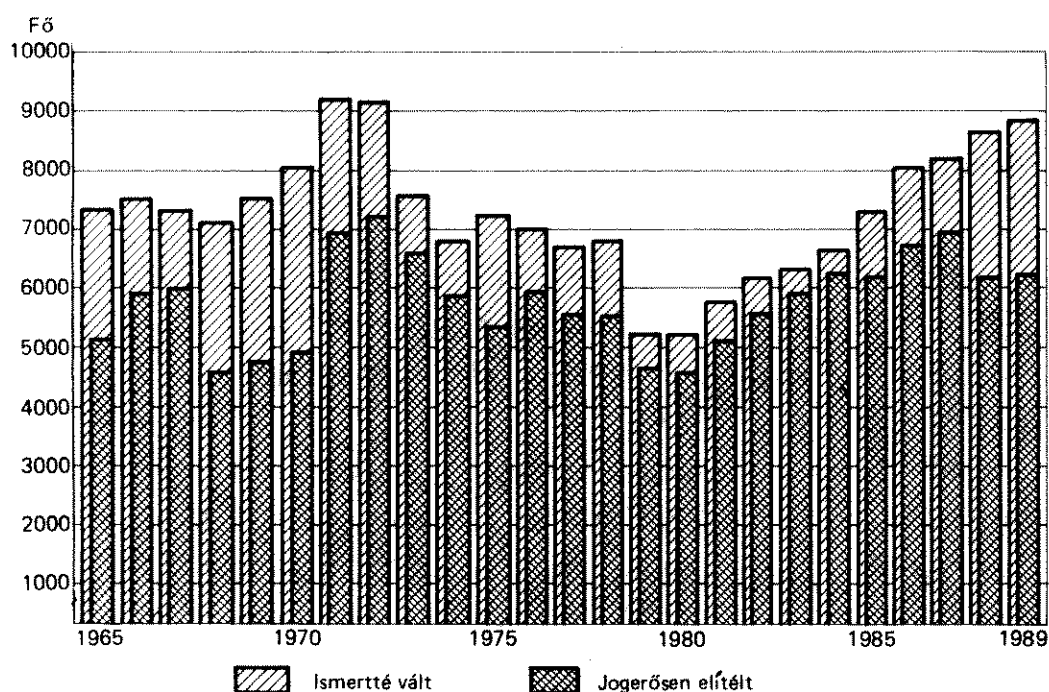
Néhány bűncselekménycsoportban az említett 11,2 százaléknál jóval magasabb az arány. A legmagasabb a vagyon elleni bűncselekményeknél: a rablásnál (51,3%), a

jármű önkényes elvételénél (47,5%), a lopásnál (36,7%). Az erőszakos nemi közösülés büntetésénél az összes bűnelkövetőnek 21,8 százaléka volt fiatalkorú 1990-ben.

Az adatokból kiolvasható, hogy az elmúlt években a fiatalkori bűnözés szerkezetét a vagyon ellen irányuló bűncselekmények nagy súlya, valamint a társadalmilag veszélyesebb, erőszakos jellegű bűncselekmények növekvő aránya jellemezte. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy öt fiatalkorú elítéltből négyet vagyon elleni bűncselekmény elkövetése miatt ítélték el.

A fiatalkori bűnözés szerkezetének ilyen jellegű változására utal az is, hogy nőtt a jogerősen elítélt fiatalkorúaknak az ismertté vált bűnelkövetőkhöz viszonyított aránya, amit jól érzékeltet a 2. ábra.

2. ábra. Az ismertté vált és a jogerősen elítélt fiatalkorú bűnelkövetők számának alakulása



A bűncselekmények típusai alapján a fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények 90 százaléka két nagy csoportba illeszthető:

- vagyon elleniek;
- erőszakos és garázda jellegűek.

Az elkövetés motívumait tekintve már nem lehet ilyen határozottan elkülöníthető csoportokat képezni.

A vagyon elleni bűncselekmények elkövetését általában a haszonszerzés motiválja. A fiatalkorúaknál azonban — szemben az idősebb korosztállyal — nem lehet egyértelmű összefüggéseket kimutatni.

Az igen gyakori betöréses lopásoknál a fiatalok az értékes dolgok mellett általában a szórakozás céljait szolgáló tárgyakat, italokat, divatos ruhaneműeket stb. visznek magukkal.

Ezzel szemben a haszonszerzési motívum más, nem vagyoni (például erőszakos) cselekményeknél emelkedő tendenciát mutat. A vagyon elleni bűncselekmények más részénél viszont jellemző az erőszakos elkövetési mód. (Erre utal a rablások jelentős mértékű elszaporodása.)

Ha a fiatalok által leggyakrabban elkövetett bűncselekményeket vizsgáljuk, nagyjából a korábban és más országokban is jellemző gyakorisági sort kapjuk. Néhány kriminológiával foglalkozó szakember ezeket ún. „fiatalkori bűncselekményeknek” tekinti, s szinte a serdülőkor szükségszerű megnyilvánulásaként kezeli.

*Dr. G. Brüchner* például a szexuális bűncselekményeket pubertáskori zavarokra, illetve serdülőkori kíváncsiságra vezeti vissza. A vagyonrongálás szerinte a felesleges erő jele. Az ebben és a betöréses lopásokban megnyilvánuló agresszív törekvések jellemzője pedig, hogy az ellenféllel való találkozástól félve, a holt anyag ellen fordul. Mint írja, a fiatal rablók nem különösen bátrak, a rablásoknál olyan áldozatokat keresnek, akik védtelensége nyilvánvaló (idős, gyenge emberek, nők, részegesek). Az áldozat tehetetlenségére, a sötétre és gyors lábukra bízzák magukat.

A testi sértésekben ugyanakkor a szerző a fizikai fejlettség radikális ellenőrzését, a pubertáskori tettrevágyást, fölényük fitogtatását véli felfedezni, mint elkövetésre vezető motivációt. [2]

Nem hiszem azonban, hogy az elkövetett bűncselekmények ennyire egyértelműen visszavezethetők lennének a serdülőkor pszichológiai problémáira. Egyrészt, ha csak ezt fogadnánk el a bűnözés kiváltó okaként, akkor nem tudnánk választ adni arra a kérdésre, hogy a fiataloknak miért csak egy töredéke (1,3%) jut el a bűnözésig. Másrészt, az általuk elkövetett bűncselekmények szerkezetét nagymértékben befolyásolja az a tény, hogy sok olyan bűncselekményt, mely más korosztályoknál jelentős volumenű lehet, a fiatalok éppen életkoruk, illetve társadalmi, gazdasági státusuk — de nem serdülőkori jellegzetesség — miatt nem követnek el. (Ilyenek például a család és az ifjúság elleni bűncselekmények, a csalás, sikkasztás stb.).

Az azonban nem vitatható, hogy a fiatalok bűnözése eltéréseket mutat a felnőttkori bűnözéshez képest.

A fiatalok által elkövetett bűncselekményekből mindenekelőtt általában hiányzik a tervszerűség. Sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak bizonyos indulati kategóriák. (Ezt bizonyítja az alkohol hatására elkövetett cselekmények 10, a jogerősen elítélteknél 20 százalék körüli aránya. A cselekményekben nagy szerepe van az alkalom kihasználásának. Különösen jellemző ez a családtól elcsavargó vagy intézetből szökött fiatalok cselekményeire.)

Igen gyakoriak a más személyek befolyásoló hatására vagy társakkal elkövetett bűncselekmények is. A fiatalok büntetésvégrehajtási intézetében végzett felmérés, valamint a pszichológusok gyakorlati tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a fiatalok 60—70 százaléka társakkal együtt követi el a bűncselekményeket.

### *A fiatalok bűnözők demográfiai összetétele*

A fiatalok bűnözését vizsgálva, nem lehet közömbös számunkra az sem, hogy a fiatalok bűnelkövetők a fiatalok népesség mely rétegéből kerülnek ki, milyen a fiatalok bűnözők demográfiai összetétele.

A jogerősen elítélt fiatalok döntő többségét a fiúk alkotják. Arányuk 1965-ben 85,5 százalék volt, 1990-re 90 százalék fölé nőtt.

Az elkövetéskor betöltött életkor szerinti megoszlás sem mutat időben nagy változást, legtöbbször a 17 évesen bűncselekményt elkövetők vannak, arányuk 40—45

százalék. Az elítéltek 30—35 százalékát teszik ki a 16 évesek, 20—25 százalékát a 15 évesek, a maradékot pedig a legfiatalabbak, a 14 évesek.

Ha a jogerősen elítélt fiatalok nem és kor szerinti megoszlását együtt vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy míg a fiúk egyértelműen 17 éves korukban a legaktívabbak a bűnözés tekintetében, a lányoknál a 15—16 évesek aránya valamivel nagyobb, mint a 14 és a 17 éveseké.

### *Az elítéltek környezete*

Az elítéltek környezet szerinti adataiból is levonható néhány következtetés.

A fiatalok döntő többségének, körülbelül 80 százalékának a környezetét a szülői ház alkotta. Figyelemreméltó tény, hogy a szülők közös háztartásából kikerülők aránya 60—65 százalék között mozog, csonka családból került ki az elítéltek viszonylag jelentős hányada, 15—20 százaléka, s arányuk a vizsgált időszakban növekvő tendenciát mutat. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a tapasztalatok szerint a fiatalok bűnözők környezetét jelentő, formailag ép családok jelentős hányada valójában feldúlt, rendezetlen életmódot folytat, avagy más szempontból hat károsan a fiatalra.

Az iparosodással, a gazdasági élet változásával hozható kapcsolatba, hogy a nyolcvanas évek közepén a munkásszálláson lakók aránya megnövekedett. Minthogy a munkásszállások a régi formájukban már nem működnek, az elítéltek ilyen jellegű vizsgálata sem lehetséges. Ezek a fiatalok a régi környezetükből kiszakadva, „nagy szabadságukban” gyakran kerülnek káros befolyás alá. A családból való korábbi kiválást jelzi a saját háztartásukban élők nem túl magas, de növekvő részesedése (1991-ben 5,7 százalék).

A jogerősen elítélt fiatalok foglalkozás szerinti összetételét mutató adatok is megerősítik azt a hipotézist, hogy az iparosodás, a gazdasági élet változása és a bűnözés egymással kapcsolatban álló jelenségek. A fiatalok elítéltek több mint 40 százalékát ugyanis a nem mezőgazdasági (jórészt segéd-) munkások teszik ki.

Ahhoz képest, hogy a fiatalok a középiskolás korosztályba tartoznak, nem túl magas, 15 százalék körüli az ipari tanulók aránya, az iskolai tanulóké az 1970-es évek elején mért 7,9-ről napjainkra 13,4 százalékra nőtt. Magas viszont a foglalkozás nélküli eltartottak aránya (23%).

A szülők (nevelők) foglalkozása szerinti összetétel is hasonló struktúrájú. A legtöbb fiatal nevelője ugyanis nem mezőgazdasági munkás, bár e csoport aránya csökkent, 1991-ben 58,3 százalék volt. (Ezzel egyidejűleg csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya.) Általában ugyanakkora az alkalmazott és értelmiségi családból származó fiatalok összes elítélthez viszonyított aránya. Az iparos, kereskedő és egyéb önálló kategóriákban az elítéltek szüleinek száma és aránya összességében nem túl magas, kissé növekvő tendenciát mutat. Jelentős viszont azoknak az aránya, akiknek szülei vagy azok foglalkozásai ismeretlenek. (Ide tartoznak például az intézeti fiatalok, a munkakerülők gyermekei.)

Ugyancsak nőtt a büntetett előéletű és visszaeső fiatalok száma, arányuk jelenleg 19,8 százalékot tesz ki. Nemek szerinti bontásban: 90,5 százalékuk fiú, 9,5 százalékuk lány.

A jogerősen elítélt fiatalok iskolai végzettség szerinti megoszlása időben állandóságot mutat. Változás, hogy az írástudatlanok/analfabéták aránya kismértékben csökkent, míg a középiskolásoknak a bűnözésben való részvétele nőtt.

Az igazságügyi statisztika adatain alapuló, eddig ismertett szerkezeti vizsgálatok, minthogy azok a vizsgált jelenség, sokaság egészére vonatkoztak, áttekintést nyújtanak a jogerősen elítélt fiatalok néhány ismerv szerinti megoszlásáról, illetve annak időbeli változásáról. Pontosabb információt kaphatunk az elemzett tényezők és a bűnözés kapcsolatáról, ha a bűncselekménycsoportokat vetjük össze a fiatalok ismervváltozatónkénti arányával. Feltételezhető ugyanis, hogy a társadalom, illetve a fiatalok más rétegeiből kerülnek ki az erőszakos garázda bűncselekmények, mint a közrend elleni bűncselekmények elkövetői. Másként fogalmazva: sztochasztikus kapcsolat mutatható ki az elkövetett bűncselekménytípusok és a környezet, a foglalkozás, az iskolai végzettség között és számos más tényező között is, mely kapcsolatok szorossága jelenleg adatok hiányában nem számszerűsíthető. (Ilyenek például a családnagyság, a lakásnagyság, a lakáskörülmények, a háztartás felszereltsége, a család életmódja, a baráti, munkahelyi környezet, az iskolázottság, a foglalkoztatottság, a munkanélküliség, tehát az olyan társadalmi, gazdasági és szociális tényezők, amelyeket az említett számszerűsítési probléma mellett is figyelembe kell vennünk az elemzések és értékelések elkészítésénél.)

#### *A fiatalok bűnözés időbeli alakulása*

Ha valamely jelenség várható jövőbeli alakulására vagyunk kíváncsiak, akkor nélkülözhetetlen a múltbeli alakulás ismerete, elemzése.

A fiatalok bűnözés jelenségét, amely a teljes bűnözésnek csak egy — statisztikailag mérhető — része, egyrészt az ismertté vált fiatalok bűnelkövetők, másrészt a jogerősen elítélt fiatalok számával vizsgálom, közelítem.

Az egységes rendőrségi és ügyészségi statisztika 1965-től közli a fiatalok bűnelkövetők számát, vizsgálatom így az 1965-től napjainkig terjedő 27 év adataira támaszkodik.

Minden jelenség időbeli alakulását több tényező együttesen alakítja. A statisztika feladata, hogy kimutassa az idősorok komponenseit. Az első és legfontosabb komponens az alapirányzat, a trend.

Az első kérdés tehát, ami vizsgálatunk során felmerül, kimutatható-e az adatok alapján valamilyen törvényszerűség? Milyen tendencia jellemzi hazánkban a fiatalok bűnözés alakulását?

A fiatalok bűnelkövetők száma 1990-ben 9432 fő volt, 2017 fővel, 27,2 százalékkal magasabb, mint 1965-ben. A fiatalok bűnelkövetők számának és arányának alakulását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az 1971-es 9238 főről 1971—1974 között visszaesik a korábbi 6700—7200 fős szintre, s 1980-tól egyenletes növekedés tapasztalható.

A fiatalok bűnözés időbeli alakulásáról pontosabb képet kapunk, ha a fiatalok elkövetők népességhez viszonyított arányát vizsgáljuk az idő függvényében. Arra a következtetésre juthatunk, hogy a fiatalok lakosok számának változása, sok más tényező mellett, lényegében megmagyarázza az elkövetők számának hullámszerű

mozgását. A tízezer fiatalosra jutó elkövetők száma 1965-ben 108,1; 1975-ben 128,9; 1985-ben 122,2; 1989-ben 140,7; 1991-ben 148,7 főre nőtt. A 27 év adatát vizsgálva egyaránt találunk növekedéseket és csökkenéseket, de a tendencia egyértelműen növekvő.

*A jogerősen elítélt fiatalosok számának és arányának alakulása*

Év	A jogerősen elítélt fiatalosok				A tízezer fiatalosra jutó elítéltek száma
	száma (fő)	az 1965.	az előző	az 1980.	
		évi százalékbán			
1965	5037	100,0	—	109,2	73,4
1966	5865	116,4	116,4	127,1	85,3
1967	5920	117,5	100,9	128,3	83,9
1968	4553	90,4	76,9	98,7	61,9
1969	4700	93,3	103,2	101,9	62,9
1970	4942	98,1	105,1	107,1	65,2
1971	6801	135,0	137,6	147,4	92,1
1972	7171	142,4	105,4	155,5	105,4
1973	6506	129,2	90,7	141,0	103,7
1974	5725	113,7	88,0	124,1	97,4
1975	5339	106,0	93,3	115,7	94,7
1976	5931	117,1	111,1	128,6	110,3
1977	5555	110,3	93,7	120,4	106,6
1978	5512	109,4	99,2	119,5	108,5
1979	4757	94,4	86,3	103,1	93,6
1980	4613	91,6	97,0	100,0	90,6
1981	5098	101,2	110,5	110,5	95,6
1982	5527	109,7	108,4	119,8	99,9
1983	5865	116,4	106,1	127,1	102,4
1984	6290	124,9	107,2	136,4	107,2
1985	6067	120,4	96,5	131,5	103,0
1986	6513	129,3	107,4	141,2	110,7
1987	6655	132,1	102,2	144,3	112,4
1988	6220	123,5	93,5	134,8	99,7
1989	6362	126,3	102,3	137,9	101,7
1990	5156	102,4	81,0	111,8	77,0
1991	6332	125,7	122,8	137,3	104,8

A jogerősen elítélt fiatalosok sokasága az eddig vizsgált, ismertté vált fiatalosok elkövetők részsokaságát képezi. Ha megnézzük a jogerősen elítélt fiatalosok számára vonatkozó idősort, azt mondhatjuk, hogy nem egyenletes a változás, azaz egyaránt jellemzik növekedések és csökkenések is.

1965-ben a jogerősen elítélt fiatalosok száma 5037 fő, 1991-ben, az utolsó vizsgált évben pedig 1295 fővel (25,7 százalékkal) több, azaz 6332 fő volt. 1965 és 1967 között kismértékű növekedés, majd erőteljesebb csökkenés, 1970 után pedig igen nagy mértékű növekedés tapasztalható.

Az adatsor 1972-ben éri el a maximumát, ebben az évben 7171 fő volt a jogerősen elítélt fiatalosok száma. A növekedés részben az 1971. évi 28. sz. tvr. hatálybalépésével magyarázható, mely egyrészt az ittas vezetés bűncselekményét a nem gépjármű-

vekre (kerékpár, lovaskocsi) is kiterjesztette, másrészt az önkiszolgáló bolti lopást értékhatártól függetlenül bűncselekménynek tekintette. Ezenkívül a galeribűnözés felszámolása is hozzájárult az elítéltek számának 1965-höz viszonyított 42,4 százalékos növekedéséhez. 1972 után visszaesett a jogerősen elítéltek száma, 1974 és 1978 között 5500—5700 fős szinten mozgott. 1980-tól ismét nagyobb arányú növekedés figyelhető meg.

Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagynunk olyan tényezőknek a hatását sem, mint a közkegyelem, amely miatt adataink alacsonyabbak lesznek. Közkegyelem volt már korábban is, több alkalommal, csak az utóbbi éveket említve, 1985-ben, 1989-ben és 1990-ben.

A vizsgált időszakot tehát igen erőteljes hullámozás jellemzi, de a trendek szerint a jogerősen elítéltek számát emelkedő tendencia jellemzi.

Hasonló módon, mint a bűnelkövetőknél, itt is két tényező — a fiatalok népesség és a jogerősen elítéltek — figyelembevételével képeztem intenzitási viszonyszámokat, és hasonlítottam össze az idő függvényében.

A tízezer fiatalok lakosra jutó elítéltek száma 1965-ben 73,4, 1991-ben már 101,7 fő volt.

Ha ábrázoljuk a 27 év adatát, hullámszerű görbét kapunk, melynél a lokális minimumok és maximumok megközelítőleg az előbb vizsgált — a jogerősen elítéltek számának alakulását mutató — görbével megegyező években vannak. Ez esetben azonban egyértelmű, enyhén növekvő tendencia mutatható ki a fiatalok bűnözés alapirányzataként.

Felvetődik a kérdés, hogyan alakul a jogerősen elítéltek fiatalok, a fiatalok lakosok és a jogerősen elítéltek száma a következő években? Ha a bűnözést befolyásoló tényezőket változatlanok tételezzük fel, az előrejelzés mind a lineáris, mind az exponenciális, mind a parabolikus trend eredményeként a bűnözés növekvő tendenciáját mutatja.

Összefoglalóan: a fiatalok bűnözés alakulását 1965 és 1991 között a hullámvonalú mozgás jellemzi. Az ingadozás centruma a jövőben várhatóan 7000—8500 fő, illetve 6000—6500 fő lesz, amely nem túl magas szintnek felel meg. Nem lehetünk elégedettek azonban, ha figyelembe vesszük, hogy az elkövetőknek, illetve az elítélteknek a fiatalok népességhez viszonyított aránya nő. Még az sem lehet teljesen megnyugtató, hogy ez a növekedés kicsi, a tízezer fiatalok lakosra jutó elkövetők száma mindössze két fővel, az elítéltek száma 3 fővel nőtt évente átlagosan.

E növekvő tendencia felismerése indokoltá teszi a fiatalok bűnözés sokoldalú vizsgálatát, a következetes és széles körű megelőző intézkedések kidolgozását, de nem ad okot a veszély eltúlzására. Ugyanis, ha százalékos formában fejezzük ki a fiatalok elkövetők arányát, azt mondhatjuk, hogy az a fiatalok népességnek csupán 1,3 százaléka, s ez átlagosan negyede (egy-egy ország vonatkozásában nyolcada) a nyugati országokban kimutatható, s feltételezhetően nem magasabb, mint a többi környező országban.

A kimutatott trendek alapján a tízezer fiatalok lakosra jutó fiatalok elkövetők számának enyhe növekedése várható. Ezek az előrejelzések, bármennyire is egzaktak és objektív számításokon alapulnak, többféle hibalehetőséget rejtenek, így „csak” tájékoztató jellegűek lehetnek. A hiba a torzító tényezőkből és a véletlen hatásokból

adódik, sőt még olyan befolyásoló tényezőkkel is számolni kell, mint például a jogszabályok változásának a hatása. Az 1979-ben életbe léptetett új Btk. például a szabálysértések határát 500 forintról 1000 forintra, 1983-ban 2000 forintra növelte, ami a haszonszerzési motívummal együtt nő, azonban a bűnelkövetők számának alakulására bizonyosan hat.

A bűnözéssel foglalkozó több jogi szakember kétségbe vonja a bűnözés időbeli alakulását vizsgáló statisztikai módszereket, illetve a kriminálstatisztika prognóziskészítő törekvéseinek jogosságát, éppen ezen torzító tényezőkre hivatkozva. Sokkal megbízhatóbbnak vélik még azt a szubjektív becsléses módszert is, melynek keretében néhány szakembert felkérnek, hogy korábbi tapasztalataik alapján becsülje meg a bűnözés várható alakulását, majd a becsült nagyságok átlagát fogadják el prognózisként.

A kriminálstatisztika az össz-bűnözés időbeli alakulásának vizsgálatával csupán tendenciavizsgáló és tájékoztató szerepet tölt be, s tudatában van annak, hogy a bűnözés alakulásáról pontosabb képet csakis a bűnözés szerkezeti és területi vizsgálatával kaphatunk.

#### *A bűnözés térbeli alakulása*

A bűnözés elleni küzdelem során az elkövetett bűncselekmények szerkezetének ismerete mellett feltétlenül szükséges a bűnözés térbeli alakulásának a feltérképezése is.

A kriminálstatisztika, amikor a bűnözést területi ismérvek szerint vizsgálja, elsősorban arra keres választ, milyen és hogyan alakulhat az egyes közigazgatási egységek (megyék, városok) bűnözési fertőzöttsége.

Ezzel kapcsolatban felmerül az a probléma, hogy mi legyen a csoportképző ismerv:

- a bűncselekmények elkövetési helye,
- a bűncselekményt elkövetők lakóhelye,
- a bűncselekményt elkövetők munkahelye,
- az elkövetők születési helye.

Az eddigi statisztikai kutatások jelzik, hogy a csoportképző ismerv megválasztásától függően igen eltérő képet kaphatunk a bűnözés térbeli alakulásáról.

Úgy vélem, az egyes területi egységek bűnözési fertőzöttsége cselekményi oldalról az elkövetési hely, személyi oldalról az elkövetők lakóhelye szerint mérhető leginkább. Mégpedig azért, mert személyi oldalról a bűncselekmény elkövetését motiváló mikro- és makrokörnyezeti hatások a lakóhelyen érik legközvetlenebbül az elkövetőt, amíg az elkövetett bűncselekménynek a sértetteket, veszélyeztetetteket érintő hatásai pedig az elkövetés helyén jelentkeznek. Az egységes rendőrségi, ügyészi, bűnügyi statisztika is lakóhely szerinti bontásban közli a fiatalok bűnelkövetők számát.

Ezeket az adatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az elmúlt 27 év alatt, illetve az utóbbi időben az ország egyes területeinek bűnözési fertőzöttsége kiegyenlítettebbé vált. Ez főként a fővárosi fiatalok bűnözés csökkenésével magyarázható, a megyékben ugyanis átlagosan növekedett a tízezer fiatalok lakosra jutó elkövetők és elítéltek száma. Csökkentette az eltérést az is, hogy a korábban kisebb bűnözési



fertőzöttségű megyékben (Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok, Veszprém) az átlagosnál jobban növekedett az elkövetők és az elítéltek száma és aránya. A jövőben feltétlenül nagyobb figyelmet kell fordítani Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Pest, Jász-Nagykun-Szolnok és Zala megyék bűnözési helyzetének elemzésére, mert a bűnözési arányszámok ezekben a megyékben a legmagasabbak, s növekvő tendenciát mutatnak.

\*

A törvénnyel összeütközésbe kerülő fiatalok száma az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején nemzetközi viszonylatban nem túl magas szinten állandósult. A statisztikai adatok szerint a fiatalok népeségének mindössze 1,3—1,4 százaléka kerül a bűnözés útjára. Figyelemreméltó tény ugyanakkor, hogy a fiatalok bűnelkövetőknek a 14—17 éves lakosokhoz viszonyított aránya enyhe, de egyértelműen növekvő tendenciát mutat.

A fiatalok által elkövetett bűncselekmények szerkezetét a vagyoni elleni bűncselekmények túlsúlya, illetve az erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények növekvő aránya jellemzi. Nőtt a bűncselekményeket alkoholos állapotban elkövetők és a visszaesők összes elkövetőkhöz viszonyított aránya.

A fiatalok bűnözés területi alakulását Budapest bűnözési fertőzöttségének kisebb mértékű csökkenése és a megyei bűnözési arányszámok kiegyenlítettebbé válása, ugyanakkor enyhe növekedése jellemzi. A fiatalok bűnözővé válásában legnagyobb szerepe a családi környezetnek és főként a morális tényezőknek van.

Kísérleti prognosztikai kutatások szerint az elkövetkezendő évtizedben a fiatalok bűnözés mennyiségi és minőségi mutatóiban lényeges változás nem várható. Ez a megállapítás azonban nem pesszimizmus, csupán a jelenlegi feltételekből indul ki, és nem számol a később esetleg bekövetkező új lehetőségekkel.

Ugyanakkor optimizmusra sincs okunk, hiszen még a jelenlegi helyzet fenntartása is a megelőző munka további javítását követeli meg. A megelőző munka javítását szolgálják az összetársadalmi szinten meglévő tartalékok és közvetett módon a fiatalok bűnözés okainak mind alaposabb feltérképezésére tett kísérletek is.

Mint közgazdász-statisztikus feltétlenül az okkutatás továbbfejlesztésében látom a kriminálstatisztikának a fiatalok bűnözés vizsgálata terén megvalósítandó legfőbb feladatát. Mint tanár pedig szükségesnek tartanám a 14—17 éves korosztály jelenlegi arculatának, az iskolai nevelőmunka tartalmi sajátosságainak, problémáinak pedagógiai-pszichológiai elemzését, s ennek alapján az iskolában folyó megelőző, átnevelő tevékenység főbb feladatainak kijelölését.

## IRODALOM

- [1] *Dr. Borsi Zoltán—Dr. Halász Kálmán: A bűnözés megismerésének statisztikai módszerei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1972. 422 old.*
- [2] *Brüchner, G.: Die Jugendkriminalität — Ursachen — Behandlung. Hamburg. 1964.*
- [3] *Korinek László: Rejtett bűnözés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest. 1988. 312 old.*
- [4] *Kovacsicsné Nagy Katalin: A visszaeső bűnözés előrejelzése. Statisztikai Szemle. 1986. évi 8—9. sz. 864—885. old.*
- [5] *Kovacsicsné dr. Nagy Katalin: A bűnöző életpályák mérése. Statisztikai Szemle. 1990. évi 1. sz. 44—54. old.*
- [6] *Dr. Kovacsicsné Nagy Katalin: Bevezetés a kriminálinformatikába. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1978. 299 old.*

- [7] Dr. Miltényi Károly: Az ismertté vált bűnelkövetők aránya a társadalomban. *Statisztikai Szemle*. 1985. évi 2. sz. 179—188. old.
- [8] Dr. Pál László: Nevelés a büntetésvégrehajtásban. (Kriminálpedagógiai tanulmány) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1976. 522 old.
- [9] Dr. Szabó András: Bűnözés—Ember—Társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1980. 231 old.
- [10] Dr. Vavró István: Az elítéltek főbb demográfiai jellemzői. *Statisztikai Szemle*. 1990. évi 2. sz. 133—144. old.

TÁRGYSZÓ: Bűnözés. Kriminálpszichológia.

### РЕЗЮМЕ

Автор занимается преступностью малолетников и стремится пролить свет на те взаимосвязи, которые можно выявить на основании признаков, характерных как для круга преступников, так и для других членов общества и, соответственно, поддаются исследованию с помощью математико-статистических методов.

На основании его выводов можно дать описание отдельных индикаторов групп преступного и соблюдающего закон населения, более того выявить такие криминалистические показатели, которые полезны не только с точки зрения малолетников, но и всего общества.

### SUMMARY

The study deals with juvenile delinquency and aims at highlighting the connections which can be revealed and analysed with mathematical-statistical methods, using common criteria of criminals and other members of the society.

Statements of the study enable us to describe some characteristics of criminals and law-abiding population group, moreover to point out also criminalistic characteristics which can be useful not only from the aspect of youth but the whole society.

## AZ AKTÍV MUNKAERŐPIACI PROGRAMOK ÉRTÉKELÉSÉNEK MÓDSZEREI (I.)\*

DR. FREY MÁRIA—DR. SIMKÓ JÁNOS

Az olajárak 1970-es évekbeli robbanása után a nagyarányú munkanélküliség társadalmi veszélyessége, továbbá a megelőzésére, illetve kezelésére fordított közkiadások növekedése az 1980-as években világszerte felhívta a figyelmet annak vizsgálatára, hogy az alkalmazott munkaerőpiaci programok a bevezetésekor kitűzött célnak megfelelő hatást váltják-e ki, és azt mekkora költség/haszon mellett érik el.

Az állástalanok gyorsan szaporodó száma és az egyre nehezebben előteremthető anyagi források közötti ellentmondás e kérdések megválaszolását hazánkban is időszerrűvé teszi. A bruttó hazai termékből a foglalkoztatási alapba (a munkanélküliség megelőzését, illetve az állástalanok mielőbbi elhelyezkedését támogató aktív munkaerőpiaci programok finanszírozására) eddig minden évben az előzőnek a kétszerese került. Egyelőre azonban megoldatlan a foglalkoztatási alap felhasználásának értékeléséhez szükséges alapinformációk beszerzése, rögzítése és feldolgozása, továbbá hiányoznak az értékelés egységes módszerei is. Ezek pótlása most folyik. A fejlesztő munkában támaszkodunk a nemzetközi tapasztalatokra, amelyeket az első fejezetben ismertetünk. A tanulmány további részében pedig a kísérleti értékelési módszereket és azok felhasználási lehetőségeit mutatjuk be.

### PROGRAMÉRTÉKELÉS A FEJLETT PIACGAZDASÁGOKBAN

A programértékelés folyamatosan fejlődő, gyakorlatorientált tudományág, amelynek lényege: a társadalomtudomány kutatási módszereinek szisztematikus felhasználása a szociális intervenciós programok koncepciója bevezetésének, kivitelezésének, illetve hasznának és hatásainak minősítése céljából.<sup>1</sup>

E tanulmányban tárgyalt alkalmazási terület az aktív munkaerőpiaci politika. E politika az összes olyan intézkedést és eszközt (továbbiakban: programot) magában foglalja, amelyek az egyének munkaerőpiaci szempontból fontos minőségi jegyeit

\* A szerzők ezúton is köszönetet mondanak azért, hogy a tanulmány alapját képező kutató- és fejlesztő munkájukat az emberi erőforrások fejlesztését célzó világbanki program, továbbá az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA 4652. sz. téma) támogatta.

<sup>1</sup> Lásd: *Blanske, D.—Plath, H. E.—Nagel, E.: Konzepte und Probleme der Evaluation aktiver Arbeitsmarktpolitik am Beispiel Fortbildung und Umschulung. Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung. 1992. évi 3. sz. 381—406. old.*

megváltoztatva befolyásolják a foglalkoztatás színvonalát és struktúráját. (Nem tartoznak ide azonban azok a transzferek, amelyek a munkanélküliek kieső keresetét pótolják, továbbá azok az intézkedések sem — például a korengedményes nyugdíjazás —, amelyek a munkából való kiválásra ösztönöznek.)

Nyugat-európai felfogás szerint az aktív munkaerőpiaci politikának az a feladata, hogy esélyegyenlőséget biztosítson a munkaerőpiacon átmenetileg vagy tartósan versenyképtelen állampolgárok számára, akiknek a foglalkoztatási nehézségei sokféle okból eredhetnek. (Például abból, hogy képzetlenek, hiányos vagy nem használható a szakképzettségük, családi vagy egészségügyi okból, területi immobilitásuk miatt, továbbá azért, mert a tartós munkanélküliség erodálta képességeiket, vagy csak a munkáltatók szemében becsülte le értékalkotó tevékenységüket.) Ezek leküzdését sokféle munkaerőpiaci program (az át- és továbbképzés, a közmunka, a bérszubszvenció, a vállalkozóvá válás támogatása stb.) segíti, amelyekhez az érintettek többnyire alanyi jogon csatlakozhatnak.

Ezzel szemben az angolszász országokban, különösen az Egyesült Államokban az aktív munkaerőpiaci programok beruházásoknak minősülnek. Ezek célja a munkaerőben rejlő emberi tőke mennyiségének és/vagy minőségének fejlesztése, amelyeknek minden résztvevő számára valamiféle mérhető hozadékot kell biztosítaniuk.<sup>2</sup>

Nyugat-Európa legtöbb országában társadalmi konszenzus alakult ki az aktív munkaerőpiaci politika szükségességéről. (Természetesen vannak kivételek is — például Svájc —, ahol egyfelől az alacsony munkanélküliség, másfelől pedig egy másfajta foglalkoztatáspolitikai filozófia miatt igen keveset költenek munkaerőpiaci programokra. Ezek vizsgálatától tanulmányunkban eltekintünk.) Létjogosultságát nem attól teszik függővé, hogy a programértékelés igazolja-e a várt hatásokat, avagy sem. A sikert vagy sikertelenséget az eredményesség javításának szándékával mérik.

Ugyanakkor az Egyesült Államokban, ahol az aktív munkaerőpiaci politika viszonylag rövid távú programokra épül, a programértékelésre alapozzák a bevezetésükről, a megszüntetésükről vagy folytatásukról szóló politikai döntéseket. A közvélemény bevonásával tökéletesednek azok a módszerek, amelyekkel megpróbálják kiküszöbölni azt, hogy egy nem hatékonyan működő programot tartsanak fenn.

A programértékelésnek két fő típusa van: az ún. monitoring és az értékelő kutatás.<sup>3</sup>

A *monitoring* az egyes intézkedések közelítő eredményeit (a résztvevők számát és típusait, továbbá az azonnali hatásokat a munkanélküliség veszélyének leginkább kitett csoportokra) méri. A monitoring rendszeres adatgyűjtést feltételez, ami lényegében igazgatási statisztikát eredményez. Ez elsősorban a menedzsment számára hasznos, mert segíti a felelősségi körébe tartozó programok folyamatos ellenőrzését, jobb működtetését és az erre fordított költségek célszerűségének, indokoltságának alátámasztását. Míg a monitoring viszonylag gyorsan szolgáltat adatokat a munkaerőpiaci programok rövid távú hatásairól, addig az értékelő kutatások eseti jellegű „mélyfúrások”.

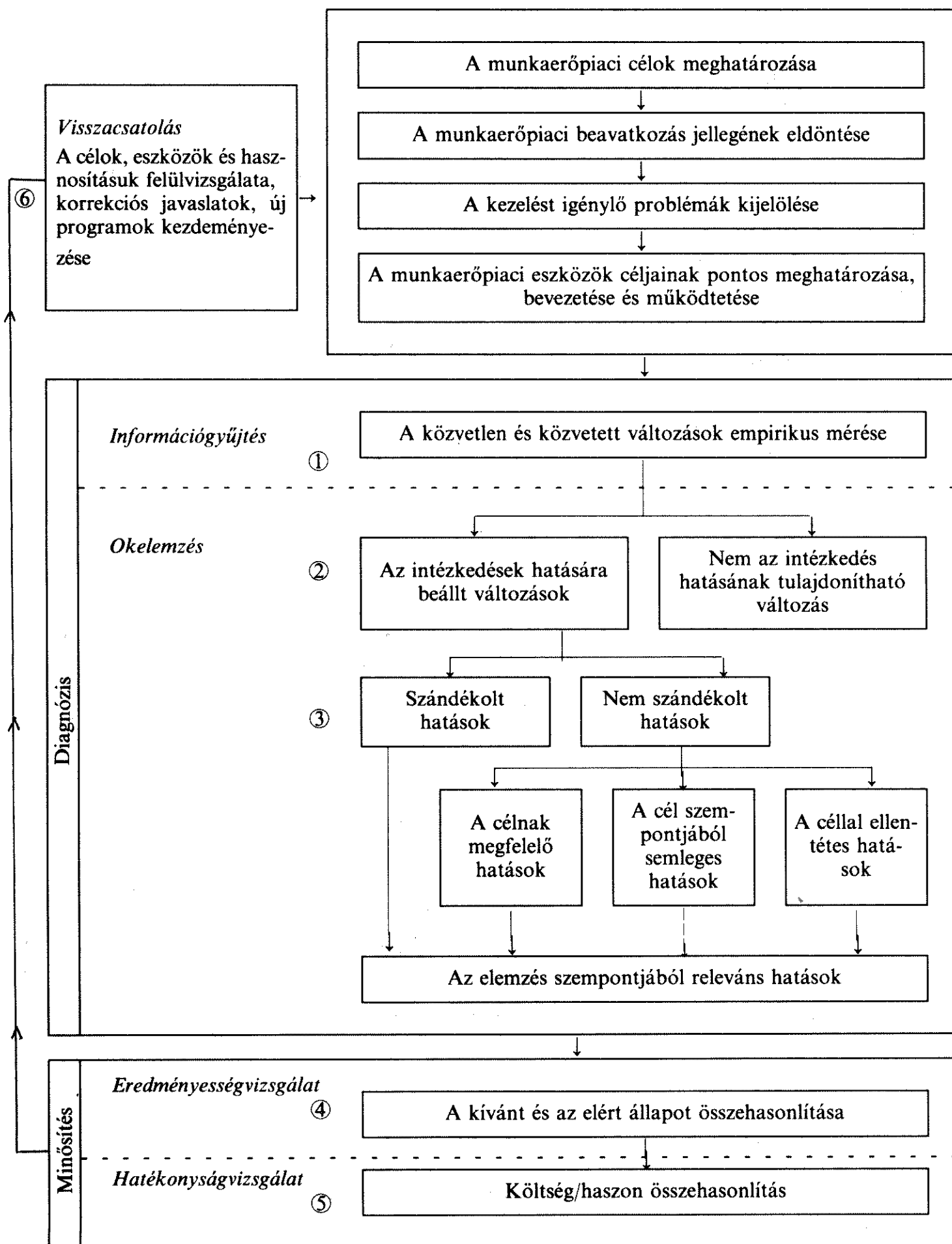
Az *értékelő kutatás* a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete (Organization for Economic Co-operation and Development — OECD) definíciója szerint a programok tényszerű áttekintése és hatásvizsgálata abból a szempontból, hogy eredményt hoznak-e a társadalom egészének vagy a népesség különböző csoportjainak. Arra is kísérletet tesz, hogy költség/haszon megközelítésben kimutassa a nettó eredményeket, pénzügyi és reálgazdasági értelemben. Az értékelő kutatások vizsgálják a programok

<sup>2</sup> Lásd: Carruth, A.—Disney, R.: The evaluation of „active” labour market policies. Studies in Economics. University of Kent. Kent. 1989. 40 old.

<sup>3</sup> Lásd: Manpower measures: Synthesis of the main findings of the evaluation programme. OECD. Paris. 1989. 86 old.

hatásait a munkaerőpiacra és a költségek hasznosulásának eredményeit ahhoz a helyzethez viszonyítják, amely az intervenció hiányában állt volna elő.

*A munkaerőpiaci programok hatásvizsgálata*



A vizsgálat menetét a séma szemlélteti. Eszerint először azokat a változásokat kell empirikusan leírni, amelyek egy-egy munkaerőpiaci program célirányos alkalmazásából adódnak. Másodszor okelemzéssel el kell választani az intézkedések által előidézett eredményeket azoktól, amelyek enélkül is bekövetkeztek volna. Ez természetesen csak megközelítően határozható meg, ugyanis a társadalmi valóság kísérletként nem ismételhető. A harmadik lépés a szándékolt és nem szándékolt hatások elkülönítése. A mellékhatás lehet pozitív, semleges és negatív. (Utóbbi csak akkor vizsgálendő, ha az a programok rendeltetésszerű alkalmazásának következménye. A jogellenes működtetés kiszűrése az ellenőrzés feladata.) A negyedik szakasz az eredményesség minősítése, melynek során a programok valamennyi fontos hatását szembesítik a bevezetéskor kitűzött célokkal. Azt, hogy egy értékelés idáig eljusson, elsősorban az akadályozza, hogy a programcélok pontos kijelölése csak ritkán történik meg. A politikai cél nyílt és egyértelmű meghatározásának hiányában viszont a hatásvizsgálatok következmények nélkül maradnak, mivel annak eredményei bizonyos keretek között tetszőlegesen minősíthetők. Az ötödik lépés a hatékonyságvizsgálat, amely az intézkedés eredményét hasonlítja össze az alkalmazásához szükséges személyi és anyagi ráfordításokkal.

A költség/haszon-elemzés célja, hogy a különböző programok ráfordításainak és eredményeinek az összehasonlításából következtetéseket vonjon le a programok egymáshoz viszonyított hatékonyságáról. E vizsgálat lebonyolításának azonban korlátai vannak. Először is az, hogy csak az azonos célokat követő programok közül választható ki a „leggazdaságosabb” változat. Ilyenek viszont meglehetősen ritkán fordulnak elő. De ennél fontosabbak az elméleti és módszertani területen jelentkező akadályok. A költségek ugyan többé-kevésbé megragadhatók személyi és anyagi ráfordítások formájában, a haszon azonban nehezen határozható meg. Ez ugyanis egyfelől csak részben számszerűsíthető, másfelől a hatások időbeli eltolódása miatt nem mérhető egyértelműen. Így meghatározásánál elfogadhatatlanul tág mozgástér kínálkozik a mindenkori egyéni vagy politikai értékítéletnek.

Végül az utolsó lépés a visszacsatolás, amely alapul szolgál a meglévő eszköztár folyamatos és problémacentrikus felülvizsgálatához és a módosító intézkedések megtételéhez.

Értékelő kutatásra viszonylag ritkán, főleg akkor kerül sor, ha jelentős koncepcionális döntések megalapozását segíti elő. (Például arról kell határozni, mely programokat indokolt reformálni vagy megszüntetni.) A hatásvizsgálatokat kutatók végzik vagy a munkaerőpiaci eszközök működtetéséért felelős szervezeten belül vagy külső kutatóhelyen. (Gyakori a két megoldás kombinálása is.)

#### *Az értékelés súlypontjai*

Az értékelés célja lehet a munkaerőpiaci programok eredményeinek vizsgálata vagy a programkivitelezés folyamatának elemzése. Az előbbit általában követő jelleggel, az utóbbit pedig a végrehajtás során kísérő kutatásként végzik.

A munkaerőpiaci programokat humánberuházásnak tekintő Egyesült Államokban az eredményt úgy mérik, hogy megtérül-e ez a befektetés a programból kikerülők nagyobb elhelyezkedési esélyében, a programot megelőzőnél magasabb keresetében,

illetve abban, hogy azt követően kevesebben szorulnak közülük szociális támogatásra.<sup>4</sup>

Egy program sikerének vagy kudarcának a megítélésében Európában — az egyesült államokbeli gyakorlattal szemben — nemigen játszik szerepet az, hogy például az átképzésből kikerülők a korábbinál magasabb vagy alacsonyabb keresetet érnek-e el. Ennek többek között az az oka, hogy a nyugat-európai piacgazdaságokban a képzéseknek más a céljuk, mint az Egyesült Államokban, ahol a legfontosabb munkaerőpiaci program (a Job Training Partnership Act) a képzés támogatása révén a hátrányos helyzetűek jövedelmének növelését állítja a középpontba. Nyugat-Európában ugyanakkor a munkanélküliek képzése, átképzése a struktúraváltás megkönnyítését és a strukturális munkanélküliség elkerülését szolgálja.<sup>5</sup> Ha a képzésből kikerülők el tudnak helyezkedni abban a szakmában, amelyre kiképezték őket, az már a siker jele, függetlenül attól, hogy ott a korábbinál többet keresnek-e vagy sem. Ezért többnyire megelégszenek azzal, hogy követő vizsgálatokkal figyelik: a program befejezésének időpontjától távolodva a kikerülők mekkora hányadának van munkája.

A munkaerőpiaci intervenció eredményességét Európában nem a képzés és a többi program révén nyert kereseti többlettel, hanem az elhelyezkedési esélyek javulásával mérik. Ez összefügg a munkaügyi kapcsolatok egyesült államokbelitől eltérő rendszerével. A német bérrendszert például alapvetően kollektív szerződések szabályozzák, amelyek sokkal kisebb bérkülönbséget tesznek lehetővé, mint amekkora az Egyesült Államokban jellemző. Így a programok hatása is kevésbé tükröződhet a bérekben, mint ott.<sup>6</sup> Ez méginkább jellemzi a szolidáris bérpolitikát kidolgozó Svédországot.

Teljesítménymutatóként akár a keresetnövekedést, akár a munkába állást alkalmazva, szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy a program résztvevői közül többenkévesebben támogatás nélkül is el tudnának helyezkedni, és spontán módon is magasabb keresetet érnének el. Ezért fontos, hogy a program „bruttó” eredményeit megtisztítsuk azon hatásoktól, amelyek a beavatkozástól független események következményei. Ha ezt megteesszük, akkor kapjuk meg a nettó eredményt. Ez fejezi ki az aktív munkaerőpiaci programok hatékonyságát, ami arra a kérdésre ad választ, hogy a kiinduló helyzettel szemben milyen változásokat idézett elő a programban való (önkéntes vagy kényszerű) részvétel? Elérte-e a célját és milyen mértékben? Milyen mellékhatások alakultak ki eközben?

A bruttó és a nettó eredmények eltérése sokféle formában jelenhet meg.<sup>7</sup> Közülük a legismertebb az ún. holtsúlyhatás, amely adott munkaerőpiaci programnál azon résztvevők körét jelzi, akiknek magatartását nem befolyásolta a beavatkozás. Ők támogatás nélkül is megtették volna azt a lépést, amire a program ösztönözte őket. Esetükben tehát a beavatkozásnak nincs pótlólagos hatása. A munkanélküli-járadék

<sup>4</sup> Lásd: Evaluation social programs at the state and local level. Szerk.: Blalock, A. B. W. E. Upjohn Institute for Employment Research. Kalamazoo—Michigan. 1990. 348 old.

<sup>5</sup> Lásd: Johannesson, J.: Labour market policy and labour market dynamics — the Swedish case. EFA — Delegation for Labour Market Policy Research. Swedish Ministry of Labour. Stockholm. 1988. 124 old.

<sup>6</sup> Lásd: Schmid, G.: Labour market policy in transition, trends and effectiveness in the Federal Republic of Germany. EFA — Delegation for Labour Market Policy Research. Swedish Ministry of Labour. Stockholm. 1988. 132 old.

<sup>7</sup> Lásd: Lindley, R. M.: Methods of evaluation for the European social fund: A proposal for general evaluation of ESF. University of Warwick. Institute for Employment Research. Warwick. 1991. 36 old.

továbbfolyósítása mellett létrejött kisvállalkozások munkahelyteremtő hatásáról Nagy-Britanniában készített többlépcsős követő vizsgálat arra a következtetésre jutott, hogy az 1983 és 1988 között alapított vállalkozások 36—49 százaléka e támogatás nélkül is létrejött volna.<sup>8</sup>

A holt súly mutatóját százalékban határozzák meg. A 100 százalékos holt súly azt jelenti, hogy valaki befejez egy képzést, s utána olyan állást kap, amelynek a betöltéséhez nincs szükség a megszerzett ismeretekre. A holt súly magas szintje nyilvánvalóan nemkívánatos és kerülendő. Ugyanakkor a támogatás előrehozhat olyan kezdeményezéseket, amelyekre enélkül csak később kerülne sor. (A már említett brit felmérésben a megkérdezett kisvállalkozók 30—38 százaléka ilyen választ adott.) A program eredménye ez esetben akkor is pozitív, ha nagy holt súly mellett jön létre.

A foglalkoztatási szubvenciók alkalmazásánál előfordul, hogy az a munkáltató, aki támogatásban részesül a munkanélküliek felvételéért, termelői árát a tényleges költségek alá tudja szorítani, s így termékeit versenytársainál olcsóbban képes értékesíteni. Emiatt a konkurens cégek elveszítik piacaikat, s létszámleépítésre vagy vállalkozásuk feladására kényszerülhetnek. Ezt nevezik a munkaerőpiaci programok kiszorító hatásának. Ennek elkerülésére szokták beiktatni a támogatás folyósításának szabályai közé azokat a korlátozásokat, amelyek elvileg kizárják, hogy az intervenció megzavarja a piaci viszonyokat és átrendezze a versenyfeltételeket.

Végül a helyettesítő hatás azt jelenti, hogy a foglalkoztatási programok preferált célcsoportjai a felvételnél — a kiemelt támogatásnak köszönhetően — előnyben részesülnek. A tartós munkanélküliek szubvencionált foglalkoztatása miatt a munkáltatók például lemondanak a rövid ideje munka nélkül levők alkalmazásáról, az állástalan fiatalok elhelyezkedésének támogatása pedig a felnőtt munkanélküliek felvételét nehezíti meg. Azaz, a beavatkozás megváltoztatja a munkanélküliek összetételét. Ennek minősítésekor fontos szem előtt tartani: bizonyos programok fő célja éppen az, hogy a munkáltatókat üres állásaik betöltésénél a munkanélküliek egyes csoportjainak pozitív megkülönböztetésére ösztönözze. Ez esetben tehát a magas helyettesítési hatás nem a program rossz hatásfokának jele, hanem a kitűzött célnak megfelelő eredmény. A kevésbé hátrányos helyzetű munkanélkülieknek ugyanis a többlétszám támogatás nélkül is nagyobb esélyük van az újrafoglalkoztatásra, mint a munkaerőpiac problematikus csoportjainak.

E mellékhatásokat módszertanilag igen nehéz kiszűrni a program eredményeiből, ugyanis minél pontosabb válaszokat várunk, annál drágább a kutatás. Nem véletlen, hogy e tevékenységre alapozva az Egyesült Államokban már egész „iparág” (evaluation research industry) fejlődött ki.

A munkaerőpiaci (és általában a társadalompolitikai) programok értékelésénél nemcsak az eredményesség és a hatékonyság, hanem a beavatkozás módjának vizsgálata is fontos. „Az intézkedés megfelel-e a kitűzött céloknak” kérdés megválaszolásánál ugyanis az eredmények mellett a végrehajtás módjának is szerepe van. Így a hatásvizsgálat nemcsak eredményellenőrzést jelent, hanem folyamatelemzést, azaz a programok kivitelezésének vizsgálatát is, ami az értékeléseknek egy másik típusa.

<sup>8</sup> Lásd: Evaluation of jobclubs and the enterprise allowance scheme in Great Britain. PA Cambridge Economic Consultants. Cambridge. 1991. 138 old.



Ahogy a monitoring és az értékelő kutatás nem helyettesítheti, csak kiegészítheti egymást, úgy szervesen összetartozik az eredményvizsgálat és a folyamatelemzés is.

A megválaszolendő tipikus kérdések a következők:

- a) A programokat a kívánatos és lehetséges mértékben alkalmazzák-e?
- b) Az intézkedések elérik-e a megcélzott csoportokat?
- c) Megfelelő hatást váltanak-e ki az igénybe vevők (egyének, munkáltatók) körében?
- d) Hogyan befolyásolják a foglalkoztatás és a munkanélküliség szintjét és struktúráját?
- e) Hogyan viszonyulnak egymáshoz a problémakezelés alternatív megoldásainak összköltségei?
- f) Milyen problémák jelentkeznek az intézkedések végrehajtásánál?

Tekintsük át részletesebben a felsorolt kérdések tartalmát és a válaszadás módszereit.

a) Fogadókészség. Az, hogy egy program profilja megfelel-e annak a célnak, amiért bevezették, abban mérhető, hogy mekkora iránta az érdeklődés. Ebből a szempontból az is problémát jelent, ha túlzott az igénybevétel, mert ennek kielégítése anyagi korlátokba ütközik, de az is, ha az elmarad a várakozástól. Mindkét eset magyarázatot követel, amely empirikus vizsgálatok, vállalati megkérdezések, esettanulmányok alapján adható meg.

b) Célcsoport-irányultság. E szempont jelentősége annál nagyobb, minél struktúráltabb a munkanélküliség. A célcsoport-orientáció — az, hogy a program résztvevői között megjelennek-e a legveszélyeztetettebb társadalmi kategóriák — egyszerű statisztikai módszerekkel meghatározható. Emellett fontos szempont a programban való részvétel időtartamának mérése is. Ezen eredmények értékelése attól függ, hogy a program bevezetésekor milyen konkrét célokat fogalmaztak meg a résztvevők kívánatos struktúrájáról. Amennyiben ez elmaradt, a „kezelt” csoportok összetételét a munkanélküliek vagy a foglalkoztatottak struktúrájával kell összehasonlítani. Ebben az esetben azonban nem derül ki, hogy mi tekinthető a program sikere szempontjából szándékolt hatásnak. Ezért a következtetések levonása a politika formálóira hárul.

A célcsoport-orientáció értékelése szempontjából vizsgálandó, hogy a programban részt vevők összetételének mennyire kell igazodnia a munkanélküliek tényleges struktúrájához, vagy a programnak mennyire kell szolgálnia a többszörösen hátrányos helyzetű csoportok kialakulásának elkerülését. Előzetes konszenzust kívánatos elérni abban a kérdésben is, hogy egy adott program résztvevőinek struktúrája hogy viszonyuljon az alternatív célokat követő többi programéhoz? Ehhez olyan kritériumokat kell kidolgozni, amelyek az empirikus kutatások objektív értékelését lehetővé teszik.

c) A programok csoportspecifikus hatása. Ahhoz, hogy kiderüljön, vajon egy program az igénybevevők körében a célnak megfelelő hatást vált-e ki, mindenekelőtt a szándék egyértelmű definiálása és empirikusan megragadható interpretálása szükséges. Minél komplexebbek a programprofilok, annál kevésbé lehet az értékelésből hiteles következtetéseket levonni, mert az eredmények értelmezésének tág mozgástere van, és a részcélok mellékhatásai is torzítják azokat. A célmeghatározás viszonylagos bizonytalansága az idő dimenziójában is problémát jelenthet. Az értékelések többnyire a programok rövid távú hatásaira koncentrálnak, ugyanakkor azok tényleges befolyása rendszerint csak hosszabb távon érzékelhető, ami gyakran ellentétes is lehet a rövid távon jelentkező eredménnyel.

A programtól független mellékhatások kiszűrése elméletileg és módszertanilag is problémát jelent. Erre a kontrollcsoport vagy a területi összehasonlítás módszere alkalmas.

Az intézkedések egyénekre gyakorolt hatását általában a programok résztvevőinek írásos vagy szóbeli megkérdezésére alapozzák, melynek során elhelyezkedésük, majd időről időre munkában maradásuk felől érdeklődnek. Jól képzett információ-rendszer mellett viszonylag olcsó és periodikusan megismételhető monitoringot tesz lehetővé, ha a különböző programokban részt vevők kohorszaiból előállított mintán — a munkaközvetítés és a munkanélküli-segélyezés rekordjaira alapozva — követik nyomon a „kezelt” egyének munkaerőpiaci helyzetét. Mélyebb hatásvizsgálatokra azonban csak a speciálisan felépített panelek adnak lehetőséget.

d) Az intézkedéseknek a foglalkoztatásra, illetve a munkaerőpiacra gyakorolt hatása. A munkaerőpiaci programok jelentős részének célja a foglalkoztatás, illetve a munkanélküliség szintjének befolyásolása. Azt, hogy mennyiben tesznek eleget ennek a funkciónak, általában az intézkedések munkaerőpiacot tehermentesítő hatásával mérik. Ilyen számítások készültek például Svédországban vagy a Német Szövetségi Köztársaságban. Az előbbiben az aktív munkaerőpiaci programok — a munkaközvetítés szolgáltatásai nélkül — 1974 és 1980 között évente átlagosan 2,8 százalékkal, az utóbbiban pedig 1,3 százalékkal csökkentették a regisztrált munkanélküliek számát.<sup>9</sup> E számításoknál azonban igen sok nehézség lép fel. Mivel a munkaerőpiaci programok a munkaerő-állomány összességéhez képest nem túl nagy tömegeket érintenek, ezért befolyásuk a foglalkoztatottak vagy a munkanélküliek összlétszámában nem mindig mutatható ki. Ugyanakkor a közvetlen hatások mellett általában figyelembe kell venni közvetett befolyásoló tényezőket is. A közhasznú munkáknál például abból lehet kiindulni, hogy a kommunális beruházások pótlólagos keresletet teremtenek más ágazatokban, de legalábbis az építőanyag-iparban. Továbbgyűrűző hatást eredményez az is, hogy a munkanélküli-járadéknál magasabb munkabérek többletjavak és szolgáltatások beszerzésére, igénybevételére adnak módot. Ez nem azonnal realizálódik, így a pótlólagos foglalkoztatás is időben széthúzódva jelentkezik. Emiatt az intézkedések foglalkoztatásbővítő és munkanélküliséget csökkentő hatása ugyancsak eltérhet egymástól. E hatások szimulációs modellekkel becsülhetők. A modellszámításoknál számos tényezőt természetesen csak hipotézisek formájában lehet figyelembe venni. A munkaerőpiaci hatásbecslések kritikus pontja a pótlólagosság problémaköre. Közismert ugyanis, hogy a szubvencionált foglalkoztatás egy része — a jogellenes igénybevételből adódóan — olyan munkahelyeken jelenik meg, amelyek már léteznek, vagy enélkül is megteremtődnének. Ezt úgy számszerűsítik, hogy a programokat kivitelező munkáltatók alapos kikérdezéséből nyert eredményeket beépítik a modellszámításba.

e) A programok költségei és a költségek összehasonlítása. Mivel a munkanélküliség nagy terhet ró a költségvetésre, a munkanélküli-biztosításra és a társadalombiztosításra is, az ezzel kapcsolatos kiadások — különösen költségvetési hiány idején — állandó témái a politikai vitáknak. Az a kérdés tekinthető tipikus kiindulópontnak, hogy a munkaerőpiaci problémák kezelésére fordított közkiadások milyen alternatív

<sup>9</sup> Lásd a 6. jegyzetet.

megoldásokat tesznek lehetővé vagy kívánatossá? Tehát mennyivel drágább közhasznú munkán foglalkoztatni a munkanélkülieket, mint munka nélkül hagyni őket? Így, az aktív munkaerőpiaci programok reálkiadásai („nettó költsége”) csak úgy határozhatók meg, ha az egyes programok (direkt és indirekt) ráfordításaiból („a bruttó költségből”) levonják a munkanélküliség azon költségeit, amelyek attól függetlenül is felmerülnének. A programköltségek (közvetlen és közvetett) számbavétele mellett szükség van annak meghatározására is, hogy az intézkedések milyen mértékben csökkentették a munkanélküliséget. Ez az első lépés a költség/haszon-vizsgálathoz. A komplex költség/hatékonyság-elemzésnek azonban — mint korábban említettük — jelentős korlátai vannak. Számos költség- (például a szociálpszichológiai jellegű terhek, az indirekt mikro- és makrogazdasági hatások stb.) és haszonelem (a szociálpszichológiai, a munkaerő-allokációs jellegű, az elosztási és az indirekt makrohatás) ugyanis nem mérhető. Ezért az elemzés három kérdés megválaszolására szorítkozhat.

— Mennyiben enyhítik a munkanélküliséget az aktív programok, azaz hányan lettek volna munkanélküliek ezen intézkedések nélkül?

— Mekkora az elkerült munkanélküliség bruttó költsége?

— Mekkora az elkerült munkanélküliség nettó költsége, azaz: a mérhető ráfordításokat és hasznot számba véve mekkora a költségvetésre, a munkanélküli-biztosításra és a társadalombiztosításra nehezedő pénzbeli többletráfordítás?

*f)* A programok kivitelezése. A munkaerőpiaci intervenció bevezetésének és kivitelezésének mint folyamatnak a vizsgálata az ún. implementáció-kutatás feladata. Ez magában foglalja a program koncepciójának, meghirdetésének, bevezetésének eljárási szabályainak, lebonyolításának stb. elemzését. Az implementáció-kutatásnak tehát elsődlegesen közigazgatás-tudományi, igazgatásszociológiai és politikatudományi dimenziói vannak, amelyekkel a munkaerőpiaci szervezeten belül folyó programértékelések általában nem foglalkoznak. Szükség esetén megfelelő profilú kutatóhelyeket bízhatnak meg a kivitelezés folyamatának vizsgálatával.

### *A programértékelés módszerei*

A programértékelés tipikus kérdéseinél már utaltunk azokra a módszerekre, amelyek megválaszolásuknál igénybe vehetők. Ebből kiderült, hogy ez a tudományág az ökonometria, a statisztika és a szociológia módszertanára épül. Hogy ezek közül hol, melyeket alkalmazzák, egyfelől a vizsgálat céljától, másfelől a kutatás információbázisától, végül pedig a módszertan fejlettségétől függ.

E tekintetben a legelőnyösebb helyzetben kétségkívül az Egyesült Államok van, ahol a munkaerőpiaci, de általában a közgazdasági és ökonometriai kutatások is jóval magasabb szintet értek el, és hosszabb múlttal rendelkeznek, mint Nyugat-Európában. Emellett az információbázis — különösen a követő vizsgálatokhoz szükséges longitudinális adatok esetében — is összehasonlíthatatlanul gazdagabb. Ez kedvező alapot biztosít az Egyesült Államokban régóta alkalmazott experimentális kutatásokhoz. Ennek az a lényege, hogy a jogosultak közül véletlenszerűen választják ki a kísérlet résztvevőit. Attól függően, hogy hányféle beavatkozás hatását kívánják mérni, a sokaságból egy vagy több „kezelt” csoportot alakítanak ki. Emellett véletlensze-

rűen képeznek egy kontrollcsoportot is, melynek tagjai csak a normál munkaerőpiaci szolgáltatásokat vehetik igénybe. Nekik nem szabad tudniuk a kísérletben való részvételről. A kontrollcsoportnak ugyanis az a funkciója, hogy tagjain keresztül regisztrálják azokat a változásokat, amelyek spontán módon, beavatkozás nélkül következnek be. Hozzájuk képest mutatható ki a „kezelt” csoportoknál elért többleteredmény, azaz a program nettó hatása.

A kontrollcsoportmódszer társadalomtudományi kutatásokban való alkalmazhatóságával kapcsolatban kétségek merültek fel. Ezek egyrészt gyakorlati, másrészt etikai, végül pedig politikai természetűek. A gyakorlati akadályt az jelenti, hogy egy klasszikus kísérlet lebonyolítása drága és nagyon időigényes. Morálisan viszont azért nem fogadható el, mert kísérleti célból kizárja az egyéneket azokból a programokból, amelyek javíthatnának a helyzetükön. Politikai megközelítésben pedig az egyenlő jog elvével ütközik az, ha a kontrollcsoport tagjait kizárják a kísérletből. A méltányosság elve ugyancsak feltételezi, hogy az egyének szabadon dönthessenek részvételükről, távolmaradásukról.<sup>10</sup>

Az Egyesült Államokban e fenntartásokat elkerülhetetlen áldozatnak tekintik, amit a jövő jobb munkaerőpiaci programjainak kialakítása érdekében meg kell hozni. Európában viszont emiatt nem végeznek klasszikus kísérleti kutatásokat.<sup>11</sup> Ehelyett inkább kvázi experimentális módszereket alkalmaznak, amelyekkel vagy a különböző programokba önként jelentkezők csoportjainak eredményeit hasonlítják össze egymással, vagy azokból választják ki a kontrollcsoportot, akik saját elhatározásukból nem kívántak részt venni a programban. Gyakori az is, hogy egy-egy eszközt csak bizonyos régiókban vezetnek be, és azok eredményeit olyan térségekével hasonlítják össze, amelyek nem kerültek be a kísérletbe. Ennek az az előnye, hogy nemcsak a célcsoport szemszögéből vizsgálható a program hatása, hanem tágabb megközelítésben is, amire a kontrollcsoportmódszer nem adna lehetőséget.

A kontrollcsoportmódszer mellett a programértékelés természetesen más, ismert technikák alkalmazását is feltételezi. Ezek két fő csoportra oszthatók: a mennyiségi és a minőségi módszerekre.<sup>12</sup> A mennyiségi módszerek háromféle információbázisra épülnek:

a) a munkaügyi szervezet által vezetett nyilvántartásokra, amelyek közül a regisztrált állásajánlatokról és állásnélküliekről, a segélyezettekről, továbbá a munkaerőpiaci programok résztvevőiről rögzített adatok a legismertebbek;

b) a másik adatbázis átfogó statisztikai felmérések eredménye, amire pénz- és időigényessége miatt csak a legszükségesebb esetben kerül sor, és amelyek közül a munkaerőpiaci szolgáltatások értékeléséhez leginkább a két-három évente lebonyolított munkáltatói felméréseket használják (ezek lehetőséget adnak a munkaerő-kereslet mennyiségének és struktúrájának megismerésére, továbbá a munkáltatók felvételi magatartásának, módszereinek feltárására);

c) az információgyűjtés leggyakrabban használt módszere a mintavételes eljárás, amely olcsóbb, gyorsabb és pontosabb a teljes körű felmérésnél, de akkor nem alkalmazható, ha a népesség sok alcsoportjáról van szükség részletes információra.

<sup>10</sup> Lásd: *Koning, J.—Munnik, R. F.*: Evaluation of manpower policy. The dutch position. Netherlands Economic Institute. Ministry of Social Affairs and Employment. Rijswijk. 1989. 45 old.

<sup>11</sup> Lásd: *Schelhaab, H. M.—Schubert, A.*: Internationale Entwicklungen der Evaluierungsmethoden für arbeitsmarktpolitische Programme. *Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung*. 1992. évi 3. sz. 371—381. old.

<sup>12</sup> Lásd: *Hedges, B.—Ritchie, J.*: Research and policy. The choice of appropriate research methods. Social and community research. London. 1987. 76 old.

A programértékelés a legtöbb esetben mintavételes vizsgálatot jelent. Az adatgyűjtés végrehajtható

- személyes interjúkkal (a legelterjedtebb módszer),
- postai úton továbbított kérdőívekkel (hátránya, hogy alacsony a válaszarány),
- telefonos interjúkkal (nincs mindenkinek telefonja, ezért torzul a minta),
- számítógép segítségével készülő interjúkkal (a hordozható számítógépek méreteinek és árának csökkenésével arányosan terjedő módszer),
- közvetlen megfigyeléssel (akkor alkalmazzák, ha a keresett információ már rögzítve van, ebből véletlenszerűen választják ki azokat, akiknek az adatait feldolgozzák),
- nyomon követéssel (időnként szükség van a mintában szereplő személyek rendszeres időközönkénti megkérdezésére, hogy tudni lehessen, miként alakul státusuk a program elhagyását követően).

A programértékelés minőségi módszerei (például félig strukturált interjú, mélyinterjú, csoportmegbeszélés stb.) az eddigieknél kevésbé ismertek és elterjedtek. Ezeket részletes, mélységi vizsgálatra — például egy-egy probléma természetének leírására — használják. Ezzel az eljárással általában arra keresnek választ, hogyan, miért alakulnak a dolgok úgy, ahogy tapasztalni lehet? A kutatók kisméretű, de gondosan kiválasztott mintával dolgoznak, ami statisztikai értelemben ugyan nem reprezentatív, de az érintett csoportra nézve az.

#### *A programértékelés gyakorlata*

A programértékelés fontosságát, kiterjedtségét és gyakoriságát tekintve nagy különbségek vannak az egyes országok között. Monitoring majdnem minden piacgazdaságban létezik, de naprakészsége és hatóköre eltérő, csakúgy, mint a gyűjtött adatok jellege.

Az értékelő kutatások — mint már említettük — az Egyesült Államokban a legfejlettebbek. Ez annak köszönhető, hogy az aktív programokat kongresszusi jóváhagyás után a szövetségi költségvetésből finanszírozzák. Ezt azonban meg kell előznie egy kísérleti projektnek, amelynek (többéves) hatásvizsgálata a döntéshozatal feltétele. Az értékelő kutatásokért a Munkaügyi Minisztérium a felelős, amely egyetemeket, kutatóintézeteket vagy tanácsadó magáncégeket bíz meg ezzel a feladattal. A megbízottak a Minisztérium módszertani irányításával és minőségi ellenőrzésével látják el szerződésben vállalt feladatukat.

Az elfogadott programok eredményeiről a Kongresszus bizottságainak rendszeresen be kell számolni, amihez a kísérleti szakaszban javasolt és a program bevezetésekor kiépítendő információ-rendszer (monitoring) adatai nyújtanak támpontot. A szövetségi szinten összegyűjtött eredménymutatókból olyan standardokat határoznak meg, amelyek az elvárt teljesítmények minimumát fogalmazzák meg a program kivitelezőivel szemben.

Amikor például a Kongresszus jóváhagyta a munkaerőpiaci képzésről szóló törvényt (a JTPA-t), akkor arra kötelezte a munkaügyi minisztert, hogy minden kétéves programtervezési ciklusra dolgozzon ki olyan követelményrendszert, amely alapján mérni lehet a program működésének eredményességét. Kezdetben ezt a szolgáltatást nyújtó régiók legfrissebb eredményeinek súlyozott számtani átlaga alapján határozták meg. Az idők folyamán — 1983 óta — ezt az eljárást folyamatosan korrigálták,

mégpedig úgy, hogy a szélsőséges eseteket a standardok megállapításánál rendre kizárták. Ma azt a szintet tekintik országos teljesítménykövetelménynek, amelyet a szolgáltatást kivitelező régiók 75 százaléka túlteljesít. Ennek alapján a JTPA 1992—1993. évi standardjai a következők.

*Az Egyesült Államokban alkalmazott követelményrendszer*

Mutató	Standard
Foglalkoztatottsági arány* (százalék)	
felnőttek . . . . .	62
szociális segélyben részesülő felnőttek . . . . .	51
Heti kereset* (dollár)	
felnőttek . . . . .	228
szociális segélyben részesülő felnőttek . . . . .	207
A fiatalok munkába lépési rátája** (százalék) . . . . .	45
A fiatalok foglalkoztathatósága javulásának rátája** . . . . .	33

\* A program befejezését követő 13. héten.

\*\* A program végén.

*Megjegyzés.* A foglalkoztathatóság javulásának rátája azon résztvevők arányát mutatja, akik a programban szerzett ismereteikkel potenciálisan nagyobb eséllyel tudnak elhelyezkedni.

A Munkaügyi Minisztérium mellett az Egyesült Államok Számvevőszéke is végez hatásvizsgálatokat. Ezt azért tartják szükségesnek, mert a programok működtetéséért felelős Minisztérium programértékelései a valóságosnál szebb színben tüntetik fel az eredményeket.

Kanadában 1966-ban a Foglalkoztatási és Bevándorlási Minisztériumban egy csoportot hoztak létre a munkaerőpiaci programok és a munkaerőpiaci szervezet működésének értékelésére. Azóta ez főosztályként működik, amely minden évben összeállítja programértékelési tervét, amit a Számvevőszék hagy jóvá. Az egyesült államokbelivel ellentétben nem kísérleti jellegű programértékelést végeznek, hanem az intézkedések bevezetésének és kivitelezésének folyamatát helyezik előtérbe. Véletlenszerű mintavételt csak ritkán alkalmaznak. Ehelyett meghatározott célcsoportokat választanak ki vizsgálatra. Erre külső kutatóhelyeknek is adnak megbízást. A munka eredményét közvetlenül és azonnal alkalmazzák a gyakorlatban.

Ausztráliában az 1980-as évek elején felállított Munkaerőpiaci Kutatások Irodája végezte az értékelő kutatásokat, a Nemzetközösség kormányzatának támogatásával. Ez a foglalkoztatásért felelős minisztériumhoz tartozó ügynökség volt. Az irodát 1986-ban átszervezték, és az értékelő funkciót a minisztériumba telepítették.

Európában az 1970-es évek közepén kezdődtek a programértékelések. Az Egyesült Királyságban azóta végzik ezt a munkát (1974), amióta működik a munkaerőpiaci szervezetet felügyelő háromoldalú bizottság (Manpower Service Commission). A munkaügyi politika és a foglalkoztatási szolgáltatások, illetve eszközök értékeléséért hivatalosan a Munkaügyi Minisztériumot terheli a felelősség. Ennek foglalkoztatási igazgatóságán belül a Munkaerőpiaci Szolgálat (Employment Service) a végrehajtó szerve számos munkaerőpiaci intézkedésnek, illetve ezek vizsgálatának. A Minisztérium közgazdasági, kutatási és értékelési főosztálya, valamint a Munkaerőpiaci Szolgálat kutatási és értékelési csoportja együttesen döntenek el — a munkaügyi politikát

kidolgozó részlegek bevonásával — a kutatások témáit és azt, hogy közülük mely projekteket bonyolítják le maguk, illetve melyeket bízzák külső szakértőkre.<sup>13</sup>

Németországban a Szövetségi Munkaügyi Hivatal Munkaerőpiaci és Foglalkozás-kutató Intézete, továbbá egy, a Munkaügyi és Szociális Minisztériummal szerződő kutatócsoport vesz részt a hatásvizsgálatokban, amelynek fejlődése valójában az 1980-as évek elején kezdődött.<sup>14</sup> Svédországban pedig 1979-ben indultak az ún. programkövető vizsgálatok, amelyek a Munkaügyi Minisztérium Munkaerőpiac-politikai Kutatások Igazgatóságán, illetve az általuk megbízott független kutatóhe-lyeken azóta is rendszeresen folynak.<sup>15</sup>

Változó színvonalon és hangsúllyal, illetve eseti jelleggel kerül sor a munkaerőpiaci intézmények és eszközök értékelésére Ausztriában, Dániában, Finnországban, Fran-ciaországban, Hollandiában és Írországon. Ugyanakkor 1988-ban még egyáltalán nem folytak ilyen munkák Belgiumban, Görögországban, Japánban, Olaszország-ban, Portugáliában, Spanyolországban és Törökországban.

Vannak országok, ahol törvények vagy rendeletek írják elő a programértékelés szükségességét. Az Egyesült Államokban például kongresszusi törvények kötelezik a kormányzatot, hogy kövesse nyomon a munkaerőpiaci programok végrehajtását, és végezze el hatásvizsgálatukat. Kanadában ugyancsak törvény rögzíti, hogy a szövet-ségi kormány minisztériumai és főhatóságai kötelesek rendszeresen áttekinteni prog-ramjaikat, és azok hatékonyságát abból a szempontból értékelni, hogy működésük mennyiben igazolja a kitűzött célok helyességét, és adminisztratív irányításuk milyen határfokú. Az Egyesült Királyságban nincs törvényes kötelezettség a munkaügyi politika és a munkaerőpiaci programok értékelésére. A közszolgálati törvény azon-ban kimondja, hogy valamennyi kormányzati tevékenységet, amely igényt támaszt közkiadásokra, gondosan értékelni kell. Ennek eredményeit felhasználják a források elosztásánál, a Parlament részére pedig jelentést kell készíteni ezek hasznosulásáról. Ausztráliában kormányrendelet írja elő, hogy minden új programot értékelni kell. A szenátus bizottságai ugyancsak rendszeres jelentést kérnek minden program eredmé-nyeiről és hatékonyságáról.

### *Nemzetközi együttműködés a programértékelés javítására*

Az Európai Gazdasági Közösség és az OECD is működtet olyan munkacsoporto-kat, amelyek egy-egy program azonos módszerekkel történő hatásvizsgálatát végzik. Emellett időről időre összehasonlítják a programértéklő munka eredményességét is. Az OECD Munkaügyi és Szociális Bizottsága 1982-ben értékelő panelt hozott létre, amely 1983 és 1987 között működött. Ebben — a témától függően — 6—14 ország vett részt. Az eredményeket összefoglaló jelentés külön fejezetben mutatta be a programértékelés hiányosságait.<sup>16</sup>

Valamennyi nemzeti tanulmány önkritikusan megállapította, hogy a komplex programértékelések és monitoring-elemzések csalódást okozó szerény mértékben já-

<sup>13</sup> Lásd: *Child, J.*: Organisational structure of evaluation of employment programmes. UK Employment Service. (Kézirat.)

<sup>14</sup> Lásd a 6. jegyzetet.

<sup>15</sup> Lásd az 5. jegyzetet.

<sup>16</sup> Lásd a 3. jegyzetet.

rultak hozzá ahhoz, hogy hasznosítható következtetéseket lehessen levonni belőlük az intézkedések eredményességéről és a „jó”, illetve „rossz” programok elkülönítéséről. E szerény eredmények a hiteles értékelések viszonylag kis számára, a megfelelő adatok hiányára és az alkalmazott módszerek korlátaira vezethetők vissza.

Az értékelések talán legáltalánosabb fogyatékossága az, hogy nem derül ki belőlük, hogyan befolyásolták a résztvevők munkaerőpiaci esélyeit maguk a programok, illetve működési környezetük. Így eredményeik sem az időbeli, sem az egymás közötti összehasonlításban nem hasznosíthatók. Egy adott intézkedés végrehajtásakor ugyanis — ha minden más tényezőt változatlanoknak tekintünk — jelentősen megváltozhat a helyi munkaerőpiacon megjelenő üres állások száma és összetétele, ami módosíthatja az egyének elhelyezkedési lehetőségeit. Az értékelések ezt vagy egyáltalán nem, vagy csak kismértékben vették figyelembe. Jellemző módszertani hiba a kontrollcsoport hiánya is.

A programértékelések legfőbb hiányossága azonban az volt, hogy a programértékelés során nem mérték a helyettesítő hatást. Nagyarányú munkanélküliség esetén, kevés üres állás mellett elképzelhető, hogy a munkáltatók előnyben részesítik azon munkanélküliek felvételét, akik után támogatást kapnak, de ezt más munkanélküliek helyett teszik meg. Ebben az esetben az állami beavatkozás csak marginálisan járul hozzá a munkanélküliség általános csökkentéséhez, hacsak a programok révén nem teremtenek pótlólagos munkahelyeket.

Az értékelés legfőbb funkciója, hogy az intézkedések célját alapul véve mérje azok sikerét vagy kudarcát, lehetőleg kvantitatív módon. Csakhogy az a tapasztalat, hogy a programcélok általánosságokat tartalmaznak, sőt esetenként egymásnak is ellentmondanak. Az értékelések készítői ezt a nehézséget úgy hidalták át, hogy a résztvevők munkaerőpiaci helyzetének javítását tekintették fő szempontnak, amit például a programból kikerülők elhelyezkedési rátájával, a munkában töltött idő vagy a munkába állásig eltelt idő hosszával fejeztek ki. Ugyanakkor a vizsgálatnál a célcsoport-orientációt nem nézték. De hiányzott a mennyiségi mutatók minőségekkel való kiegészítése is. Ennek alapja lehetett volna a folyamatelemzés, amit sehol sem végeztek, holott a programtervezők és -működtetők számára ez nyújtaná a leghasznosabb információt. Emellett az egyes programok eredményei, hatásai empirikusan nem is mindig határozhatók meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az értékelések nem is fontosak.

A politikaformálók számára az az elsődleges kérdés, hogy a működő programok közül melyik éri el célját a legkisebb ráfordítás mellett. Ennek megválaszolásához valamennyi intézkedés azonos módszerekkel való, egyidejű értékelésére lenne szükség. Ez egyik országban sem történt meg. A programok hatásvizsgálatát különböző időpontban, más-más módon végezték el. Emiatt legfeljebb részleges válaszadásra alkalmasak. Számos további elemzésre, sok kísérleti vizsgálatra van szükség ahhoz, hogy az intézkedések olyan „keverékét” lehessen előállítani, amely a forrásallokációt is figyelembe véve megfelel a kérdésben megfogalmazott ideális munkaerőpiaci politikának.

Annak fontosságát, hogy a munkaerőpiaci programokat komplex összefüggésükben kell vizsgálni, aláhúzza az a tény is, hogy a célcsoport-orientált intézkedések ütközésbe kerülhetnek egymással. (Például a fiatalokra koncentráló programok min-



den bizonnyal hozzájárultak a felnőtt tartósan munkanélküliek számának és arányának növekedéséhez, azaz egyik csoport előnyben részesítésének a másik fizeti meg az árát.) Ennélfogva a programok ideális „keverékének” egyensúlyt kell teremtenie az általános politikai prioritások között, és rendszeresen vizsgálni kell, hogy ennek fenntartása az állandóan változó munkaerőpiaci viszonyok függvényében milyen korrekciókat igényel.

(A tanulmány II., befejező részét a *Statisztikai Szemle* következő száma közli.)

# INDEXEK A VILÁG TŐZSDÉIN

FAZAKAS GERGELY

1990 decemberében, a magyar tőzsdeindex kidolgozási előmunkálataiként anyagot gyűjtöttem a világ tőzsdéin használt indexekről.<sup>1</sup> A téma teljesen újszerűnek bizonyult a magyar nyelvű irodalomban. Mindössze két, nem is a legfrissebb könyv egy-egy fejezetrészlete foglalkozott a világ valamelyik tőzsdéjének indexével vagy általánosságban velük.

Az elmúlt két és fél év jelentős változásokat hozott a tőzsdeindexek magyarországi megítélésében. 1991 áprilisában bevezették a Budapesti Értéktőzsde ideiglenes indexét a BTI-t. A gazdasági napilapok azóta a címlapon és a pénzvilág hírei között egyaránt kiemelt helyen közlik a BTI aznapi értékét, és az utolsó értékhez viszonyított változást. Ugyancsak központi helyen értesülhetünk a világ vezető tőzsdéinek indexértékeiről is. A nehézségek az értékek értelmezésénél jelentkeznek, hiszen az az általánosan elfogadott vélekedés, hogy a tőzsdeindexek az árfolyamok változásának átlagát tükrözik, az esetek többségében nem állja meg a helyét.

Az utóbbi időben több cikk is megjelent a magyar sajtóban, amelyek a világ tőzsdéin használt indexek módszertani kérdéseivel foglalkoznak.<sup>2</sup> A módszerek sokfélesége nem szokatlan az indexelméletben, hiszen például az értékindexkör egyedi indexeinek és főleg indexsorainak számítására is számtalan formula született. Ott a sokféle forma életre hívója az a módszertani tökéletlenség, hogy egyetlen forma sem képes az indexek elé kitűzött valamennyi statisztikai próbának megfelelni. A tőzsdeindexek módszertani problematikája inkább a nemzeti teljesítmények számbavételének és azok változásának mérési nehézségeihez hasonlíthatók, ahol a sokféle elemzési lehetőség a sokféle formula végső oka.

Jelen dolgozatomban az indexek képzési módszereiben rejlő megoldásra váró kérdésekre szeretnék néhány lehetséges választ adni.

E tanulmány megírásánál kettős cél vezérelt. Egyrészt rendszerezni kívánom azt a sokféle, egymást részben kizáró funkciót, melyeket a tőzsdeindexeknek tulajdonítanak. Másrészt azt kívánom megmutatni, hogy az egyes, eltérő funkciók betöltésének melyek a módszertani, indexképzési követelményei. A két rész lezárásaként egyrészt elemezni szeretném, hogy az egyes használt indexformulák értékeiből milyen követ-

<sup>1</sup> Ezúton szeretnék köszönetet mondani dr. Szilágyi Györgynek dolgozatom elkészítésében nyújtott segítségéért.

<sup>2</sup> Lásd például *Fatér Gyula* és *Lovas Tamás* sorozatát a *Figyelőben* (1991. májusi, júniusi számaiban) vagy *Ábel István* és *Sándor György* cikkeit (*Pénzügyi Szemle*. 1992. évi 2—3. sz. 142—154. old.; *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 10. sz. 811—819. old.).

keztetések vonhatók le, milyen elemzésre használhatók, másrészt szeretnék rámutatni arra, hogy egyetlen indexszel az indexek elé kitűzhető funkciók mindegyikét semmiképp sem lehet betölteni. Ezért többféle index párhuzamos számítását és publikálását javasolom.

A statisztikai jelzőszámok és köztük kiemelt helyen az indexszámok feladata az elemzendő, szükségszerűen bonyolult és többértékű valóság tömör, sűrített információval történő jellemzése. Nincs ez másként a tőzsdeindexekkel sem, ahol már az egyedi adatok (egyedi részvények árfolyamai) is egy információsűrítési folyamat végeredményei. A napi árfolyamadattal, evvel az egyetlen számmal mondunk ítéletet a részvény mögött meghúzódó vállalat jelenlegi és várható teljesítményeiről. Ez az, amit gyakran úgy fogalmaznak, hogy a tőzsde a vállalati teljesítmények fokmérője.

A tőzsdeindexek használatának hajnalán, a Dow-Jones Ipari Átlag (DJIA) születésekor<sup>3</sup> — a múlt század végén — mélyebb elemzési igény még nem merült fel az indexszel kapcsolatban. Az elvárás vele szemben csak annyi volt, hogy valamelyest tükrözze a részvényárfolyamok mindenkori átlagát. A mintában kezdetben szereplő 11 részvény árfolyamainak számtani átlaga, illetve ennek változása a későbbiekben viszonylag kevés, a gyakorlatban is hasznosítható információt hordozott: azt mutatta, hogy átlagosan hány dollárért vásárolhatnánk egy részvényt a kosárból. Ezt a tőzsdemutatót tehát meglehetősen eufemizmussal lehetne csak „ársúlyozó vagy önsúlyozó” indexnek tekinteni, hiszen például a McDonald’s és az Exxon részvényeinek árfolyama, amelyből többek között az átlagot számítják, csak épp annyira összeadható dolgok, mint a klasszikus példa almája és körtéje. Ez az egy index az, mely nem jól megfontolt, az elemzési célokkal konzisztens metodikája miatt lett közismert és elfogadott, hanem annak köszönhetően, hogy száz év óta közlik naponta értékét, vagyis a szokásjog alapján.

Lássuk azonban a késői indexutódok elé kitűzhető célokat.

#### A TŐZSDEINDEXEK FUNKCIÓI

A legáltalánosabban elfogadott vélekedés az, hogy a tőzsdeindex funkciója a részvények árfolyamváltozásai átlagának kimutatása. Az egyes részvények tényleges árfolyamának változásai jelentik tehát az átlagolandó tényezőket, amelyet aztán számtani vagy mértani átlaggal átlagolnak.

Az index funkciója a részvénytőzsde, az értékpapírpiac általános várakozásainak mérése is, azaz a mutató arra is választ ad, hogy általában kedvezőbben vagy kedvezőtlenebbül ítélik meg a részvényeket és rajtuk keresztül a tőzsde vállalatait a befektetők. Az előző funkció, az árfolyamok átlagos megváltozása nem pontosan ugyanezt méri? Nem, hiszen a részvények árfolyamaira nemcsak a vállalati teljesítmények, hanem az időszakonként kifizetett osztalékok közvetlenül is hatással vannak. Osztalékfizetések után a részvényárfolyamok csökkennek, az osztalékok kifizetéséhez közeledve pedig az árfolyamok nőnek, miközben a vállalat értékelése esetleg semmit sem változott. A várakozások mérőszáma az osztalékfizetések ciklikus hatását igyekszik eltüntetni az árfolyamok indexének értékéből. Ennek az indexnek az elkészítéséhez az

<sup>3</sup> A DJIA pontos születési adatára nehéz lenne hivatkozni, inkább csak a forrásokban közölt évszámok módusát, az 1884-es évet lehet megemlíteni.

egyedi részvényárfolyamokból ki kell szűrni az osztalékfizetések várható nagyságát,<sup>4</sup> mielőtt az aggregálást elvégeznék.

Az átlagos hozamok számszerűsítése is az index feladata. Mint ismert, a részvények tartásából eredő pénzbeli nyereség kétféle tényezőtől áll össze: az árfolyamnyereségtől<sup>5</sup> és a kapott osztalékokból. A hozamindexnek tehát e két tényező együttes, átlagos megváltozását kell mutatnia.

Miben más ez a követelmény az előző indexekéhez képest? Az árfolyamváltozások átlaga a tényleges árfolyamokból indult ki. A várakozási mutató az árfolyamokból az az évi várható osztalékfizetés hatását küszöböli ki. A hozamindex a tényleges árfolyamokhoz hozzáadja mindazt az osztalékot, amelyet az összehasonlítás bázisidőpontja óta, az előző évek során az egyes részvénytulajdonosok felvettek, és ezzel hozamukat növelték. A hozamindex követelményei tehát csak akkor fognak különbözni a részvények árfolyamváltozásának átlagát kiszámító indexétől, ha az index kiszámításának kezdete óta legalább egy részvényére történt osztalékfizetés, amit hozzá lehet adni a tényleges árfolyamhoz.

Az előző funkciók szerepköre a részvénytulajdonosi piac egészére vonatkozott. Léteznek azonban egy-egy ágazatra is külön indexek, amikor kizárólag egy-egy ágazat vállalatainak részvényei adják az index kosarát.<sup>6</sup> Ezzel az indexszel az adott ágazat részvényeit kereső, az ágazat papírjaiba fektetők számára adják meg az előző mutatók lehetséges átlagos értékeit.

Eddig a szűk pénzpiacon maradtunk, és az egyes részvényeket pusztán mint befektetéseket tekintettük. A kapott mutatók így a tőzsdére mint aggregált egészre vonatkoznak. A részvények árfolyamain keresztül azonban jól-rosszul a mögöttes vállalati teljesítmények is megmérettetnek, így az árfolyamokban kifejeződik, hogy az egyes vállalatok jelenbeli és jövőbeli kilátásait hogyan értékelik a befektetők. A részvények képviselte vállalati kör egészére, a reálgazdaság teljesítményeire, annak kilátásaira érvényes megállapításokat ismét csak valamilyen összevont tőzsdei mutatószám, tőzsdeindex tehet. A reálgazdaság teljesítményeinek mérése azonban nem összeegyeztethetetlen az előző funkciókkal. Most is csak azok az árfolyamváltozások érdekesek, amelyek nem a közeledő osztalékfizetések miatt, hanem pusztán a vállalat értékelése megváltozásának köszönhetően következtek be. Vagyis az aggregálás előtt a részvényárfolyamokat éppúgy meg kell tisztítani a soron következő osztalékfizetések hatásától, mint a várakozási mutatónál.

Nem foglalkoztunk még a tőzsdeindex nyújtotta információ sürgősségi szempontjaival. A napi befektetési döntésekhez, az aktuális gazdasági helyzet elemzéséhez azonnal rendelkezésre kell álljon a mutatószám, különben veszít információértékéből. Ezért is közlik most már folyamatosan a főbb tőzsdéken, hogyan változik másodpercről másodpercre az index értéke egy-egy üzletkötés hatására. Hosszabb távú elemzéshez felhasználva az indexértékeket, azonban van időnk és rátekintésünk egy pontosabb indexforma kidolgozására.

<sup>4</sup> Ekkor általában az utolsó osztalékfizetés értékével számolnak.

<sup>5</sup> Az árfolyamnyereség nagyságánál a pozitív, negatív és nulla értékeket is megengedjük, tehát negatív árfolyamnyereség, azaz árfolyamvesztés is elképzelhető.

<sup>6</sup> Például a Frankfurti Tőzsdén a DAX-index keretében az autóipar, a pénzügyi szféra, a szolgáltatás szektor stb. vállalatai szerepelnek ágazati indexben. Hasonló a klasszikus Dow-Jones Ipari Átlag esete is, melyben csak iparvállalatok részvényei találhatók, és a közlekedési, valamint a szolgáltatóvállalatok külön indexben kaptak helyet.

Utolsóként kell megemlíteni a tőzsdeindexek önálló életét, a határidős indexügyleteket, melyek az árucikkek tőzsdei kereskedelmében alakultak ki. Lényegük, hogy a szerződő felek egy jövőbeli teljesítésre kötnek egyezséget úgy, hogy a teljesítés paramétereit (ár, mennyiség) már a jelenben meghatározzák. A határidős ügyletek célja a jövőbeli áringadozások kockázatának megosztása eladó és vevő között.

A határidős ügyletek az értéktőzsdéken is hamar elterjedtek. Funkciójuk az előbbihez hasonló: a szerződő felek célja a jövőbeli hozamingadozások kockázatának megosztása. Ez a hozamingadozás a nemesfémek és a valuták esetében egyértelműen az árfolyam-ingadozásoknak köszönhető. Az értékpapírok esetében az árfolyam-ingadozás hatásához a kapott kamatok és osztalékok nagysága is hozzáadódik, és ezek a tényezők jelentik összességükben a papírok hozamalakulását. A határidős indexügyletek megszületése annak köszönhető, hogy a széles részvénykosarakat, részvényportfoliókat vásárló befektetők is meg óhajtották osztani kockázatukat. Erre a bonyolultabb megoldás az lehet, hogy a részvénykosárban helyet foglaló minden egyes részvény kockázatát önállóan lefedezik egy külön határidős ügyletben. A másik, egyszerűbb megoldás, ha a részvények összességét viszonylag jól reprezentáló indexre kötnek határidős ügyletet, és ezzel a portfólió egészének kockázatát egy lépésben megoszthatják szerződő üzletfelükkel.

Az üzletkötés technikai lebonyolításában kicsit furcsán hat, hogy az eladó bizonyos számú indexérték eladására, a vevő ezen indexértékek megvételére vállal kötelezettséget. A gyakorlatban azonban természetesen nem kerül a vevő tulajdonába a tőzsdeindex. Az eladó és a vevő között csak pénzmozgás zajlik. Ha a szerződésben előre kialakított indexár magasabb, mint az aktuális indexérték, akkor az indexérték eladója nyert az üzleten, hiszen az aktuális értéknél többért tudná azt eladni a szerződés alapján. Ilyenkor a tényleges és a szerződésben meghatározott indexértékek különbözetét a vevő köteles az eladónak kifizetni. Ha azonban a szerződés indexértéke alacsonyabb az aktuális indexnél, akkor a vevő járt jól, és az eladó fizeti ki neki a különbözetet.

Olyan indexre lehet hatékonyan határidős indexügyletet kötni, amelyik kellően véd a részvények összességének hozamingadozása ellen, azaz a határidős indexügyletek tárgya csak a hozamváltozások átlagát számszerűsítő tőzsdeindex lehet.

Ezek után lássuk azokat a módszertani lehetőségeket, amelyek közül a különböző funkciójú indexek különböző megoldásokat választanak.

#### A TŐZSDEINDEXEK SZÁMÍTÁSÁNAK MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

Az indexek számításánál gyakorlatilag háromféle kérdést kell eldönteni:

- milyen egyedi megfigyelések adataira támaszkodjon az index számítása, milyen legyen a kiválasztás;
- melyek az átlagolandó értékek, azaz az egyedi indexek;
- mi legyen az aggregálás módja.

#### *Az indexben szereplő részvények kiválasztása*

A tőzsdeindexek többsége nem teljeskörűen dolgozza fel az adott tőzsde részvényeinek adatait, hanem többségük mintán alapul. Az index mintájába kerülő részvényeket

azonban sehol sem véletlen módszerekkel választják ki. Ennek oka, hogy a nagy és állandó forgalmú részvények megbízhatóbban, stabilabban szállítják az indexhez a napi árfolyamadatokat. Hosszasan tesztelik tehát az egyes papírokat, mielőtt az indexkosárba választanák őket, és tendenciaszerűen a nagyobb vállalatok részvényei azok, amelyek végül az indexbe kerülnek.

Az index részvénykörének bővítése ezek után egy optimalizációs feladat. Ha ugyanis bővítik az indexbe bevont részvények számát, akkor az index az egyik oldalról jobban reprezentálja a részvények összességét, a másik oldalról viszont olyan részvényt is be kell választani, amelyikről nem áll rendelkezésre olyan rendszerességgel árfolyamadat, mint az eddig már bevontakról. Az árfolyamadat gyakori hiánya pedig torzít az index értékén, hiszen egyes részvények aktuális értékéről semmilyen információ sincsen, és esetleg már fél évvel ezelőtti az az árfolyamadat, amellyel az indexben szerepeltetni kell. Az index megbízhatósága és reprezentativitása tehát az a két lényeges szempont, melyeket elsősorban figyelembe kell venni a részvénykör összeállításánál.<sup>7</sup> A világ tőzsdéin használt indexek így többségükben a tőzsdén forgó részvényeknek csupán 10–20 százalékát választják az indexkosárba.

Az előbbiektől két kivétel tehető. Az egyik az olyan fejlett tőzsdék esete, mint például a New-York-i vagy a tokiói értéktőzsde. Ezeken a tőzsdéken szinte minden értékpapírra mindig van üzletkötés. (Ha mégsem lenne valamelyik napon, akkor a papír piacvezetője az eladási és a vételi árajánlatok között valahol megállapít egy jellemző napi árfolyamadatot.) Az ilyen tőzsdéken tehát a széles körű kiválasztás sem megy a megbízhatóság rovására. Ezeken a tőzsdéken általában többféle index értékeit párhuzamosan publikálják: a szűk körű mintán alapuló indexet a hagyomány, a teljes körű indexet pedig a pontosabb tájékoztatás kedvéért.

A másik kivétel, amikor hosszú távra készül elemzés. Ilyenkor ugyanis interpolációval viszonylag jól megbecsülhető minden olyan nap árfolyamadata is, amikor bizonyos részvényekből nem volt üzletkötés. A kisebb jelentőségű tőzsdéken így a funkcióktól függ az indexek részvényköre: az aktuális, napi információkat a szűk körű index szolgáltatja, míg a hosszú távú elemzési célokra és egyben a szűk körű index tesztelésére a teljes körű index szolgál.

### *Az átlagolandó értékek kiválasztása*

Az átlagolandó értékek, vagyis az egyedi indexek kiválasztása a tőzsdeindexek esetében kettős kérdést jelent:

1. az indexértékek kiszámítása az egyes részvények milyen árfolyamadataiból (napi, heti, folyamatos, kitüntetett időpontok adatai) induljon ki;
2. bázis- vagy láncindexet számítsanak-e az árváltozásokból.

A napról napra közölt tőzsdeindexek az aznapi jellemző árfolyamokból, vagyis napi árfolyamadatokból indítják a számítást. A tőzsdék többségében ez a napi záróár, vagyis az adott részvényre utolsóként megkötött üzlet árfolyamadata. A záróár

<sup>7</sup> A nagyobb részvénykörből készített index többletköltsége nem jelentős, hiszen az árfolyamadatokat úgyis rendelkezésre állnak minden részvényről, a feldolgozási munka volumene pedig nem nő lényegesen.

használatát az indokolja, hogy ez a legfrissebb információ az egyes részvényekről. Így a záróárakból képzett index a tőzsde zárásakor fennálló állapotokat, azaz a zárás időpontjáig bekövetkezett változásokat tükrözi.

A napi záróárak használata csak az olyan csekély forgalmú tőzsdéken jelenthet problémát, mint például a Budapesti Értéktőzsde is. Az ilyen tőzsdéken ugyanis viszonylag könnyű a záráshoz közeledve egy abnormális árfolyamú adásvétellel beállítani a záróárfolyamokat, hiszen valószínű, hogy ezt az üzletkötést már nem követi újabb a zárásig. Ezért az ilyen tőzsdéken inkább a napi átlagárfolyamot használják a számítások kiindulásához. A napi átlagárfolyam az egyes kötések árfolyamadatainak az eladási mennyiségekkel súlyozott számtani átlaga.

Mint már szó volt róla, az árfolyamváltozások átlagát, a várakozásokat és az átlagos hozamokat számszerűsítő indexek különbözőképpen veszik figyelembe az osztalékok hatását:

az átlagos árfolyamváltozások mutatója nem törődik az osztalék nagyságával, csak az árfolyamokra koncentrál;

a várakozások mutatója a következő osztalékfizetésre való várakozástól tisztítja meg az árfolyamok nagyságát;

az átlagos hozamokat megadó indexek az árfolyamokhoz hozzáadják a már kifizetett összes osztalék nagyságát.

A tőzsdeindexek készítői a láncindex-bázisindex dilemmában általában a bázisindexek mellett döntöttek. Ennek oka, hogy napról napra közlik értéküket, és ezzel túlságosan rövidek azok az időtávok, amelyekre az esetleges láncindexek az összehasonlításokat elvégeznék. Amikor az egymás utáni napok indexértékének változását óhajtják bemutatni, akkor is a bázisindexek hányadosával vagy különbségével teszik ezt meg. Másképpen a tőzsdeindexeknél általában a hosszú távú összevetés élvez előnyt a napról napra bekövetkezett változások mérésével szemben. Következésképpen az árfolyamváltozások a tőzsdeindexek túlnyomó többségénél valamilyen kezdeti időpont árfolyamadataihoz való viszonyítást jelentenek. Ez vagy az index első publikálási napjáról származó árfolyam, ha az adott részvény már szerepelt a részvénykosárban, vagy ha nem szerepelt, akkor a bázisárfolyam azon nap árfolyama, amikor a papír először szerepelt az index részvénykosárban.

### *Az egyedi árfolyamváltozások aggregálása*

Az egyedi árfolyamváltozások összesítésénél is két nagyobb probléma jelentkezik: egyrészt a mértani és a számtani átlag közötti választás, másrészt a súlyozás kérdése.

Az első lehetséges megoldás az egyedi indexértékek *számtani átlaggal* történő átlagolása. A számtani átlagot számító tőzsdeindexek közül a modernebbek mind súlyozott formájúak. A súlyozott formák az egyes részvények árfolyamváltozásai, és ezzel a részvények között is jelentőségbeli különbséget tesznek. Meg kell azonban különböztetnünk a tőzsde és a makrogazdaság szempontjait figyelembe vevő indexek súlyozását.

Ahhoz, hogy a részvények tőzsdei szerepe között tegyünk különbséget, a legkézenfekvőbbnek a forgalmi adatok látszanak. A forgalmi értékekkel való súlyozás azon-

ban, ha az indexértékek kiszámítására gyorsan van szükség, nehézségeket okozhat. Az egyes részvények napi forgalma jelentősen ingadozhat: elképzelhető, hogy az egyik nap csak egyféle részvény cserél gazdát, míg a következő napon ebből egy darabot sem adnak el. Ez a fajta megoszlás csak nagyon nagy hibával jelezhető előre.

Mindebből három dolog következik:

1. naponta változó súlyrendszert a bázis szemléletű tőzsdeindexeknél nem lehet használni, mert a súlyrendszerek szélsőséges különbözősége miatt az indexértékek jórészt a súlyrendszer változásaitól és csak kis mértékben az átlagolandó értékek alakulásától függenek;

2. hosszabb távon változatlan súlyrendszert csak akkor lehet használni, ha már az egész vizsgált időszakra van rátekintésünk, vagyis a hosszú távú elemzéseknél;

3. láncindexeket lehet ugyan képezni az egyes napi árfolyamváltozásokból, de ezek összeláncolása ugyancsak problémákat rejt magában: egy éves bázisindexhez már 250 láncolásra van szükség, miközben az egyes láncindexek súlyai szélsőségesen eltérnek, vagyis a kapott bázisindex értéke túlzott mértékben függ az egyes súlyrendszerektől.

A súlyozott formák így — jobb híján — nem a forgalmi, hanem a vállalati tőkeértékeket használják fel az egyedi árfolyamindexek súlyaiként. A tőzsdére került vállalatok tőkeértéke viszonylag erős pozitív kapcsolatban áll az adott részvények tőzsdei forgalmával, így a papírok jelentőségét jól lehet ezzel a mutatóval közelíteni. A két mutató közötti erős kapcsolat miatt elméleti jelentőségű a probléma, hogy a vállalati tőkeértékek használatával végül is a vállalatok piaci súlyaként nem az üzletkötésekben szereplő, tehát ténylegesen gazdát cserélt részvények, hanem a tulajdonosoknál kint levő összes részvény számát tekintik. Ezzel viszont az index számításánál elméletileg azt tételezik fel, hogy az aznap elért árfolyamok nem csak a ténylegesen gazdát cserélt mennyiségekre vonatkoztathatók, mint amit a forgalmi súlyozás diktált volna. Az alaptókével, az összes kint levő részvéennyel súlyozó rendszer az árváltozást az egész részvénykörre értelmezi.

A világ tőzsdéinek többségén használt, tőkeérték-súlyozású indexformula végül is a Laspeyres-árindexekre vezethető vissza:

$$I_t = \frac{\sum_{i=1}^n v_{oi} \cdot \frac{p_{ti}}{p_{oi}}}{\sum_{i=1}^n v_{oi}} = \frac{\sum_{i=1}^n q_{oi} \cdot p_{ti}}{\sum_{i=1}^n q_{oi} \cdot p_{oi}}$$

ahol:

$p_{ti}$  — az  $i$ -edik részvény aktuális árfolyama (a megengedett osztalékkorrekció után);

$p_{oi}$  — az  $i$ -edik részvény árfolyama a bázisidőpontban;

$q_i$  — az  $i$ -edik részvényből kibocsátott mennyiség;

$v_i$  — az  $i$ -edik részvény tőkeértéke, azaz a mennyiség és az árfolyam szorzata.

A formula előnye, hogy a számláló és a nevező is kézzelfogható, értelmezhető nagyság: mekkora összegért lehetne a bázis-, illetve a tárgyidőszakban a vállalat összes részvényét pénzzé tenni, mennyit ér a vállalat piaci értéken. A másik előny a viszonyítási alap állandósága: bázisindex bázisidőszaki súlyokkal. Meg kell azonban említeni, hogy az indexkosarakat gyakran módosítják (tőkeemelés, részvények ki- vagy bevétele az indexkosárba) a tőzsdén bekövetkezett változások követésére. Ilyen



módosításokkor óhatatlanul megváltozik a súlyrendszer is, és ha nem korrigálnák valahogy az index értékét, akkor az index megváltozott értéke inkább a súlyrendszer, semmint az árfolyamok megváltozását tükrözné. A korrekció elve a súlyrendszer megváltozásából eredő hatás kiküszöbölése, vagyis gyakorlatilag a standardizálás:

$$I' = \frac{\sum_{i=1}^n q_{ii}^* \cdot p_{ii}}{\sum_{i=1}^n q_{ii} \cdot p_{ii}}$$

ahol:

$q_{ii}^*$  — a megváltozott és a továbbiakban használt súly;  
 $I'$  — a standardizálásnál használt összetételhatás-index.

A súlyrendszer megváltozása után használt index végül is a részátlaghatás indexeként ( $I''$ ) áll elő, amely indexet az előbbi két index hányadosa ( $I/I'$ ) adja. (Ilyen index többek között a Budapesti Értéktőzsde indexe, a BTI is.)

A súlyrendszer más problémát vet fel a reálgazdasági előrejelzésekre makrogazdasági mutatóként alkalmazott indexek képzésénél. A különbség ez esetben annyi, hogy az egyes vállalatok, ágazatok súlyát ezúttal nem a tőzsdén, hanem a gazdaságban betöltött szerepük alapján kell megítélni. Az egyes vállalatok súlya lehet továbbra is a tőkeértékük. Az egyes ágazatok gazdasági súlyát azonban egyáltalán nem biztos, hogy jól tükrözik az adott ágazatokból a tőzsdére került vállalatok tőkearányai. Például a magyar tőzsdén levő 23 cég között februárban egyetlen mezőgazdasági cég sem volt, 8 tartozott az iparba és 15 a szolgáltatászektorba (zömében a kereskedelembe), vagyis a nemzetgazdasági arányoktól élesen különböztek a tőzsdei súlyok.

A probléma az ágazati indexek számításával oldható meg. Az ágazati indexeket épp olyan metodikával számítják, mint a tőzsde egészének indexét, csak éppen az indexkosárba kizárólag az adott ágazathoz tartozó papírok kerülhetnek. Az ágazati indexeket a további aggregáláskor kétféleképp lehet súlyozni. Ha ugyanazzal a módszerrel súlyozzák össze őket, amelyekkel az első lépésben az ágazati indexet számították, akkor ezzel visszakapják a tőzsde egészére, de csak a tőzsdei folyamatokra képzett indexet. Nem történt más, mint hogy az aggregálást ugyanolyan szempontok szerint, de nem egy, hanem két lépcsőben végezték el. Ha azonban az ágazati indexeket az ágazatok makrogazdasági súlya, az ágazati teljesítmények arányában súlyozzák, akkor ezzel az index a reálgazdasági előrejelzésekre is alkalmassá válik.

Az aggregálás másik lehetséges módja az egyedi indexértékekből súlyozatlan *mértani átlag* készítése. A mértani átlag használatát elsősorban az indexekkel szemben támasztott módszertani követelmények, az indexpróbák és közülük is az időpróba követeli meg. Az időpróba a következő követelményt tűzi az indexek elé:

$$I_{(B/A)}^* \cdot I_{(A/B)}^* = 1$$

ahol:

$A$  és  $B$  — az összehasonlításban szereplő két különböző időpont;  
 $I^*$  — az azonos elvek szerint képzett indexek.

Ha az árváltozásokat számtani átlaggal átlagoljuk, akkor az indexpróba követelménye sérül, hiszen

$$\frac{\sum_{i=1}^n \frac{p_{ti}}{p_{0i}}}{n} \cdot \frac{\sum_{i=1}^n \frac{p_{0i}}{p_{ti}}}{n} \neq 1$$

A mértani átlag használatakor az időpróba viszont teljesül:

$$\sqrt[n]{\prod_{i=1}^n \frac{p_{ti}}{p_{0i}}} \cdot \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n \frac{p_{0i}}{p_{ti}}} = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n \frac{p_{ti}}{p_{0i}} \cdot \frac{p_{0i}}{p_{ti}}} = \sqrt[n]{1} = 1$$

A mértani átlagot elméleti jó tulajdonságai ellenére kevésbé alkalmazzák a tőzsdeindexek számításánál. Ennek oka, hogy

— a számtani átlaggal és a mértani átlaggal képzett indexértékek általában nem térnek el lényegesen egymástól, igaz azonban, hogy tendenciaszerűen alacsonyabbak a mértani átlag indexértékei a számtani átlag értékeinél;

— a számtani átlag esetében a nevező és a számláló egyaránt kézzelfogható, értelmezhető nagyság, míg a gyökvonások (és súlyozott esetben a hatványra emelések) a mértani átlag esetében ilyen konkrét értelemmel nem bírnak;

— súlyozott esetben a mértani átlag számítása meglehetősen bonyolult, hiszen a tőkeértékeknek megfelelő hatványokat és gyököket kellene vonni, ezért általában a mértani átlagot súlyozatlan formában alkalmazzák tőzsdeindexként:

$$I = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n \frac{p_{ti}}{p_{0i}}}$$

Súlyozatlan mértani átlagot használva is elképzelhető ágazati indexek számítása, az egyedi indexekből súlyozatlan mértani átlaggal. Ez esetben a tőzsdeindexet két lépcsőben is ki lehet számítani (első lépcső: az egyedi indexekből súlyozatlan mértani átlaggal ágazati indexek készítése; második lépcső: az ágazati indexekből az indexek darabszámával súlyozott mértani átlaggal tőzsdeindex készítése). A két lépcsőben kiszámított tőzsdeindex értéke azonban megegyezik azzal, mintha az egyedi indexekből egyből az aggregált indexet számítottuk volna,<sup>8</sup> hiszen az egyes részvények árfolyamváltozása mindkét megoldásban egységnyi súlyt kapott.

\*

A tőzsdeindexek funkcióinak elemzése világossá teszi, hogy az indexek készítésének módszere alapvetően a használati funkciótól függ: az index kosarának összeállítása, az átlagolandó értékek és a súlyrendszer kiválasztása az elemzési cél függvénye. A már kész indexeket elemezve viszont ez azt jelenti, hogy a működő tőzsdeindexek sem használhatók minden lehetséges indexfunkcióra, hanem csak azokra, amelyekkel készésük összhangban áll.

<sup>8</sup> Feltételezve, hogy az ágazati indexek összességében azok és csak azok a részvények kapnak helyet, amelyek a tőzsde indexkosarában is szerepelnek.

Az egymással ellentétes elemzési feladatok — átlagos hozam, árfolyamváltozások átlaga, várakozások mutatója, tőzsdei vagy reálgazdasági jelzőszám — ugyanazzal a mutatóval nem teljesíthetők. A nagyon különböző elemzések csak többféle, az egyes célokkal adekvát képzésű tőzsdeindexekkel képzelhetők el.

TÁRGYSZÓ: Tőzsde. Indexszámok.

#### РЕЗЮМЕ

Методологическая проблематика исчисления биржевых индексов сравнима с трудностями учета национальных выработок и измерения их изменений, а множество аналитических возможностей приводит к получению ряда формул.

Автор стремится упорядочить множество отчасти исключаящих друг друга функций биржевого индекса и желает показать требования к методологии и образованию индексов для выполнения отдельных, различающихся между собой функций.

В заключение автор излагает выводы, извлекаемые из значений отдельных конкретных индексных формул и анализы, которые можно изготовить с помощью последних.

#### SUMMARY

The methodological problems of computing a stock exchange index can be compared with the difficulties faced in measuring national output and its changes while the variety of the possibilities of analysis results in alternative formulae.

The study wants to systematize the several functions of stock exchange index, which partly exclude each other, on the one hand, and wants to show the methodological, index-computational requirements to fulfil different functions on the other.

Finally, the author presents conclusions which can be drawn from the values of individual index formulae, and the analyses which can be prepared by means of them.

## AZ INTÉZETI HÁZTARTÁSOK MAGYARORSZÁGI ÖSSZEÍRÁSAI\*

MATITS FERENC

Közismert, hogy a népszámlálások alkalmával — egy meghatározott ún. „eszmei” időpontnak megfelelően — az adott ország minden lakóját, azok legjellemzőbb adatait írják össze. Magyarországon, 1869-től, a népszámlálások keretében, lakás- és épület-összeírásokat is végeznek, melyek során a népesség valamennyi lakásul szolgáló lakhelyét, tartózkodási helyét, ún. „lakóegységeit” is számba veszik.

A népesség néhány százaléka az eszmei időpontban különböző okok (tanulás, munkavégzés, betegség stb.) miatt nem családjá körében, nem magánháztartás által lakott lakásban tartózkodik, hanem átmenetileg közösségi szálláshelyen (például kollégiumban, nevelőintézetben, munkahelyi szálláson, kórházban), illetve tartósan közösségekben (szociális otthonban, egészségügyi otthonban stb.) lakik. A teljes körű felvétel során ezeket a személyeket, valamint a közösségi szálláshelyeket, az ún. intézeti háztartásokat is össze kell írni.

### *Az intézeti épületek, lakások és háztartások összeírása*

Módszertani szempontok is indokolják az intézeti háztartások megkülönböztetett, a magánháztartásoktól elkülönített felvételét. Ugyanis amíg az intézeti háztartásokat nem különböztették meg, és nem elkülönítve vették számba, az egy háztartásra jutó személyek száma torzítottá vált. Ez országosan is érződött, de kisebb földrajzi, közigazgatási vagy számlálókörzetre, épületre, lakóegységre számolva — természetesen, ha ott intézet is működött — az egy háztartásra jutó személyszám, illetve a férfi-nő arány jelentős torzulást szenvedett. E problémára már az 1880. évi felvétel elemzésében is rámutattak a statisztikusok, és kiküszöbölésére az 1890. évi összeíráskor már külön írták össze az intézeti háztartásokat és lakóikat — megnevezve a befogadó intézmény rendeltetését, fenntartóját is — a Házi gyűjtő lajstrom elnevezésű nyomtatványon, illetve a nemenként is megkülönböztetett Számlálólapon. Magyarországon tehát immár száz éve írják össze teljeskörűen az intézeti háztartásokat.

Némi kitérővel emlékeztetni szeretném az olvasót, hogy kezdetben az egy házsám (helyrajzi szám) alatt található valamennyi épület, lakás, lakóegység, illetve intézet

\* Az 1990. évi népszámlálás intézeti háztartásokkal kapcsolatos eredményeiről készített elemzés rövidített, illetve az országos Tudományos Kutatási Alap keretében készült tanulmány átdolgozott változata.

adatát az említett Házi gyűjtőlajstrom elnevezésű nyomtatványon, az adott lakás, illetve épület táblázatokban soronként felvezetve vették fel.

A pontos címbejegyzésen kívül a gyűjtőlajstrom tartalmazta

- lakásonként (intézetenként) az összeírt személyek számát nemenkénti bontásban,
- az összeírt lakott és üres lakások (intézetek), lakott egyéb lakóegységek számát épületen belüli fekvésük szerint, valamint ezek szobáinak, konyháinak, később egyéb lakóhelyiségeinek számát, a lakóhelyiségek padozatát.

### Az épületeket

- tulajdoni jellegük,
- rendeltetésük,
- építési évük,
- falazatuk és tetőfedésük, később tetőszerkezetük, alapincézettességük és szintszámuk,
- közművi stb. ellátottságuk, felszereltségük

szerint írták össze.

Az ismérvek száma az idők folyamán többször is módosult az adatfelhasználók igényei szerint és a társadalmi-gazdasági változásoknak megfelelően. Ezzel összefüggésben a felvételi nyomtatványok szerkezete, tartalma és a közlések terjedelme, módja is változott.

A korábbi felvételeknél egy lakóépületben általában csak egy lakóegység található egy házszám alatt, ezért az épületre vonatkozó egyes adatok a lakóegységet is jellemezték.

A XX. század elején, a városiasodás, a lakótelkek „jobb” kihasználása következményeként a nagyobb telkeket megosztották, így a korábbi házszám alatt már több lakóépület, illetve többlakásos, többemeletes lakóépület állt. Ezért a Házi gyűjtőíveket már nemcsak házszámonként, hanem — elsősorban a teljes körű épület-összeírásoknál — épületenként is ki kellett töltenie a számlálóbiztosnak.

Budapesten már szinte a hivatalos statisztika kezdeteit követően (1890-től) alkalmazták lakásonként, intézetenként külön felvételi kérdőívet, az ún. Lakásborítékot, Lakásívet is. A Házi gyűjtőívek elsősorban az épületekre, míg a lakáskérdőívek a lakásokra vonatkozóan bővültek számos kérdéssel, ismérvvel az igényeknek és a lehetőségeknek megfelelően.

1949-ig a Házi gyűjtőíveken, illetve 1960-ban a csak ez alkalommal szerkesztett külön Épületösszeíró íven, az intézeti épületekről ugyanazokat az adatokat gyűjtötték össze, mint az ország más lakóépületeiről. Az intézeti háztartások, illetve a közösségi szálláshelyeken lakók számának 1945 utáni jelentős emelkedése miatt, továbbá az intézeti életkörülmények behatóbb megismerésére (szociológiai stb. elemzések) céljából azonban szükségessé vált az intézeti háztartási lakóegységek adatainak külön intézeti kérdőíven történő felvétele, és a felvett adatoknak a lakás-, illetve a háztartás- és családadataktól független, külön feldolgozás.

Az 1970. évi felvétel jelentős módszertani változásokat hozott az intézeti háztartások összeírásában, illetve adataik feldolgozásában. Ettől kezdve már külön, az intézetek jellemzőit figyelembe vevő kérdésekkel szerkesztett, de még nem önálló kérdőíveket használtak az intézeti háztartások épület- és lakóegységadatainak összeírásához.

Ez alkalommal, a korábbi tapasztalatokat alapul véve és egy 25 százalékos reprezentatív minta intézettípusonkénti arányos kiválasztásának biztosítására, az Utca- és házsámjegyzékből készült egy különálló intézeti címjegyzék a 100 fős vagy nagyobb intézetekről.

A címjegyzéken kívül még további intézeti nyomtatványokat is rendszeresítettek 1970-ben: például egy előzetes Névjegyzéket az intézeti háztartások nyilvántartásában szereplő személyekről, amelyből minden negyedik személyt mechanikusan kiválasztották a reprezentatív felvételhez. Az intézeti háztartások ugyanis önállóan egy vagy több intézeti számlálókörzetet alkottak, amelyeknek kiegészítő oktatással képzett, ún. intézeti (általában az adott intézmény helyismerettel rendelkező alkalmazottai közül kiválasztott) összeírói, esetleg külön felülvizsgálói is voltak.

Új nyomtatvány volt 1970-ben az általánosan használt Lakásösszeíróív Betétlap is, amely a pótívet igénylő Lakásösszeíróív helyett készült, és tartalmazta az összeírt intézetek lakóit név szerint, születési évüket, nemüket, jelenlétüket és távollétüket, valamint a bejelentettség módját, illetve személyi kérdőívük sorszámát.

Mindhárom nyomtatvány speciális intézeti adatként tartalmazta az azonosító címen és számlálókörzeti számon kívül az intézeti háztartás

- rendeltetését, pontos elnevezését,
- befogadóképességét, férőhelyeinek számát,
- üzemeltetésének jellegét (állandó vagy ideiglenes),
- épületének jellegét (állandó vagy ideiglenes épület, illetve egyéb létesítmény),
- fenntartójának megnevezését, címét.

Az intézeti háztartások a cím, a rendeltetés és az összeírt személyek számával — mint az előző felvételekkor — 1970-ben is szerepeltek a Számlálókörzeti jegyzékeken, csak számszerűen, a számlálókörzeti számot feltüntetve pedig a Városi (községi) összesítő íveken.

Az 1980. évi összeírástól kezdve a Lakásösszeíróívtől *független intézeti kérdőíven* vették fel az intézetek fontosabb épület-, illetve lakóegység-, valamint az összeírt intézeti lakók számának nemek és bejelentettség szerinti, jelenlét-távollét vonatkozású, 1980-ban név szerinti, 1990-ben csak szám szerint összesített adatait.

1980-ban a külön intézeti nyomtatványokon az 1970. évben kísérletképpen már kért adatokon kívül

- az igénybe vett férőhelyek számát,
- a háló- (kór-) termek számát,
- a közösségi helyiségek (társalgó, tanulószoba, könyvtár stb.) számát,
- az egészségügyi helyiségek számát, felszereltségét

is kérdezték.

Mindezekon kívül a külön intézeti kérdőív, a Lakásösszeíróívhez hasonlóan, tartalmazta az ország intézeteinek közművi (villany-, víz-, gáz-, szennyvízelvezetés-) ellátottságára, felszereltségére, a szervezett személtszállításra, továbbá a fűtés módjára, egyedi fűtésnél a használt energiaforrásra vonatkozó adatokat is. Ezek közül a fűtésre egy összevont, illetve a vízellátásra egy közvetve utaló kérdést őriztek meg az 1990-es kérdőíven.

Az intézeti háztartások 1970. és 1980. évi felvétele után, a cím-, rendeltetés- és férőhelyadatok ismeretében, mind településenként, megyénként, mind rendeltetés, intézeti típus szerint készültek nyilvántartások.

E nyilvántartások képezték egyrészt a mikrocenzusok, a próbafelvételek és a teljes körű felvételek közötti összeírásokhoz szükséges kiválasztások alapját, másrészt segítséget nyújtottak a teljes körű felvételek területi előkészítésénél az utca- és házszámjegyzékek, illetve a számlálókörzetek kialakításához is. Ugyanakkor a számlálóbiztosok, a felülvizsgálók is támpontként használhatták ezeket az új összeírás során.

### *Az intézeti lakók összeírása*

Az intézeti lakók összeírását 1869 óta a népszámlálások alkalmával a magánháztartások lakóival azonos módon végezték. A népszámlálások során sohasem készült külön személyi összeíróív az intézeti közösségi lakók számára. Ezek adatai is az intézetük közigazgatásilag illetékes településének népességszámában szerepeltek a felvételek, feldolgozások során.

Első ízben az 1890. évi népszámlálásnál különböztették meg az intézeti háztartásokat a családi háztartástól. Ekkor a Házi gyűjtőlajstrom nyomtatvány Személyi viszonyok táblájának „egyéb” rovatában, nemek szerinti bontásban, szám szerint szerepeltek a Számlálólapon összeírt lakók, azonban jegyzetként be kellett írni az intézet rendeltetését is: laktanya, kórház, börtön, nevelőintézet stb.

Az 1900. évi népszámláláskor az egyénenként kitöltött Számlálólapon már a lakáshasználati jogcím/családi állás kérdésnél szerepelt az „intézeti tag” válaszlehetőség is.

1910-ben a lakáshasználati jogcím/családi állás válaszokat, így az „intézeti tag” választ is a Házi gyűjtőív tartalmazta. A fővárosban a Lakásborítékon név szerint felsorolva is be kellett jegyezni az intézeti lakókat.

1920-ban és 1930-ban a már országosan használt Lakásíven név szerint kellett feltüntetni az „intézeti tag” választ a Számlálólapokon összeírt intézeti lakókról.

Az 1941. évi összeíráskor is a Lakásíven név szerint kellett felsorolni „intézeti tag” jelöléssel az intézeti lakókat, azonban ez alkalommal ismét szerepelt már a személyi Számlálólapon is az „intézeti tag (növendék), szállodai vendég, kórházi ápolat, vagy: ...”, válaszlehetőség.

1949-ben újra csak a Lakásösszeírólapon kellett felsorolni név szerint a Számlálólapon összeírt intézeti lakókat.

Az 1960. évi összevont személyi és lakásösszeíró-íven a lajstromosan felvezetett személyi adatok között (a „családi állása = egyéb, mégpedig: intézeti lakó”) és a kérdőív „Lakás” részén a lakásban összeírtak név szerinti felsorolásánál is fel kellett tüntetni az „intézeti lakó” választ.

1970-ben az ismét külön megszerkesztett Személyi kérdőíven a „háztartási állása” kérdésnél az „egyéb nem rokon, mégpedig: ...” válaszrészbe kellett az „intézeti lakó” bejegyzést tenni, illetőleg az ekkor első alkalommal a Lakásösszeíróív Betétlapjaként szerkesztett külön intézeti nyomtatványon fel kellett sorolni az összeírt intézeti lakókat név szerint, születési év, nem, jelenlét-távollét és bejelentettség (állandó, ideiglenes) adatokkal.

Az 1970. évi népszámlálás során az intézeti háztartások összeírására — a jelentősen megnövekedett intézményszám és intézeti lakószám miatt és az addigra már egységesített fogalmak alapján — szabályozottabb, külön szerkesztett intézeti nyomtatványokkal és külön összeállított utasítással hajtották végre a felvételt. A teljes kört egy 75 százalékos alap- és egy 25 százalékos részletesebb információkat biztosító reprezentatív részre bontották. Mindez az intézetek lakás- és személyiadat-felvételére is vonatkozott. Ezért a felvétel előkészítésekor valamennyi intézeti háztartás vezetőjének küldtek egy Felkérőlevelet, majd előzetes Névjegyzéket kellett készíteni az intézmények lakóiról a naprakész nyilvántartások alapján. Ezeket és az intézetek fontosabb adatait, mint például az üzemeltetéssel kapcsolatos adatokat, később — ellenőrzés után — a Betétlapra is felvezették. Az intézetekről készült külön nyomtatvány, az „Intézeti háztartások címjegyzéke” egyrészt az összeírót, a felülvizsgálót segítette a teljesség ellenőrzésében, másrészt mint az egyedenként készített és kódolt „Intézeti nyilvántartólap” összesítője nyilvántartási célokat is szolgált.

Lényeges változás következett be az intézeti adatok felvételében és feldolgozásában egyaránt, mert a fegyveres testületek (és egyes politikai, társadalmi szervezetek) intézeti összeírási anyagát az ún. „polgári intézetektől” külön választották. Mindamellet az intézeti lakók adatai természetesen beleépültek a népszámlálás teljes anyagába, azonban közölhetővé, reprezentatív célokra is felhasználhatóbbá váltak a nagyobb részt kitevő „polgári intézetek”, mint például a csecsemő-, diák- és szociális otthonok, munkásszállók adatai. A jelentős módszertani változás abban állt, hogy az 1970. évi népszámlálással kezdődően a fegyveres testületek intézményeiben csak ideiglenesen ott-tartózkodó személyeket (sorkatonákat, elítélteket stb.) állandó lakásukon vették számba, ezen személyek a laktanyákban, börtönökben stb. mint ideiglenes jelenlevők nem szerepelhettek.

Az 1980. évi népszámláláskor — mint leírtam — már az általánosan használt Lakásösszeíróívtől teljesen külön álló kérdőíven kellett az intézeti háztartások lakásadatait felvenni, az ún. Intézeti lakásösszeíróív c. nyomtatványon. Ennek kiegészítő nyomtatványa volt a „Jegyzék az A/1 minta, intézeti lakásösszeíróívhez” c. gyűjtőív, amelyre a teljes népesség számbavételére is használt Személyi kérdőíven összeírt „intézeti lakókat” kellett az intézeten belüli elhelyezésük (épület, szobaszám) rendjében, visszahivatkozási sorszámmal, névvel, születési év adatokkal és a bejelentettségre, jelenlétre vagy távollétre utaló ún. „népességkategória-jelzőszám” szerint felvezetni. E jegyzék végsorát az Intézeti lakásösszeíróívre is rá kellett vezetni, mert így az intézmény főbb adatai egyben az egyes intézeti háztartások nyilvántartásának céljára és további kódolásra, adatfeldolgozásra is — az 1970. évi gyakorlatnál lényegesen egyszerűbb megoldással — rendelkezésre álltak. A korábbi felvételi gyakorlatot követve a Számlálókörzeti gyűjtőíven és a Városi, községi összesítőíven is szerepeltek az összeírás teljességéhez tartozó intézeti adatok: az intézmények száma, címe, fenntartója, az összeírt személyek száma.

Az Intézeti lakásösszeíróív adatai alapján településenként, illetve rendeltetésük típusa szerint is készült összefoglaló nyilvántartás az intézeti háztartásokról, az „Intézeti háztartások címjegyzéke” c. nyomtatványon.

Az egyöntetű értelmezés, végrehajtás érdekében ez alkalommal is külön füzetben, a „Kiegészítő utasítás az intézeti háztartások összeírásához” c. szabálygyűjteményben



foglalták össze az intézetek összeírását végző számlálóbiztosok és felülvizsgálók főbb feladatait.

A Központi Statisztikai Hivatal 1986-ban megjelent, „Az 1980. évi népszámlálás-kor összeírt intézeti háztartások főbb adatai” című kiadványa 1949 óta első ízben nyújtott betekintést az immár jelentős számú intézeti háztartás adataiba, feltüntetve azok rendeltetés szerinti férőhelyszámát, közművi stb. ellátottságát, az intézmények területi elhelyezkedését. Mindezt elsősorban számszerűen, táblákban foglalja össze, az adatok azonban kiegészülnek vizuálisan jobban követhető kartogramokkal, karto-diagramokkal, valamint az immár 10. felvétel során kialakult, hazai és nemzetközi egységes, rövid fogalommagyarázatokkal is.

Az 1990. évi népszámláláskor, az 1970. évi népszámláláshoz hasonlóan, a lakások 80 százalékában lakó személyekre vonatkozóan szűkebb, ún. alapinformációkat írtak össze az A) minta, Lakáskérdőíven és a B) minta, Személyi kérdőíven, míg a lakások 20 százalékában, illetve ezek lakóinál az A/1, Lakáskérdőíven, illetve B/1, Személyi kérdőíven részletesebb és több kérdéssel reprezentatív felvételt hajtottak végre. Az intézeti háztartásokat mint lakóegységeket egységesen, külön, az 1980-ban is használt nyomtatványhoz hasonló intézeti kérdőíven, az intézeti lakókat pedig, előzetes kijelölés szerint vagy az alap, vagy a reprezentatív célra készített és a magánháztartásoknál is használt Személyi kérdőíven kellett összeírni. Ezen az „intézeti lakó” megjelölés külön nem szerepelt. Ezért az intézmények lakóinak adatait a területi azonosító számokból, illetve ezek közül a „lakás sorszáma” kódnégyzetekbe átmásolt, 9-cel kezdődő intézeti sorszám alapján lehetett meghatározni, illetve intézményenként csoportosítani, kimutatni. Az intézetek számát és az összeírt intézeti lakók számát a korábbi gyakorlatnak megfelelően, mind a Számlálókörzeti gyűjtőív, mind a Községi, városi összesítőív tartalmazta.

Az összeírandó intézeti háztartások köre a korábbi felvételektől jelentősen eltért, ugyanis 1890 óta első ízben nem volt teljes körű, csak azokat az intézményeket kellett összeírni, amelyekben bejelentett intézeti lakókat talált a számlálóbiztos. (Ilyenek elsősorban a csecsemő- és gyermekotthonok, a diákotthonok, a munkásszállók és alkalmazotti szálláshelyek, valamint a szociális otthonok, szeretetházak és az ún. otthonházak.) Az egészségügyi intézményekben (kórház, klinika, egészségügyi gyermekotthon stb.), illetve a szállodákban, üdülőszállókban csak elvéve található, lakásbejelentéssel ott élő intézeti lakó. Mindezt az indokolta, hogy az 1990. évi népszámlálás az ún. „lakónépesség”, illetve „állandó népesség” összeírására korlátozódott.

Az intézet alkalmazottai általában külön lakásokban (helyiségben), magánháztartásban élő személyek, még akkor is, ha az a lakás (szoba) az intézmény ingatlanán belül van, így azokat nem tekintették intézeti, közösségi lakónak, hacsak nem képeztek egy különválasztható intézeti háztartást (például pedagógusszállást, nővér- vagy orvosszállást).

Az intézeti adatok kódolás utáni feldolgozása első ízben az 1990. évi népszámlálás-kor készült gépi úton, elektronikus számítógépek igénybevételével. Még számos további feldolgozási lehetőség áll a témával foglalkozók rendelkezésére, mint például az intézeti lakók demográfiai adatai, iskolai végzettségi, képzettségi és foglalkozási jellemzői.

## Az összeírt intézeti háztartások és intézeti lakók száma, 1920—1990

Az intézeti háztartások rendeltetése (típusa)	1920.	1930.	1941.	1949.	1960.	1970.	1980.	1990.
	évi népszámlálás							
	Az intézetek száma*							
1. Csecsemő- és gyermekotthon . . . . .	212	297	423	915	162	93	76	101
2. Diákotthon, bentlakásos iskola . . . . .	401	458	852	889	741	1 104	1 044	887
3. Munkásszálló, alkalmazotti szálláshely . . . . .	325	575	486	502	3 223	2 363	1 422	903
4. Szociális otthon, szeretetház . . . . .	—	—	—	—	288	291	331	397
5. Otthonház . . . . .	—	—	—	—	—	—	3	14
Együtt . . . . .	938	1 330	1 761	2 306	4 414	3 851	2 876	2 302
6. Felsőbeteg-ellátó és hasonló egészségügyi intézmény . . . . .	311	296	539	357	476	419	398	72
7. Szálloda, panzió, vendégház . . . . .	399	422	799	1 462	258	316	199	6
8. Jogi személy üdülője, hétvégi pihenője . . . . .	—	—	—	—	1 463	1 640	199	—
9. Egyéb, ideiglenes intézeti háztartás . . . . .	—	—	—	—	—	—	—	4
Együtt . . . . .	710	718	1 338	1 819	2 197	2 375	796	82
Összesen	1 648	2 048	3 099	4 125	6 611	6 226	3 672	2 384
	Az összeírt lakók száma**							
1. Csecsemő- és gyermekotthon . . . . .	6 703	21 175	24 652	26 362	4 000	6 000	6 100	7 562
2. Diákotthon, bentlakásos iskola . . . . .	11 372	17 915	19 638	15 393	92 000	144 934	184 887	133 126
3. Munkásszálló, alkalmazotti szálláshely . . . . .	12 927	21 135	12 481	14 678	208 000	139 604	92 058	56 301
4. Szociális otthon, szeretetház . . . . .	—	—	—	—	20 000	28 342	32 980	39 455
5. Otthonház . . . . .	—	—	—	—	—	—	105	466
Együtt . . . . .	31 002	60 225	56 771	56 433	324 000	318 880	316 130	236 910

6. Fekvőbeteg-ellátó és hasonló egészségügyi intézmény	27 113	36 972	37 285	41 156	72 000	67 289	60 337	6 927
7. Szálloda, panzió, vendégház	9 119	6 250	7 280	5 519	15 000	11 159	5 150	113
8. Jogi személy üdülője, hétvégi pihenője	—	—	—	—	13 000	7 284	12 161	—
9. Egyéb, ideiglenes intézeti háztartás	—	—	—	—	—	—	—	466
Együtt	36 232	43 222	44 565	46 675	100 000	85 732	77 648	7 506
Összesen	67 234	103 447	101 336	103 108	424 000	404 612	393 778	244 416

Az egy intézetre jutó összeirt lakó\*\*

1. Csecsemő és gyermekotthon	32	71	58	29	25	65	80	75
2. Diákotthon, bentlakásos iskola	28	39	46	17	65	59	65	150
3. Munkásszálló, alkalmazotti szálláshely	38	37	26	29	69	97	100	62
4. Szociális otthon, szeretetház	—	—	—	—	—	—	35	99
5. Otthonház	—	—	—	—	—	—	—	33
Együtt	33	45	32	24	73	83	110	103
6. Fekvőbeteg-ellátó és hasonló egészségügyi intézmény	87	125	69	115	151	161	152	96
7. Szálloda, panzió, vendégház	23	21	9	4	58	35	26	19
8. Jogi személy üdülője, hétvégi pihenője	—	—	—	—	9	4	61	—
9. Egyéb, ideiglenes intézeti háztartás	—	—	—	—	—	—	—	117
Együtt	51	60	33	26	46	36	98	92
Összesen	41	51	33	25	64	65	107	103

Megjegyzés. A fegyveres testületek felügyelete alatt, kezelésében üzemeltetett intézeti háztartásoknak (laktanyák, fegyintézetek stb.), valamint ezen szervek és egyes társadalmi szervezetek üdülőinek, vendégházainak egészségügyi és szociális intézményeinek adatait — az 1960. évet kivéve — a tábla nem tartalmazza.

\* Az 1980. és az 1990. évi népszámláláskori intézeti háztartások száma nem az összes, hanem csak a lakott (összeirt személlyel felvett) intézeteket tartalmazza. 1980-ban az összeirt egészségügyi intézmények száma 418, az üdülőszállóké 2646, a szállodajellegű intézményeké 433 volt. 1990-ben csak a lakott ilyen típusú intézményeket írták össze.

\*\* Az 1960. évi népszámláláskori intézeti típusok szerint bontott adatok, valamint az 1970. és 1980. évi népszámláláskor a csecsemő-, illetve gyermek- és diákotthonadatok részben becsültek, így természetesen a belőlük számított egy egységre jutó adatok is azok.

*Az intézeti háztartások néhány jellemzőjének alakulása*

Mivel az 1920. évi felvétel az ország jelentősen megváltozott területére terjedt ki, és a korábbi intézeti adatok nem állnak ennek megfelelő részletességgel rendelkezésre, ezért az intézeti adatok változása csak 1920-tól kísérhető figyelemmel, de a felvételi, feldolgozási, közlési, módszertani különbségek miatt ezt követően sem egységes módon. Ennek ellenére szeretnék röviden utalni néhány jellemző vonásra, elsősorban a mellékelt tábla adatai alapján.

A tanulók elhelyezését biztosító intézetek száma 1941-től kezdve jelentősen, 1970-re már 1100-ra emelkedett. Elsősorban a központosított alsó fokú iskolák és a gyarapodó középiskolák diákokthonainak száma növekedett. Természetesen a bennük összeírtak száma is emelkedett, 1980-ban elérte a 185 ezret. A következő tíz évben az összeírt ilyen típusú intézmények száma 150-nel, a bennük lakó személyek száma pedig több mint 50 ezer fővel csökkent. Ez az ország népességszámának csökkenésével, de egyes iskolák megszűnésével, a központosítás részbeni felszámolásával is összefüggésbe hozható.

A munkásszállók és lakóinak száma 1949 után 1970-ig ugyancsak megtöbbszöröződött, és elérte a 2360-at, illetve a 140 ezret. Ezt követően, 1990-re az intézmények száma 903-ra, az ezekben összeírtak száma 56 ezerre zsugorodott, ami a gazdasági dekonjunktúrával, illetve elsősorban a nagyüzemi foglalkoztatás visszaesésével is magyarázható.

A szociális otthon jellegű intézmények száma 1949 után csökkent, 1980-tól azonban ismét emelkedett. Az otthonok nagyobb befogadóképessége, illetve túlszűfoaltsága miatt azonban jóval több személyt írtak össze ezen intézményekben 1949 után, mint azt megelőzően.

Az egészségügyi fekvőbeteg-ellátó intézmények száma 1920 és 1980 között mintegy egyharmaddal (100 intézménnyel) nőtt, a bennük összeírtak száma viszont több mint kétszeresére emelkedett.

Az idegenforgalom növekedésének hatására a szállodajellegű szálláshelyek száma nagymértékben, az 1960. évi 260-ról 1980-ra 430-ra emelkedett.

Az 1990. évi népszámláláskor az utóbbi három intézménytípusnak csak az állandó vagy ideiglenes lakásbejelentéssel lakott egységeit írták össze, ezért ezen adatok a korábbiakhoz nem viszonyíthatók.

\*

E rövid áttekintésből is kitűnik, hogy a statisztikai adatfelvételek, — közlések között csak igen kis helyet elfoglaló intézeti háztartási összeírások immár 100 éves történetük során folyamatosan változtak. Mivel az intézeti háztartásokkal kapcsolatos statisztikai munka kevéssé ismert, ezért talán hasznos lehet ezen történeti összefoglalás, elsősorban a témával foglalkozni kívánók számára.

Az 1890 és az 1949 között végrehajtott népszámlálások intézeti háztartásokkal kapcsolatos adatai az adott népszámlálás köteteiben található meg.

## РЕЗЮМЕ

Автор производит обзор истории и методологии переписей домашних хозяйств заведений и учреждений. Очерк охватывает столетний период от имевшего место в рамках переписи населения 1890 года первого ценза домашних хозяйств заведений и учреждений до переписи населения 1990 года, прослеживая методологические изменения. Сводная таблица относительно периода с 1920 по 1990 год содержит также число заведений и их переписанных жильцов.

## SUMMARY

The author reviews the history and methods of the surveys of institutional households. The study covers the one hundred years period from the first survey of institutional households in the course of the population census in 1890 to the last one performed in 1990, following up the methodological changes. The summary table includes also the number of institutions and inmates for the period between 1920 and 1990.

## FELEKEZETI ISKOLÁK BÁCS-KISKUN MEGYÉBEN

Bács-Kiskun megyében az 1992/93-as tanévet 40 nappali tagozatos középiskolában, ebből 14 gimnáziumban, 4 gimnáziumban és szakközépiskolában, valamint 22 szakközépiskolában kezdték meg. A gimnáziumok közül 3 felekezeti fenntartású: egy katolikus (Piarista Gimnázium) és 2 református (Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziuma, kunszentmiklósi Baksay Sándor Református Gimnázium).

E tanévben kezdte meg működését a nyolc osztályosra tervezett katolikus angolkisasszonyok Ward Mária Leánygimnáziumának első két évfolyama is; a Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziuma az 1992/93-as tanévben már 6 osztályosként működik; a kunszentmiklósi Baksay Sándor Református Gimnázium kísérleti jellegű, emelt szintű általános iskolai képzéssel alsó tagozatos I., II. és III. évfolyamban folytat oktatást.

A megyében a felekezeti iskolákban összesen 1157 diák tanul, közülük 303 (ebből 200 leány) hagyományos általános iskolás. (Utóbbiakra a statisztikai megfigyelés az általános iskolák körében terjedt ki. A továbbiakban ezért a megye gimnáziumaihoz, illetve középiskoláihoz a felekezeti gimnáziumok felső 4 évfolyamát viszonyítjuk.)

Az említett felekezeti iskolák közül három több száz éves múltra tekint vissza, csupán az angolkisasszonyok szervezte leánygimnáziumot alapították századunk elején. Tehát a megyében erős hagyományai voltak a felekezeti iskoláknak.

Az 1992/93-as tanévben a Bács-Kiskun megyei felekezeti gimnáziumokban 854 diák kezdte meg tanulmányait, azaz a megye gimnazistáinak 13, középiskolásainak 6 százaléka. A felekezeti gimnáziumokban tanulóknak közel egyharmada, míg az összes gimnáziumban tanulóknak körülbelül kétharmada leány. A tanulók évfolyamonkénti megoszlását az 1. tábla mutatja.

A szülők állandó lakóhelye szerint vizsgálva megállapítható, hogy a kecskeméti Piarista Gimnáziumba — Vas és Zala megye kivételével — az egész országból érkeztek tanulók. A Bács-Kiskun megyeiek aránya alig 50 százalék, további 13 százalékuk Pest megyei, 6 százalékuk pedig budapesti szülők gyermeke. A Bács-Kiskun megyeiek aránya a Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziumában 87, a kunszentmiklósi Baksay Sándor Református Gimnáziumban pedig 91 százalék. Mindkét gimnáziumban a „helyieket” a Pest megyeiek és a fővárosiak követik (8-8%).

A felekezeti iskoláknak összességükben szélesebb a területi vonzása, mint a többi iskolának, ugyanis a tanulóknak 31 százaléka, míg a megye gimnáziumai és középiskolái tanulóinak összesen csak 10-10 százaléka érkezett Budapestről és más megyékből.

A felekezeti gimnáziumokban 12 külföldi tanul (ebből 9 fő a piaristáknál), közülük 7-en romániaiak. A megye többi középiskolájába összesen 67 külföldi jár: 57 százalékuk a volt Jugoszlávia államaiból érkezett, 33 százalékuk pedig romániai.

A felekezeti gimnáziumokban — tekintettel a nem helybeliek magasabb arányára — a tanulóknak több mint négy-, míg az összes gimnáziumban kéttizede lakik diákokthonban. A nagy területi vonzású Piarista Gimnáziumban különösen magas (57%) az internátusban élők aránya.

Tanulósobát étkezéssel — a középiskolákban általában, így a felekezeti gimnáziumokban is — a tanulóknak csak néhány százaléka vesz igénybe. A kunszentmiklósi Baksay Sándor Református Gimnáziumban ez az arány 20 százalék, amely a bejárók magas arányával függ össze. A felekezeti gimnáziumokban jóval kisebb a csak közös ebédet igénylők aránya, mint átlagosan a megye összes gimnáziumában vagy az összes középiskolájában. Tehát legalább ebédeltetésben részesül a felekezeti gimnáziumokban tanulóknak 75, az összes gimnáziumban 69, az összes középiskolában pedig 66 százaléka.

1. tábla

*A tanulók 1992/93. tanév eleji száma és megoszlása Bács-Kiskun megyében*

Megnevezés	A tanulók száma (fő)	A leányok aránya (százalék)	Az I.	A II.	A III.	A IV.
			évfolyamos tanulók aránya (százalék)			
Piarista Gimnázium (Kecskemét)	425	—	26,6	26,1	24,0	23,3
Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziuma	220	63,2	43,6	42,7	13,6	—
Baksay Sándor Református Gimnázium (Kunszentmiklós)	209	64,1	28,7	19,1	24,9	27,3
Felekezeti gimnáziumok összesen	854	32,0	31,5	28,7	21,5	18,3
Gimnáziumok összesen	6 414	65,2	25,9*	25,6	24,8	23,7
Középiskolák összesen	14 080	59,5	27,6**	25,0	23,2	24,2***

\* A 43 „0” évfolyamossal együtt.

\*\* A 76 „0” évfolyamossal együtt.

\*\*\* A 283 V. évfolyamossal együtt.

A megye középiskoláiba az 1992/93-as tanévben 3293 tanuló naponta vidékről jár be, ebből 1202-en gimnáziumba, akik közül 154-en a felekezeti gimnáziumokba (ebből a kunszentmiklósiba 82 tanuló).

A Bács-Kiskun megyei felekezeti gimnáziumok 1992/93. tanév eleji szociális ellátásának főbb mutatóit a 2. tábla tartalmazza.

2. tábla

*A diákok szociális ellátásának fontosabb mutatói*

Megnevezés	A diákotthonban lakó	A tanulószobát étkezéssel használó	A csak ebédelő*	A magánháznál elhelyezett	A vidékről naponta bejáró	Az ingyenesen étkezők száma (fő)
	tanulók aránya (százalék)					
Piarista Gimnázium (Kecskemét)	57,2	1,6	23,1	0,7	12,7	—
Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziuma	28,6	—	65,9	0,5	8,2	1
Baksay Sándor Református Gimnázium (Kunszentmiklós)	20,1	19,6	—	1,4	39,2	—
Felekezeti gimnáziumok összesen	40,7	5,6	28,5	0,8	18,0	1
Gimnáziumok összesen	20,5	2,9	45,4	0,7	18,7	30
Középiskolák összesen	23,9	2,1	39,5	0,7	23,4	95

\* A diákotthonban étkezők nélkül.

*Megjegyzés.* A felekezeti gimnáziumokban nincs állami ösztöndíjas, sem társadalmi tudományi ösztöndíjban részesülő hallgató. Az angolkisasszonyok leánygimnáziumában diákszociális ellátást jelenleg nem biztosítanak. A kecskeméti református gimnázium alsó tagozatából iskolai ebédelést vesz igénybe a tanulók kétharmada, a kunszentmiklósai református gimnázium alsó tagozata tanulóinak pedig háromnegyede.

A felekezeti gimnáziumokban összesen 91 főállású pedagógussal kezdték meg az 1992/93-as tanévet, ez a megye gimnáziumi tanerőinek 17, a középiskolák összes főállású pedagógusainak pedig 8 százaléka. Ebből következően a felekezeti gimnáziumokban — amelyek között is jelentős különbség van — egy főállású pedagógusra átlagosan 21 százalékkal kevesebb tanuló jut, mint a többi gimnáziumban, és 25

százalékkal kevesebb, mint a megye középiskoláiban együtt. A két református gimnáziumban azonban az alsó tagozatos évfolyamokat is ugyanaz a tanári kar oktatja. Ezt figyelembe véve a felekezeti gimnáziumokban egy főállású pedagógusra már csak 3 százalékkal kevesebb tanuló jut, mint a megyei gimnáziumokban, és 7 százalékkal kevesebb mint a megyei középiskolákban.

Az újabb felekezeti gimnáziumokban a tanárok közül többen általános iskolai tanári képesítéssel rendelkeznek, de a középiskolai tanári végzettséggel rendelkezők aránya még a piaristáknál sem éri el a megyei gimnáziumok átlagát.

A főállású pedagógusokon kívül a felekezeti gimnáziumokban 19 óraadó (ebből 13-an a Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziumában), egy mellékfoglalkozású és három másodállású pedagógus (utóbbiak a Kecskeméti Piarista Gimnáziumban) tanít.

Az angolkisasszonyok leánygimnáziumában 17 törzstag pedagógus tanít az 1992/93-as tanévben, 47 százalékuk középiskolai, 41 százalékuk általános iskolai tanár és 12 százalékuk tanító. A pedagógusok több mint háromnegyede nő. Egy pedagógusra átlagosan csak 4 tanuló jut, mert a tanári kar szakonként már a következő évfolyamok fokozatos fogadására is felkészült.

Az idegen nyelv szakos pedagógusok aránya — a latin szakosok kivételével — a felekezeti iskolákban elmarad a gimnáziumok átlagától, az angol és a latin kivételével pedig a megyei középiskolákétól is. Az egyházi iskolákban az állami nyelvvizsgával rendelkező pedagógusok aránya jelentős.

A felekezeti gimnáziumokban a hallgatók átlagosan 1,9 idegen nyelvet tanulnak, és ez megegyezik a megyei gimnáziumi átlaggal, és 36 százalékkal jobb a megyei középiskolai átlagnál.

Nemcsak az egyházi, hanem valamennyi középiskolában is az angol nyelvet tanulják legtöbben, majd a németet (a latint a felekezetiekben) és az orosz. Latint főként a piarista diákok tanulnak nagy számban.

A felekezeti gimnáziumok alsó tagozatai közül az angolkisasszonyoknál szakos tanítás keretében latin nyelvet, a kecskeméti református gimnáziumban pedig francia nyelvet tanítanak. Iskolai kötelező nyelvoktatás keretében a Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziuma alsó tagozatában 47 tanuló angolt, 16 németet és 74 orosz tanult. A kunszentmiklósi református gimnáziumban angolt 51, latint 93 (valamennyi tanuló) és németet 43 gyermek tanul.

A felekezeti gimnáziumokban nem speciális tanterv szerint folyik az oktatás, de jelentős az egyedi tantervű tárgyak oktatásában részt vevők aránya (például biológiából és fizikából). Kémiából és matematikából a gimnáziumok közül csak a Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziumában tartanak egyedi tantervű oktatást.

A gimnáziumokban fakultatívan különböző gyakorlati tantárgyakból készítettek fel tanulókat záróvizsgára, összesen 503 főt, közülük azonban csupán a kunszentmiklósi Baksay Sándor Református Gimnázium 47 tanulója jár felekezeti iskolába.

Az iskolák által szervezett diákköri munkában a felekezeti gimnáziumok élen járnak. Átlagosan szinte minden tanuló részt vesz a diákköri munkában (van aki nem vesz részt, és van aki többféleképpen is tevékenykedik), míg a megyei gimnáziumokban és a megyei középiskolákban is csak átlagosan minden második tanuló végez diákköri munkát. E tevékenység különösen a kecskeméti Piarista Gimnáziumban népszerű. A felekezeti gimnáziumokban kedveltebb a tantárgyi diákkör. A megyei gimnáziumok diákköreiben tevékenykedőkből a felekezettek viszonylag nagy arányban részesednek a komplex, a haladó számítástechnikai, az érdeklődési és az önképzőköri tevékenységben.

Az előző, az 1991/92-es tanévben a megye középiskolásainak 97,6 százaléka eredményesen zárta tanulmányait. Osztályismétlésre a tanulók 2,2 százalékát utasították, ezen belül a gimnáziumokban 1,2, a felekezeti gimnáziumokban pedig a működő évfolyamok hallgatóinak 1,6 százalékát. Közülük nem mindenki folytatta tanulmányait, így a folyó tanévben a középiskolások 1,2, ezen belül a gimnazisták fél százalékáé évfolyamismétlő. A vizsgált felekezeti gimnáziumokban (csak az I. és a II. évfolyamosok között fordult elő) 0,6 százalék az osztályismétlők aránya.

Az előző tanévben Bács-Kiskun megyében mintegy 2600 tanuló tett érettségi vizsgát, 48 százalékuk a gimnáziumokban. (A felekezeti gimnáziumok közül a kecskeméti református gimnáziumban még csak I. és II. évfolyam működött.) A kecskeméti Piarista Gimnáziumban valamennyi érettségiző sikerrel vizsgázott.

A Bács-Kiskun megyei felekezeti gimnáziumokban az 1992/93-as tanév elején 37 osztálytermi, illetve szaktantermi célra szolgáló helyiségben kezdődött meg az oktatás, amelyeknek héttizede volt az egyházak tulajdonában. Az előző tanév végénél 10-zel több tanterem állt rendelkezésre, amely 37 százalékos bővülést jelent a gimnáziumi átlag 9 és a megyei középiskolai átlag 6 százalékos növekedésével szemben.



Egy osztályteremre a megyei középiskolákban átlagosan 30 — a gimnáziumokban 28 —, a felekezeti gimnáziumokban 23 tanuló jut, azonban a kunszentmiklósi Baksay Sándor Református Gimnázium alsó tagozatának I—II. osztályában tanuló 93 és a kecskeméti református gimnázium 137 tanulójaival együtt, akik szintén ezen iskolák tantermeit használják, 29. Legzsúfoltabb a Piarista Gimnázium, ahol egy-egy osztályteremre 35 hallgató jut. Egyéb oktatási helyiségek a felekezeti gimnáziumokban viszonylag kisebb gyakorisággal állnak rendelkezésre mint a többi gimnáziumban.

Minden felekezeti gimnázium — csakúgy mint a többi gimnázium — rendelkezik tornateremmel, míg a többi középiskola alig kétharmadának van e célra saját vagy használatra igénybe vett helyisége. A Piarista Gimnáziumban szabadtéri sportpálya és sportudvar is van, a kunszentmiklósi református gimnáziumnak csak az előbbi, a Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziumának pedig egyik sem. A sportórakon részt vevő tanulók aránya — a kunszentmiklósi kivételével, ahol viszont minden tanuló részt vesz diáksport-egyesületi munkában — figyelemreméltóan magas. A gyógytestnevelést igénybe vevő kör minden iskola-típusban néhány százalékra korlátozódik.

A megyében valamennyi gimnáziumban van iskolai könyvtár, míg a többi középiskolának csak hattizedében. Az iskolákban — így a felekezetiekben is — egy vagy több önálló könyvtári helyiség áll a diákok (és tanárok) rendelkezésére. A felekezeti gimnáziumokban együtt több mint 43 ezer könyv van. A könyvtárlomány hattizede a kunszentmiklósi, egynegyede a piarista és 15 százaléka a kecskeméti református gimnázium könyvtárában van.

A tanulók kétharmada — az alsó tagozatosokkal együtt a fele — igénybe veszi az iskolai könyvtárat. A felekezeti gimnáziumokban 577 tanuló könyvtári olvasó. Egy könyvtári olvasóra átlagosan 7 könyv kikölcsönzése jutott egy év alatt, ami valamivel kevesebb, mint a megye többi középiskolájában.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a Bács-Kiskun megyei felekezeti gimnáziumokban a humán és a tárgyi feltételek a felső tagozatos tanulólétszámhoz viszonyítva általában kedvezőbbek, mint a gimnáziumokban, illetve a megyei középiskolákban. Ezt a látszólagos előnyt az „alsó tagozatok” párhuzamos működtetése azonban kiegyenlíti.

*Dr. S. J.-né*

## ADATOK A VALLÁSI ÉLETRŐL

Az 1992. november és december hónapban végrehajtott társadalmimobilitás-vizsgálat keretében a hivatalos statisztikai szolgálat 1949 óta első alkalommal gyűjtött adatokat a népesség felekezeti hovatartozásáról és vallási életéről. Az adatgyűjtés a 14 éves és idősebb népesség 0,5 százalékára terjedt ki. (Az értékelhető kérdőívek mintegy 29 ezer önkéntesen válaszoló személy adatát tartalmazzák.) Ez a minta tehát elég nagy ahhoz, hogy bizonyos képet kapjunk a vallásnak és főleg a nagyobb vallási felekezeteknek a jelenlétéről a magyar társadalomban. Ugyanakkor ez a nagy minta sem teszi lehetővé azt, hogy a kisebb felekezetekről megbízható információkat nyújtsunk.

A vizsgálat egyik legfontosabb célja az volt, hogy hozzávetőleges képet adjon a 14 éves és idősebb népesség nagyobb felekezetek szerinti megoszlásáról, továbbá a vallásgyakorlás főbb jellemzőiről.

A megkérdezettek válaszai alapján sokkal kiterjedtebb vallási életre lehetett következtetni, mint amit a hétköznapi tapasztalatok sugalltak.

Az 1. tábla adatainak magyarázatához meg kell jegyezni, hogy az 1930., az 1941. és az 1949. évi népszámlálás alkalmával a vallásra a következőképpen kérdeztek: „Vallása: ...”. A felvételi utasítás szerint: „Mindenkinek azt a vallást tartozik megjelölni, amelyben anyakönyvelve van, kivéve, ha vallásfelekezete a törvényes előírások szerint megváltozott.” Az 1992. évi vizsgálat alkalmával pedig a feltett kérdés a következő volt: „Milyen vallási felekezetben keresztelték meg, vagy jegyezték be? ...” Az adatok összehasonlításánál figyelembe kell venni, hogy a népszámlálási adatok a teljes népességre vonatkoznak, az 1992. évi felvétel viszont csak a 14 éves és idősebb népességre terjedt ki.

Az utóbbi közel fél évszázadban a vallás és a hit témája többnyire csak az egyházak keretein belül vetődhetett fel, az ún. világi életből ki volt zárva. A második világháborút megelőző időszakban a vallás a neveltetésen, a morális életen, a kultúrán keresztül a mindennapi cselekvéseket meghatározó értékrendet jelentette.

Egy osztályteremre a megyei középiskolákban átlagosan 30 — a gimnáziumokban 28 —, a felekezeti gimnáziumokban 23 tanuló jut, azonban a kunszentmiklósi Baksay Sándor Református Gimnázium alsó tagozatának I—II. osztályában tanuló 93 és a kecskeméti református gimnázium 137 tanulójaival együtt, akik szintén ezen iskolák tantermeit használják, 29. Legzsúfoltabb a Piarista Gimnázium, ahol egy-egy osztályteremre 35 hallgató jut. Egyéb oktatási helyiségek a felekezeti gimnáziumokban viszonylag kisebb gyakorisággal állnak rendelkezésre mint a többi gimnáziumban.

Minden felekezeti gimnázium — csakúgy mint a többi gimnázium — rendelkezik tornateremmel, míg a többi középiskola alig kétharmadának van e célra saját vagy használatra igénybe vett helyisége. A Piarista Gimnáziumban szabadtéri sportpálya és sportudvar is van, a kunszentmiklósi református gimnáziumnak csak az előbbi, a Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziumának pedig egyik sem. A sportórákon részt vevő tanulók aránya — a kunszentmiklósi kivételével, ahol viszont minden tanuló részt vesz diáksport-egyesületi munkában — figyelemreméltóan magas. A gyógytestnevelést igénybe vevő kör minden iskola-típusban néhány százalékra korlátozódik.

A megyében valamennyi gimnáziumban van iskolai könyvtár, míg a többi középiskolának csak hattizedében. Az iskolákban — így a felekezetiekben is — egy vagy több önálló könyvtári helyiség áll a diákok (és tanárok) rendelkezésére. A felekezeti gimnáziumokban együtt több mint 43 ezer könyv van. A könyvtárlomány hattizede a kunszentmiklósi, egynegyede a piarista és 15 százaléka a kecskeméti református gimnázium könyvtárában van.

A tanulók kétharmada — az alsó tagozatosokkal együtt a fele — igénybe veszi az iskolai könyvtárat. A felekezeti gimnáziumokban 577 tanuló könyvtári olvasó. Egy könyvtári olvasóra átlagosan 7 könyv kikölcsönzése jutott egy év alatt, ami valamivel kevesebb, mint a megye többi középiskolájában.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a Bács-Kiskun megyei felekezeti gimnáziumokban a humán és a tárgyi feltételek a felső tagozatos tanulólétszámhoz viszonyítva általában kedvezőbbek, mint a gimnáziumokban, illetve a megyei középiskolákban. Ezt a látszólagos előnyt az „alsó tagozatok” párhuzamos működtetése azonban kiegyenlíti.

*Dr. S. J.-né*

## ADATOK A VALLÁSI ÉLETRŐL

Az 1992. november és december hónapban végrehajtott társadalmimobilitás-vizsgálat keretében a hivatalos statisztikai szolgálat 1949 óta első alkalommal gyűjtött adatokat a népesség felekezeti hovatartozásáról és vallási életéről. Az adatgyűjtés a 14 éves és idősebb népesség 0,5 százalékára terjedt ki. (Az értékelhető kérdőívek mintegy 29 ezer önkéntesen válaszoló személy adatát tartalmazzák.) Ez a minta tehát elég nagy ahhoz, hogy bizonyos képet kapjunk a vallásnak és főleg a nagyobb vallási felekezeteknek a jelenlétéről a magyar társadalomban. Ugyanakkor ez a nagy minta sem teszi lehetővé azt, hogy a kisebb felekezetekről megbízható információkat nyújtsunk.

A vizsgálat egyik legfontosabb célja az volt, hogy hozzávetőleges képet adjon a 14 éves és idősebb népesség nagyobb felekezetek szerinti megoszlásáról, továbbá a vallásgyakorlás főbb jellemzőiről.

A megkérdezettek válaszai alapján sokkal kiterjedtebb vallási életre lehetett következtetni, mint amit a hétköznapi tapasztalatok sugalltak.

Az 1. tábla adatainak magyarázatához meg kell jegyezni, hogy az 1930., az 1941. és az 1949. évi népszámlálás alkalmával a vallásra a következőképpen kérdeztek: „Vallása: ...”. A felvételi utasítás szerint: „Mindenkinek azt a vallást tartozik megjelölni, amelyben anyakönyvelve van, kivéve, ha vallásfelekezete a törvényes előírások szerint megváltozott.” Az 1992. évi vizsgálat alkalmával pedig a feltett kérdés a következő volt: „Milyen vallási felekezetben keresztelték meg, vagy jegyezték be? ...” Az adatok összehasonlításánál figyelembe kell venni, hogy a népszámlálási adatok a teljes népességre vonatkoznak, az 1992. évi felvétel viszont csak a 14 éves és idősebb népességre terjedt ki.

Az utóbbi közel fél évszázadban a vallás és a hit témája többnyire csak az egyházak keretein belül vetődhetett fel, az ún. világi életből ki volt zárva. A második világháborút megelőző időszakban a vallás a neveltetésen, a morális életen, a kultúrán keresztül a mindennapi cselekvéseket meghatározó értékrendet jelentette.

1. tábla

## A népesség megoszlása vallási hovatartozás szerint 1930 és 1992 között

Vallás	1930.	1941.	1949.	1992.
	évben (százalék)			
Katolikus*	67,1	68,2	70,5	67,8
Református	20,9	20,8	21,9	20,9
Evangélikus	6,1	6,0	5,2	4,2
Izraelita	5,1	4,3	1,5	.
Felekezeten kívüli	—	0,0	0,1	4,8
Egyéb és ismeretlen	0,7	0,7	0,7	2,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

\* Görög és római katolikus együtt.

*Megjegyzés.* Itt és a továbbiakban az adatok kerekítése (mind a megoszlási viszonyszámoknál, mind a természetes mértékegységben és értékben kifejezett adatoknál) egyedileg történt, ezért a részadatok összegei eltér(het)nek a 100,0 százaléktól, illetve az összesen adatoktól.

Ez a korábbi értékrend azonban 1945 után felborult, és a kommunista rendszerváltást követően más értékrend jelent meg a társadalomban. Kérdés azonban, hogy ténylegesen mennyiben változtatták meg az új viszonyok a népesség vallási életét. Erre a kérdésre korábban nehezen lehetett tényszerű választ adni, hiszen erre vonatkozó hivatalos országos statisztikai adatok az 1949. évi népszámlálás óta nem jelentek meg.

Ha az 1992. évi adatokat egybevetjük az 1931-ig visszatekintőkkel, akkor a felekezetek egymáshoz viszonyított arányában meglehetősen stabilitást figyelhetünk meg. A népesség kétharmadát változatlanul a katolikus egyháznál keresztelték meg, a reformátusok aránya egyötöd, és a harmadik legnagyobb egyháznál, az evangélikus felekezetenél bejegyzettek hányada 4 százalék körüli. Megnövekedett azonban a felekezeten kívüliek aránya (1949 és 1992 között 0,1 százalékról 4,8 százalékra), aminek feltehetően az az oka, hogy 1960 és 1980 között visszaesett a keresztelések gyakorisága.

Összehasonlítva a különböző nemzedékek, tehát a megkérdezettek, szüleik és nagyszüleik vallási hovatartozását, azt tapasztaljuk, hogy csak a felekezeten kívüliek arányában mutatható ki jelentős eltérés.

2. tábla

## Három generáció vallási hovatartozása

Vallás	Az összeírtak				
	saját	apjának	anyjának	apai	anyai
				nagyapjának	
vallási hovatartozása (százalék)					
Katolikus	67,8	70,3	71,0	68,7	71,1
Református	20,9	21,7	21,2	22,8	21,6
Evangélikus	4,2	4,3	4,3	4,7	4,3
Egyéb	2,2	2,8	2,7	2,6	2,7
Nincs	4,8	0,9	0,8	0,2	0,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Ha összehasonlítjuk a születéskor bejegyzett vallást és a jelenlegi vallásgyakorlás módját, akkor észrevehető eltérések mutatkoznak az egyes felekezetek között. Az egyházon keresztül való vallásgyakorlás a

görög katolikusoknak a felére jellemző, a katolikusoknál 38 százalék, az evangélikusoknál 32 százalék, a reformátusoknál csupán 28 százalék a megfelelő arányszám.

A népességben belül a nem hívők és a tudatos ateisták együttes aránya 24 százalék, és 4 százaléknál nem adtak választ a vallásgyakorlás módjáról.

3. tábla

*A vallásgyakorlás jelenlegi módja a vallási hovatartozás és nemek szerint, 1992*

Vallás	Egyházon keresztül		A maga módján	Nem gyakorolja		Ismeretlen	Összesen
	rendszeresen	ritkán		de hívő	nem hívő, ateista		
Római katolikus . . . . .	15,1	22,6	9,9	30,4	19,2	2,8	100,0
Görög katolikus . . . . .	17,6	32,2	10,3	22,4	16,1	1,5	100,0
Református . . . . .	8,2	19,7	12,8	30,9	24,2	4,3	100,0
Evangélikus . . . . .	10,3	21,5	11,4	32,5	20,5	3,7	100,0
Egyéb vallású . . . . .	29,8	9,8	9,8	30,1	18,4	2,1	100,0
Felekezeten kívüli . . . . .	0,4	0,4	0,7	5,9	84,9	7,8	100,0
Ismeretlen . . . . .	1,1	2,6	0,8	8,4	35,0	52,1	100,0
Együtt . . . . .	12,7	20,6	10,0	29,0	23,6	4,0	100,0
Ebből:							
Férfi . . . . .	8,6	18,3	9,4	30,4	28,5	4,8	100,0
Nő . . . . .	16,3	22,6	10,5	27,8	19,5	3,4	100,0

A vallási élet gyakorlásában azonban nemcsak az egyes felekezetek, hanem a különböző népességcsoportok között is igen nagy különbségek vannak. Mindenekelőtt a férfiak és a nők között jelentős az eltérés: a nőknek 39 százaléka az egyház keretei között gyakorolja vallását, a férfiaknak viszont csak 27 százaléka jár templomba. A nőknek 20 százaléka ateista, a férfiaknak 29 százaléka.

Még nagyobbak a különbségek az egyes korcsoportok között. Így többek között, a 30 év alatti fiatalok körében mindössze 24 százalékot tesz ki azoknak a hányada, akik az egyházon keresztül gyakorolják vallásukat, a 60 éves kor felettiéknél viszont 49 százalék a megfelelő hányad.

Hasonló nagyságrendű különbségek jelentkeznek, ha a városokban, illetve a községekben élőket hasonlítjuk össze. Budapesten a legkisebb az egyház szerepe a népesség vallási életében: a fővárosiaknak mindössze 22 százaléka vesz részt szertartásokon, a községekben viszont hagyományosan a leginkább elterjedt — 45 százalék körüli — az egyházhoz kapcsolódó vallási élet. A nem hívőket, ateistákat tekintve pedig fordított a helyzet, a fővárosban 34 százalékos, a községekben 14 százalékos arányt képviselnek. A többi város minden vonatkozásban a főváros és a községek közötti helyet foglalja el.

Végül a társadalmi réteghelyzet is meghatározónak bizonyul a vallási élet és a vallásgyakorlás elterjedtségében. A két szélső pólust a vezetők, illetve a mezőgazdasági fizikai rétegek alkotják. Az előbbieknél körében a leggyengébb az egyház szerepe, a vezetőknek csupán 22 százaléka jellemző az egyházon belül gyakorolt vallási élet; a mezőgazdasági fizikaiak csoportjában viszont 51 százalékos a megfelelő érték. Ha az ateisták arányát vesszük alapul, akkor a kapott arányok nagyjából követik a társadalom hierarchikus felépítését, azaz arányuk legalacsonyabb (10%) a mezőgazdasági fizikaiak, valamint a segédmunkások (16%) és legmagasabb (36%) a vezetők körében. Úgy tűnik tehát, hogy más tradicionális értékekhez hasonlóan, a valláshoz való kötődés a legkedvezőbb társadalmi helyzetű rétegben vesztett leginkább az erejéből. Ugyanakkor a szellemi értékeket hagyományosan őrző nem vezető értelmiségiek körében a legmagasabb — a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak után — az egyházi szertartásra rendszeresen járók aránya (15%).

A felvétel során azt is megkérdeztük, hogy a válaszadók részesültek-e gyermekkorukban valamiféle vallásos nevelésben, ugyanis ez a körülmény fontos lehet mai vallásos életük szempontjából. A válaszokból — lásd az 5. táblát — az derül ki, hogy meglehetősen szoros a kapcsolat a gyermekkori hittantanulás és a mai vallásos élet között. Azok között találjuk a legtöbb vallásgyakorlót, akik gyermekkorukban szervezett hitoktatásban részesültek.

4. tábla

## A vallásgyakorlás módja nem, korcsoport, lakóhely és társadalmi csoportok szerint, 1992

Megnevezés	Egyházon keresztül		A maga módján	Nem gyakorolja		Ismeretlen	Összesen
	rendszerezésen	ritkán		de hívő	nem hívő, ateista		
<b>Korcsoport</b>							
29 éves és fiatalabb . . . . .	7,3	17,1	7,0	27,3	35,3	6,0	100,0
30—39 éves . . . . .	7,0	18,9	7,9	29,7	32,0	4,6	100,0
40—49 éves . . . . .	8,9	19,8	8,2	33,4	25,2	4,5	100,0
50—59 éves . . . . .	13,7	22,5	11,7	31,5	17,3	3,3	100,0
60 éves és idősebb . . . . .	23,9	24,8	14,4	25,9	9,1	1,9	100,0
<b>Lakóhely</b>							
Budapest . . . . .	9,5	12,5	8,8	31,4	33,6	4,2	100,0
Egyéb város . . . . .	9,8	18,7	9,2	29,8	27,9	4,6	100,0
Község . . . . .	17,6	26,9	11,5	26,9	13,8	3,4	100,0
<b>Társadalmi csoport*</b>							
Vezető . . . . .	9,1	13,2	7,4	29,6	35,8	5,1	100,0
Értelmiségi . . . . .	15,1	17,7	8,1	23,6	29,2	6,1	100,0
Egyéb szellemi . . . . .	11,8	18,7	8,1	31,8	25,6	4,0	100,0
Nem mezőgazdasági önálló . . . . .	10,6	20,6	8,9	31,0	24,9	4,0	100,0
Szakmunkás . . . . .	8,6	20,0	10,0	32,2	25,6	3,7	100,0
Betanított munkás . . . . .	13,8	22,7	11,5	31,3	18,0	2,7	100,0
Segédmunkás . . . . .	13,7	22,1	12,1	32,4	16,0	3,8	100,0
Mezőgazdasági fizikai . . . . .	24,0	27,4	13,2	23,4	10,1	1,9	100,0
Egyéb ismeretlen . . . . .	8,1	20,0	9,0	28,7	29,2	5,0	100,0

\* Csak keresők.

5. tábla

## A gyermekkori vallási nevelés és a jelenlegi vallásgyakorlás módja

Gyermekkori vallási nevelés	Egyházon keresztül		A maga módján	Nem gyakorolja		Ismeretlen	Összesen
	rendszerezésen	ritkán		de hívő	nem hívő, ateista		
Egyházi hitoktatás . . . . .	17,9	27,1	11,5	28,9	12,4	2,1	100,0
Szülei oktatták . . . . .	5,1	19,4	15,0	41,2	16,2	3,0	100,0
Nem részesült oktatásban . . . . .	1,1	3,6	4,2	25,5	59,4	6,2	100,0
Nem tudja . . . . .	2,5	5,6	6,3	24,1	27,1	34,5	100,0
Együtt . . . . .	12,7	20,6	10,0	29,0	23,6	4,0	100,0

Azok többsége pedig, akik nem emlékeznek rá, illetve nem kaptak semmiféle oktatást ezen a téren, ma nem hívőnek, illetve ateistának mondja magát. Mindemellett meglepően magas azoknak az aránya, akiket nem oktatott sem hitoktató, sem a szülő semmilyen vallásra, és ma mégis hívőnek (de nem vallásgyakorlónak) vallja magát (26%), sőt ezen kívül mintegy 9 százalékuk gyakorol valamilyen vallást.

Dr. H. I.

## MÉG EGYSZER AZ 1990. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATOKAT TARTALMAZÓ CD-ROM-RÓL

A népszámlálási és népmozgalmi adatok hasznosításának új eszközét, a CD-ROM-ot ismertető írásában (lásd: *Statisztikai Szemle. 1993. évi 4—5. sz. 403—406. old.*) Nagy Zoltán bemutatta az új típusú adattárolási és -közzétételi eszközt, és kiemelte fontosságát, előnyeit a statisztikai adatok használatában. Felhívta a figyelmet néhány felhasználási módra, szakmai útmutatót adott a jövőendő felhasználóknak.

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Népszámlálása a 2 százalékos népszámlálási adatokat tartalmazó CD-ROM megjelentetése után közreadta az 1990. évi népszámlálás alapadatait CD-ROM-on. Az adattár elsősorban nem előre elkészített statisztikai táblákat tartalmaz, hanem a felhasználó egyedi igényeit elégíti ki.

A kiadvány ötféle adatbázisban mintegy 1,4 Gbyte adatmennyiséget, információt tartalmaz:

- a több mint 10 000 000 személyről 41 változót,
- a több mint 3 800 000 háztartásról 44 változót,
- a több mint 3 800 000 lakásról 42 változót,
- a csaknem 3 000 000 családról 50 különböző változót,
- valamint majd 2 400 000 épületről 17 változót foglal magában.

Az adatok értelmezését a grafikai diagramok mellett térképi megjelenítő program segíti, ami ugyancsak a legutolsó fejlesztések eredménye.

E tájékoztató az 1990. évi népszámlálási adatokat tartalmazó CD-ROM legfőbb jellemzőit foglalja össze, mely kétnyelvű (angol és magyar) formában áll a nagyközönség és a szakemberek rendelkezésére.

### *Általános jellemzők*

Az 1990. évi népszámlálási adatokat tartalmazó optikai lemezes kiadvány a KSH CD-ROM fejlesztési programja keretében készült, melynek célja a

nagyméretű, elsősorban népszámlálási adatbázisok CD-ROM-on való tárolásának kifejlesztése, az adatok költségkímélő tárolása és terjesztése, a végfelhasználók részére használható visszakeresési eszközök rendelkezésre bocsátása.

Ez a publikációs forma nemcsak eszközében, hanem tartalmában is teljesen új az előzőkhöz képest. A lemezen nem az előre kiszámított és szerkesztett könyvszerű, egyébként is publikált táblák, hanem maguk az adatok vannak tárolva. Az adatok nem tartalmazzák az egyedi azonosításhoz szükséges információkat (név, utcanév, házszám stb.). Tartalmilag azonban a kódolt adatok tömörített formában találhatóak, és szöveges leírások gazdagítják őket, a visszakereséshez pedig egy lekérdező program áll rendelkezésre; a lemezen található adatok és indexstruktúrák nem kezelhetők a kereskedelmi forgalomban levő egyetlen más adatkezelő szoftverrel sem.

A CD-ROM-on tárolt nagymennyiségű adat és információ visszanyerésére egy hatékony visszakereső, kigyűjtő és megjelenítő programrendszer szolgál, amelyet Statistical DataBase Query-nek, röviden SDBQ-nak neveznek. Az SDBQ, egy IBM PC-alapú, általános statisztikai lekérdező szoftverrendszer, amelyből nemcsak a statisztikus, hanem bármely felhasználó a rendszer kezelésének elsajátítása után a kért adatokat — a PC-hez illesztett CD-ROM-olvasó használatával — további segítség nélkül megkaphatja.

### *A lemez tartalma*

A lemez a népszámlálás során felvett adatok alapján ötféle adatforrást tartalmaz az alábbiak szerint:

- személyi adatok, 10 374 823 egyed, 41 változó,
- háztartási adatok, 3 889 532 egyed, 45 változó,
- családi adatok, 2 896 203 egyed, 50 változó,

- lakásadatok, 3 855 192 egyed, 42 változó,
- épületadatok 2 399 810 egyed, 17 változó.

Ezek részletes tartalma a Mellékletben található. A lemez az adatokon kívül tartalmazza a lekérdező szoftvert, az installáló programot, valamint a demonstrációs eszközöket.

#### Lekérdezési lehetőségek

Az SDBQ rugalmas eszköz, mert a felhasználó

- meghatározhatja, mely adatbázisból kíván információt kapni;
- információt kap a kiválasztott adatbázis tartalmáról;
- szabadon meghatározhatja a területeket (megyei, városi, községi, népszámlálási körzeti szinten);
- megszerkesztheti a kívánt táblát;
- saját kategóriákat definiálhat;
- kiválasztási szempontokat határozhat meg;
- többszintű, többdimenziós táblákat is megjeleníthet;
- a táblákat tárolhatja mágneslemezen, ASCII formátumban;
- átalakíthatja LOTUS vagy dBASE formátumúvá;
- a beépített táblakezelővel további számításokat végezhet;
- egyszerű grafikonokat készíthet;
- tematikus térképeket készíthet vele megyei, városi és községi szinten.

A programok használatát egy környezethez alkalmazkodó segítő és tájékoztató rendszer (help) támogatja. A rendszert, időben elkülönülten, több felhasználó is használhatja az egy PC-ből és egy CD-ROM-olvasóból álló munkahelyen, mindenki készíthet saját részre könyvtárakat, ahová a tőtábláit, lekérdezéseit és eredményeit elmenti.

Az SDBQ kétnyelvű: a magyaron kívül angol nyelven is működik. A nyelv megválasztása opcióként használható; angolra váltás után a népszámlálási adatbázisok összes leírása, adatai, a segítő rendszer angolul tájékoztatja a felhasználót.

A rendszer a speciálisan megépített, általában könyvtárakban használatos hálózati (például CD-ROM NET, amely 7 vagy 14 olvasóegységet tartalmazó torony) CD-ROM-rendszeren működik, így egy lemezt egy időben többen is használhatnak. Ugyanakkor a szokásos, a CD-ROM-olvasók osztott használatát nem támogató Novell, 3M, LANtastic hálózatokban speciális hardver- és szoftvermegoldások nélkül nem működnek a CD-ROM-kiadványokat bemutató rendszerek, az SDBQ sem.

#### Milyen számítógépes környezet szükséges?

A szoftver minden PC-DOS, MS-DOS (3.0 vagy magasabb verziójú) operációs rendszerű IBM

PC kompatibilis CD-ROM-olvasóval ellátott számítógépen fut.

#### Hardver

Szöveges használathoz:

- IBM PC AT 286, PC 386, 486, vagy Pentium,
- CGA, EGA, VGA monitor, 256 Kbyte VGA kártya,
- Winchester minimum 6 Mbyte szabad terület.
- installált CD-ROM-olvasó egység (például: HITACHI, PHILIPS, SONY, TOSHIBA, MAGNAVOX, NEC, CHINOIN, POINEER, TEXEL, JVC modellek vagy más megfelelően installált CD-ROM-olvasó).

A térképi grafika megjelenítéséhez:

- MS kompatibilis egér, a térképi grafikához;
- VGA, SVGA monitor, minimum 256 Kbyte VGA kártya.

Nyomtatáshoz:

- EPSON FX-1050, LQ-1050 STAR, IBM mátrixnyomtatók, vagy HP Laser Jet, II, IIP, III vagy
- HP Paint Jet, HP Desk Jet 500C színes, vagy térképi grafikához;
- HP 7475A, HPGL 7550, HPGL 7440A, HP 7470B plotterek térképi grafikához.

Többfelhasználós alkalmazáshoz:

- például CD-NET (Meridian Data Inc.)

#### Szoftver

- 550k RAM, DOS 3.1 vagy magasabb verziójú operációs rendszer, a DOS 5.0 vagy 6.0 ajánlott.
- Microsoft CD-ROM Extension 2.0 vagy magasabb verziójú.

\*

A rendszer működésével kapcsolatos további kérdésekre a Központi Statisztikai Hivatal CD-ROM-fejlesztés ad választ. (Cím: Fényes Elek u. 14—18. 1024 Budapest. Tel: 202-4011/356, 365. Tel/fax: (36)-1-1159-640.)

#### MELLÉKLET

- Személyi adatok
- Terület
- Számlálókörzet
- Település típusa
- A megkérdezett személy
- Neme
- Családi állapota
- Első házasságának éve
- Élveszületett gyermekek száma
- Nemzetisége
- Anyanyelve

1. beszélt nyelv  
 2. beszélt nyelv  
 3. beszélt nyelv  
 Legmagasabb iskolai végzettsége  
 Gazdasági aktivitása  
 Munkaköre  
 Foglalkozási viszonya  
 Állománycsoportja  
 Munkahelye  
 Korév  
 5 éves korcsoport  
 15 éves korcsoport  
 Beszélt nyelvek száma  
 Hány éves korában kötötte első házasságát  
 Elvégzett általános iskolai osztályok száma  
 Tanköteles korúak iskolai végzettsége  
 Szülővel való együttélés  
 Családháztartások anyanyelvi összetétele  
 Családok anyanyelvi összetétele  
 Nemzetiség és anyanyelv összefüggése  
 Társadalmi-foglalkozási csoport aktívakra, gyeden és gyeken levőkre  
 Lakásnagyságcsoport I. (konyhával)  
 Komfortosság  
 Népeség nagyság-csoport  
 Külterületi lakott helyek népeség nagyság-csoportja  
 Külterületi települések népeség nagyság-csoportja  
 Családi állás  
 Családtípus  
 Háztartás-összetétel  
 Családösszetétel  
 Családban élő összes gyermekek száma  
 Családban élő 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma

— Háztartási adatok  
 Terület  
 Számlálókörzet  
 Település típusa  
 Háztartás-összetétel  
 Háztartás-, családösszetétel  
 Háztartás, illetve a család tagjainak száma  
 Háztartásfő, családfő neve  
 Háztartásfő, családfő koréve  
 Háztartásfő, családfő iskolai végzettsége  
 Háztartásfő, családfő családi állapota  
 Gyermekek száma  
 Gyermekek korösszetétele  
 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma  
 Eltartott gyermekek száma  
 Nappali tagozaton tanuló gyermekek száma  
 Kortípus  
 Aktív keresők száma  
 Munkanélküliek száma  
 Inaktív keresők száma  
 Eltartottak száma  
 Háztartásfő lakáshasználati jogcíme  
 Családok közötti rokonsági kapcsolat  
 Háztartások lakáshasználati jogcíme  
 A lakás háztartás-, családösszetétele,  
 Háztartásfő, családfő gazdasági aktivitása  
 Háztartásfő, családfő foglalkozása  
 Háztartásfő, családfő foglalkozási viszonya  
 Háztartásfő, családfő állománycsoportja, beosztása  
 Háztartásfő, családfő munkahelye  
 Aktív kereső, gyeden, gyeken levő háztartásfő, családfő  
 társadalmi-foglalkozási csoportja  
 Lakás építési éve  
 Lakás vízellátása

Lakás melegvízellátása  
 Lakás gázellátása  
 Van-e a lakásban vízöblítéses WC  
 Csatornázás  
 Lakás fűtése  
 Lakás konyhájának száma  
 Lakás tisztálkodóhelyiségeinek száma  
 Lakás komfortossága  
 Szobák összevont darabszáma  
 Lakásnagyságcsoport II. (félszobás)  
 Települések népeség nagyság-csoportja  
 Külterületi lakott helyek népeség nagyság-csoportja  
 Települések külterületi népeség nagyság-csoportja

## — Családi adatok

Terület  
 Számlálókörzet  
 Település típusa  
 Családösszetétel  
 Háztartás, illetve a család tagjainak száma  
 Háztartásfő, családfő neve  
 Háztartásfő, családfő koréve  
 Feleség vagy élettárs kora  
 Háztartásfő, családfő iskolai végzettsége  
 Feleség vagy élettárs iskolai végzettsége  
 Háztartásfő, családfő családi állapota  
 Feleség vagy élettárs családi állapota  
 Gyermekek száma  
 Gyermekek korösszetétele  
 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma  
 Eltartott gyermekek száma  
 Nappali tagozaton tanuló gyermekek száma  
 Kortípus  
 Aktív keresők száma  
 Munkanélküliek száma  
 Inaktív keresők száma  
 Eltartottak száma  
 Családok közötti rokonsági kapcsolat  
 Háztartásfő, családfő gazdasági aktivitása  
 Feleség vagy élettárs gazdasági aktivitása  
 Háztartásfő, családfő foglalkozása  
 Feleség vagy élettárs foglalkozása  
 Háztartásfő, családfő foglalkozási viszonya  
 Feleség vagy élettárs foglalkozási viszonya  
 Háztartásfő, családfő állománycsoportja, beosztása  
 Feleség vagy élettárs állománycsoportja, beosztása  
 Háztartásfő, családfő munkahelye  
 Feleség vagy élettárs munkahelye  
 Aktív kereső, gyeden, gyeken levő háztartásfő, családfő  
 társadalmi-foglalkozási csoportja  
 Aktív kereső, gyeden, gyeken levő feleség társadalmi-fog-  
 lalkozási csoportja  
 Lakás építési éve  
 Lakás vízellátása  
 Lakás melegvízellátása  
 Lakás gázellátása  
 Van-e a lakásban vízöblítéses WC  
 Csatornázás  
 Lakás fűtése  
 Lakás konyhájának száma  
 Lakás tisztálkodóhelyiségeinek száma  
 Lakás komfortossága  
 Szobák összevont darabszáma  
 Lakásnagyságcsoport II. (félszobás)  
 Települések népeség nagyság-csoportja  
 Külterületi lakott helyek népeség nagyság-csoportja  
 Települések külterületi népeség nagyság-csoportja



## — Lakásadatok részletesen

Település  
 Számlálókörzet  
 Település típusa  
 Épület típusa  
 Fekvése  
 Tulajdonjelleg  
 Építési év  
 Vízellátás  
 Melegvízellátás  
 Vízöblítéses WC  
 Szennyvízelvezetés  
 Gázellátás  
 Fűtés  
 12 négyzetméternél nagyobb szobák száma  
 7—12 négyzetméteres szobák száma  
 4—6 négyzetméteres szobák száma  
 Konyhák száma  
 Tisztálkodóhelyiségek száma  
 Összevont szobaszám  
 Lakásnagyságcsoport I. (konyhával)  
 Lakásnagyságcsoport II. (félszobás)  
 Lakott, nem lakott lakás  
 Komfortosság  
 A lakás használati jogcíme  
 A lakásban lakó személyek száma  
 A lakás lakóinak korösszetétele  
 Az első háztartás háztartásfőjének gazdasági aktivitása  
 Települések népességnagyság-csoportja  
 Külterületi lakott helyek népességnagyság-csoportja

## — A lakás háztartás-, családösszetétele

Az első háztartás háztartásfőjének ATFCS-je  
 Aktív keresők száma  
 Inaktív keresők száma  
 Munkanélküliek száma  
 Eltartottak száma  
 Felsőfokú végzettségűek száma  
 Érettségizettek száma  
 Középfokú szakmunkásképző és szakiskolai végzettségűek  
 Legfeljebb általános iskola 8 osztályát végzettek száma  
 Hány emeletes épületben van a lakás  
 Épület nagysága (hány lakásos épületben van a lakás)

## — Épületadatok

Terület  
 Számlálókörzet  
 Település típusa  
 Épület jellege  
 Épület magassága  
 Épület tulajdonjellege  
 Épület építési éve  
 Épület vízellátása  
 Épület szennyvízelvezetése  
 Épület gázellátása  
 Épület fűtési módja  
 Épületben levő lakások száma  
 Épületben levő lakott lakások száma  
 Épület lakónépességének száma  
 Települések népességnagyság-csoportja  
 Külterületi lakott helyek népességnagyság-csoportja  
 Települések külterületi népességnagyság-csoportja

**Az 1990. évi népszámlálás teljes adatbázisa CD-ROM-on**

***Megrendelhető: KSH Népszámlálás***  
**1518 Bp. Pf. 136.**

***Megvásárolható készpénzzel:***

**KSH Népszámlálás**  
**Bp. XI., Budafoki út 59.**

## SZEMÉLYI HÍREK

**Megbízás.** A Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1993. július 1-jei hatállyal megbízta *dr. Hunyadi Lászlónét* az Adatgyűjtés- és Módszertani Koor-

dinációs főosztály vezetésével, valamint *Waffenschmidt Jánosnét* a KSH Tolna megyei Igazgatósága vezetésével.

## SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

A Nemzetközi Gerontológiai Társaság 1993. július 4. és 9. között Budapesten tartotta XV. kongresszusát. „A tudomány az egészséges öregkorért” elnevezésű kongresszus elnöke *dr. Beregi Edit*, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gerontológiai Intézetének igazgatója volt. A 61 ország közel 2300 résztvevője angol nyelvű plenáris üléseken, szimpóziumokon és kerekasztal-megbeszéléseken vitatta meg az öregedéssel kapcsolatos biológiai, lélektani, demográfiai és társadalmi problémákat.

A kongresszuson *dr. Klinger András*, a KSH elnökhelyettese az egészség és a hosszú élettartam tárgykörű kerekasztal-megbeszélésen „Tanulmányok a hosszú életről Magyarországon” címmel, továbbá *dr. Miltényi Károly*, a KSH Népeség-tudományi Kutató Intézet igazgatója a nyugdíjkérdés nemzetközi összehasonlítása témájú szimpóziumon „Gazdasági aktivitás és nyugdíjba vonulás Magyarországon; a legújabb és a jövőben várható fejlemények és ezek pénzügyi hatásai” címmel tartott előadást. (A szerző hasonló tárgyú tanulmánya *Gazdasági aktivitás és nyugdíjba vonulás* címmel megjelent a *Statisztikai Szemle* 1992. évi 2. számában.)

A népeségi optimum kérdéskörével foglalkozó első világgongresszusra (First World Optimum Population Congress) 1993. augusztus 9. és 11. között az angliai Cambridge-i Egyetem Trinity Kollégiumában került sor. A kongresszus elnöke *Paul Ehrlich*, a Stanford Egyetem professzora, alelnöke *David Pimentel*, a Cornell Egyetem professzora volt. Magyarországot *Valkovics Emil*, a KSH Népeség-tudományi Kutató Intézet tudományos tanácsadó-

ja képviselte. A magyar demográfus „Az optimális stabil népességstruktúrák és az intrinsic szaporodási arányok meghatározásának néhány módszertani kérdése” címmel tartott előadást.

A Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute — ISI) szekciójaként működő Reprezentatív Felvételekkel Foglalkozó Statisztikusok Nemzetközi Társasága (International Association of Survey Statisticians — IASS) *dr. Marton Ádám* főtanácsost, a KSH osztályvezetőjét négy évre a szekció tanácsánál tagjává választotta.

A Magyar statisztikai zsebkönyv '92 összefoglalja a gazdaság és a társadalom 1992. évi és egyes visszatekintő jelzőszámait. A „Társadalmi jelzőszámok” rész többek között a népességről, a foglalkoztatottságról, a lakosság jövedelméről, fogyasztásáról, az egészségügyről, az oktatásról, a tudományos kutatásról és az igazságszolgáltatásról szóló adatokat tartalmaz.

A „Gazdasági jelzőszámok” rész a nemzetgazdasági elszámolások adatait, a gazdasági szervezetek számát, a nemzetgazdasági ágak mutatószámait és a pénzügyi adatokat foglalja magában.

A Függelék az államigazgatásra, az ország földrajzára és éghajlatára vonatkozó adatokat, a cím- és névjegyzéket, valamint a Központi Statisztikai Hivatal 1992. évi kiadványainak címjegyzékét is tartalmazza.

(Magyar statisztikai zsebkönyv '92. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 259 old.)

## KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM\*

### A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

SUNDGREN, B.:

#### FELVÉTELORIENTÁLT METAINFORMÁCIÓS RENDSZER

(A proposal for a survey-oriented metainformation system.) — *Statistical Journal of the United Nations*. 1992. 9. sz. 139—173. p.

A szerző évek óta foglalkozik statisztikai metainformációs rendszerek elméleti és gyakorlati problémáival az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságán belül, korábban a Statisztikai Számítástechnikai Projekt, később az Európai Statisztikusok Értekezlete támogatásával és felügyelete mellett (METIS Munkacsoport).

A tanulmány öt fejezetből áll. Az 1. fejezet az információs rendszerek elméletének számos alapvető fogalmát határozza meg, és azoknak a metainformációval és a metainformációs rendszerekkel való kapcsolatát vizsgálja. A 2. fejezet a metainformáció és a metainformációs rendszerek céljait taglalja. Három fő kategóriát definiál: a felhasználókat, az ún. információsrendszer-adminisztrátorokat és a szoftvereket. A 3. fejezetben egy statisztikai környezetben működő „minta” metainformációs rendszert ír le, mintegy ajánlásként a METIS Munkacsoport számára. A 4. fejezet egy statisztikai metainformációs rendszer felépítését mutatja be. Az architektúra arra az alapelve épül, hogy egy információs rendszernek azon tárgyrendszer struktúráját kell tükröznie, amely részére az információt feldolgozza. Így egy statisztikai metainformációs rendszernek a statisztikai felvételek struktúráját kell követnie. A felvételi metaadatoknak két fő for-

rása van: a felvételek tervezési döntései, valamint a felvételek feldolgozásával kapcsolatos metaadatok. A felvételek metaadatait a forrásokhoz legközelebb és lehetőleg automatikusan kell rögzíteni. (Gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a felvételi metaadatokat a felvétel tervezésének, végrehajtásának és értékelésének melléktermékeként rögzítik és tartják nyilván. Az 5. fejezet hat fő területet javasol a METIS Munkacsoport jövőbeni munkájához:

- a statisztikai rendszer metainformációs igényeinek elemzése, a követelmények infologikai és eljárásbeli teljeségét alapul véve, beleértve a tényekre és a szabályokra épülő metainformációkat is;
- a természetes metaadatforrások és kényelmes metaadatgyűjtési eljárások megtervezése;
- koncepcionálismodell-referencia létrehozása a statisztikai metainformációk számára;
- adatáramlásmodell-referencia kialakítása a statisztikai metainformációk számára;
- néhány fontos metaadat-inferface kidolgozása statisztikai rendszerekhez, figyelembe véve a nemzetközi szabványosítási munkát;
- a statisztikai hivatalok és szervezetek folyó statisztikai metainformációs projektjeinek rendszeres tanulmányozása; szoftver és egyéb eszközök kísérleti tervezése és megvalósítása a statisztikai metainformációs rendszerekhez.

Az alapvető fogalmak közül a metaadat és a metainformáció talán magyarázatra szorul. Hasonlóan ahhoz, hogy az információ az adatok ismeret-tartalma, és az adat az információ megjelenési formája valamilyen közegben, a metainformáció tulajdonképpen információ az információról, így az információ megjelenési formájáról (adatrepresentáció) is. A metaadat a metainformációt reprezentáló adat.

\* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket \* választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

A metainformációs rendszer olyan információs rendszer, amely metainformációkat használ, tárol és állít elő az információs rendszerrel kapcsolatos döntések számára. A metaadatrendszer a metainformációs rendszer adatrendszere. Így a metaadatrendszer metaadatokat használ, tárol és állít elő.

Az információs rendszerben az információnak két gyakori formája van: a tények és a szabályok. Míg a tényszerű információk üzenetekben fogalmazhatók meg, addig a szabályszerű információk formája lehet definíció, törvény, algoritmus vagy egy tipikus viselkedés leírása.

Az előzők értelemszerűen jellemzik a statisztikai információs rendszereket és a statisztikai metainformációs rendszereket is.

Mivel a metainformációs rendszerek célja az információs rendszerre vonatkozó döntések támogatása, a döntések és döntéshozók három fő kategóriájában (felhasználók, információsrendszer-adminisztrátorok és szoftverek) a felhasználók számára a következő kérdések fontosak.

- Milyen információk állnak rendelkezésre?
- Rendelkezésre áll-e egy adott információ?
- Hogyan definiált egy adott fogalom?
- Milyen minőségű az információ?
- Valamilyen módon megrendelhető-e az információ feldolgozása vagy elemzése?
- Hogyan juttatható el a kérés az információs rendszerhez?
- Mennyibe kerül és meddig tart az információkérés kielégítése?

Az információsrendszer-adminisztrátorok azok a személyek, akik számára az információs rendszer inkább feladat, mint végcél. Közöttük találjuk meg azokat, akik fejlesztik és karbantartják az információs rendszert és annak összetevőit, működtetik azt, és tanácsot adnak a felhasználóknak stb.

Olykor az adminisztrátorok felhasználói funkciókat is ellátnak, vagy segítenek a felhasználóknak e funkciók végrehajtásában, és ilyenkor az adminisztrátorok metainformációs igénye a felhasználókéhoz hasonló.

A döntéshozók harmadik kategóriájába a szoftverek tartoznak. Minden szoftver használ metaadatokat. Korábban azonban a metainformációs igényeket nem fejezték ki explicit módon, és a metaadatok kezelése sem volt olyan mértékben számítógépesítve, mint a tárgyadatoké. Az ún. adatbázis-filozófia megjelenésével — melynek egyik alapelve az adatok és a programok függetlensége — azonban ez a helyzet megváltozott. Ez a fejlődés az évek során folytatódott, s ennek egyik jele például a számítógéppel támogatott hatékony rendszerfejlesztési eszköz (CASE) létrejötte.

A statisztikai hivataloknál működtetett metainformációs rendszerek sikertelensége többek között a következőkkel magyarázható:

- a metaadatok gyűjtése költséges és időrabló;
- a metaadatok „természetes” szolgáltatói, akik ismerik a tárgyadatokat, nincsenek abban érdekelve, hogy mások számára adjanak metaadatokat, saját maguk számára pedig fejben tartásuk azokat;
- a metaadatok „természetes” felhasználói viszont egy metainformációs rendszert nem tartanak túl értékesnek addig, míg az többé-kevésbé nem teljes, azaz piaci hasonlaltalva, a kínálati és keresleti oldal között valójában nincs kapcsolat.

A tapasztalatokból kiindulva egy jövőbeni metainformációs rendszer kívánatos jellemzői a következők:

- a metaadatgyűjtési tevékenységeket minimálisra kell csökkenteni abban az értelemben, hogy minden elem csak egyszer kerüljön a rendszerbe, és ahol származtatni lehet az adatokat, ott automatikusan azt tegyék;
- el kell kerülni az óriási tömegű visszatekintő metaadatgyűjtési tevékenységeket, és ki kell használni az egyéb tevékenységek melléktermékeként keletkező inputot;
- a rendszerbe szükséges bizonyos költség/haszon-elemzés bevezetése annak érdekében, hogy egészséges és konstruktív kapcsolat alakuljon ki a metaadatok felhasználói és szolgáltatói között, amely viszonylag bonyolult, mivel ugyanazt a metaadatot több különböző felhasználó használja, és egy felhasználó esetleg több különböző, de egymással kapcsolatban levő felvétel metaadatait is igényli.

(Ism.: *Sánta József*)

## GAZDASÁGSTATISZTIKA

BUTSCHEK, F.:

### AUSZTRIA—MAGYARORSZÁG FELBOMLÁSÁNAK TANULSÁGAI

(Der Zerfall Österreich—Ungarns.) *WIFO Monatsberichte*. 1993. 4. sz. 231—237. p.

A szerző azt vizsgálja, hogy Ausztria—Magyarországnak (az Osztrák—Magyar Monarchiának)

az első világháborút követő felbomlása tanulságokkal szolgál-e a Szovjetunió felbomlása utáni helyzetben, akár a Független Államok Közössége, akár az egykori KGST-országok számára?

Az osztrák—magyar birodalom területének gazdasági fejlettsége nagyon eltérő volt. A Monarchia egyes régiói különböző időpontban léptek az iparosodás korszakába, s így az iparfejlődés is régióként

A metainformációs rendszer olyan információs rendszer, amely metainformációkat használ, tárol és állít elő az információs rendszerrel kapcsolatos döntések számára. A metaadatrendszer a metainformációs rendszer adatrendszere. Így a metaadatrendszer metaadatokat használ, tárol és állít elő.

Az információs rendszerben az információnak két gyakori formája van: a tények és a szabályok. Míg a tényszerű információk üzenetekben fogalmazhatók meg, addig a szabályszerű információk formája lehet definíció, törvény, algoritmus vagy egy tipikus viselkedés leírása.

Az előzők értelemszerűen jellemzik a statisztikai információs rendszereket és a statisztikai metainformációs rendszereket is.

Mivel a metainformációs rendszerek célja az információs rendszerre vonatkozó döntések támogatása, a döntések és döntéshozók három fő kategóriájában (felhasználók, információsrendszer-adminisztrátorok és szoftverek) a felhasználók számára a következő kérdések fontosak.

- Milyen információk állnak rendelkezésre?
- Rendelkezésre áll-e egy adott információ?
- Hogyan definiált egy adott fogalom?
- Milyen minőségű az információ?
- Valamilyen módon megrendelhető-e az információ feldolgozása vagy elemzése?
- Hogyan juttatható el a kérés az információs rendszerhez?
- Mennyibe kerül és meddig tart az információkérés kielégítése?

Az információsrendszer-adminisztrátorok azok a személyek, akik számára az információs rendszer inkább feladat, mint végcél. Közöttük találjuk meg azokat, akik fejlesztik és karbantartják az információs rendszert és annak összetevőit, működtetik azt, és tanácsot adnak a felhasználóknak stb.

Olykor az adminisztrátorok felhasználói funkciókat is ellátnak, vagy segítenek a felhasználóknak e funkciók végrehajtásában, és ilyenkor az adminisztrátorok metainformációs igénye a felhasználókéhoz hasonló.

A döntéshozók harmadik kategóriájába a szoftverek tartoznak. Minden szoftver használ metaadatokat. Korábban azonban a metainformációs igényeket nem fejezték ki explicit módon, és a metaadatok kezelése sem volt olyan mértékben számítógépesítve, mint a tárgyadatoké. Az ún. adatbázis-filozófia megjelenésével — melynek egyik alapelve az adatok és a programok függetlensége — azonban ez a helyzet megváltozott. Ez a fejlődés az évek során folytatódott, s ennek egyik jele például a számítógéppel támogatott hatékony rendszerfejlesztési eszköz (CASE) létrejötte.

A statisztikai hivataloknál működtetett metainformációs rendszerek sikertelensége többek között a következőkkel magyarázható:

- a metaadatok gyűjtése költséges és időrabló;
- a metaadatok „természetes” szolgáltatói, akik ismerik a tárgyadatokat, nincsenek abban érdekelve, hogy mások számára adjanak metaadatokat, saját maguk számára pedig fejben tartásuk azokat;
- a metaadatok „természetes” felhasználói viszont egy metainformációs rendszert nem tartanak túl értékesnek addig, míg az többé-kevésbé nem teljes, azaz piaci hasonlaltalva, a kínálati és keresleti oldal között valójában nincs kapcsolat.

A tapasztalatokból kiindulva egy jövőbeni metainformációs rendszer kívánatos jellemzői a következők:

- a metaadatgyűjtési tevékenységeket minimálisra kell csökkenteni abban az értelemben, hogy minden elem csak egyszer kerüljön a rendszerbe, és ahol származtatni lehet az adatokat, ott automatikusan azt tegyék;
- el kell kerülni az óriási tömegű visszatekintő metaadatgyűjtési tevékenységeket, és ki kell használni az egyéb tevékenységek melléktermékeként keletkező inputot;
- a rendszerbe szükséges bizonyos költség/haszon-elemzés bevezetése annak érdekében, hogy egészséges és konstruktív kapcsolat alakuljon ki a metaadatok felhasználói és szolgáltatói között, amely viszonylag bonyolult, mivel ugyanazt a metaadatot több különböző felhasználó használja, és egy felhasználó esetleg több különböző, de egymással kapcsolatban levő felvétel metaadatait is igényli.

(Ism.: *Sánta József*)

## GAZDASÁGSTATISZTIKA

BUTSCHEK, F.:

### AUSZTRIA—MAGYARORSZÁG FELBOMLÁSÁNAK TANULSÁGAI

(Der Zerfall Österreich—Ungarns.) *WIFO Monatsberichte*. 1993. 4. sz. 231—237. p.

A szerző azt vizsgálja, hogy Ausztria—Magyarországnak (az Osztrák—Magyar Monarchiának)

az első világháborút követő felbomlása tanulságokkal szolgál-e a Szovjetunió felbomlása utáni helyzetben, akár a Független Államok Közössége, akár az egykori KGST-országok számára?

Az osztrák—magyar birodalom területének gazdasági fejlettsége nagyon eltérő volt. A Monarchia egyes régiói különböző időpontban léptek az iparosodás korszakába, s így az iparfejlődés is régióként

más-más periódusban zajlott le. Ugyanakkor azonban a Monarchia zárt, vám és valutáris szempontból is egységes gazdasági terület volt.

Ausztria bruttó hazai terméke (Gross Domestic Product — GDP) 1913-ban folyó áron 18,7 milliárd koronát tett ki, míg külkereskedelmi forgalma mintegy 4 milliárd korona volt; ebből körülbelül 1,5 milliárd korona értékű árumennyiséget szállítottak Magyarországra. A központi hatalomnak sikerült a Monarchia heterogén területeit integrálnia, és a külföldi versennyel szemben megvédenie. A növekedési ráta a századfordulótól a világháború kitöréséig átlagosan évi 2 százalék volt. Az első világháború kitörésekor a hadigazdálkodásra való áttérés a Monarchia gazdasági életét annyira megrázta, hogy a háború utolsó éveiben a mezőgazdaság és az élelmiszeripar már nem tudta ellátni a Monarchia lakosságát.

A Monarchia felbomlása után, mint ismeretes, részben önálló államok keletkeztek: Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia; a területek jelentős részét pedig az ún. utódállamokhoz, Olaszországhoz, Jugoszláviához, Lengyelországhoz és Romániához csatolták. Az, hogy a szétválás jelentősebb harci események nélkül zajlott le, távolról sem jelentette azt, hogy az utódállamoknak Ausztriával és Magyarországgal fennálló gazdasági kapcsolatait a barátság és kooperáció jellemezte volna; ellenkezőleg, saját gazdaságukat igyekeztek minél önállóbbá alakítani.

Az első világháború utolsó éveiben korábban elképzelhetetlen mértékben nőtt az infláció: 1914 és 1918 között az árak mintegy tizenötszörösükre emelkedtek. Hamar sor került a pénz lebélyegzésére is: először Jugoszláviában, majd Csehszlovákiában; ezekben az országokban ugyanis a háború befejezését követően is egy ideig még a régi korona volt az érvényes fizetési eszköz. Csehszlovákia azonban — ötvenmilliós nyugati kölcsönrel és restriktív gazdaságpolitikával — hamarosan megteremtette az új csehszlovák korona stabilitását. Ausztriának ezt csak 1923-ban, Magyarországnak pedig 1924-ben sikerült elérnie. A szerző a nehézségeket egyrészt abban látja, hogy az önállóvá vált országok valutaügyeinek rendezésére nem voltak egységes szabályok; másrészt abban, hogy az utódállamok védővámokkal, kontingentálással és devizarendszabályokkal akadályozták a szabad áruforgalmat Ausztriával és Magyarországgal. Ez a külkereskedelmi forgalom jelentős visszaeséséhez vezetett.

Ausztria és az utódállamok külkereskedelmi forgalmának vizsgálata nehézségekbe ütközik, ugyanis az 1918 előtti adatok hiányában a háború előtti és a háború utáni forgalom összehasonlítása nem vagy

alig lehetséges. Érdekes viszont, hogy 1920-ban az osztrák export 42,3 százaléka az utódállamokba került, és az importnak pedig 50,2 százaléka az utódállamokból származott, és nem Németországból vagy Svájcól, ahogyan ez talán várható lett volna. Az utódállamok részesedése azonban fokozatosan csökkent, úgyhogy 1937-ben az exportban már csak 31, az importban csak 38,5 százalékot tett ki.

A szerző véleménye szerint a Monarchia felbomlása a regionális kereskedelmi szerkezet alapjait nem változtatta meg, a kereskedelmi forgalom volumenét azonban igen, minthogy ez jelentősen csökkent. Különböző számítások alapján arra a következtetésre jut, hogy 1924-ben Ausztria 121 millió, Csehszlovákia pedig 170 millió korona értékben exportált árut Magyarországra, vagyis összesen 291 millió értékű árut. Ez értékben mintegy 200 millió 1913. évi aranykoronának felel meg, ami a háború előtti exportforgalomnak csak 40 százaléka. A szerző ezt az arányt általában érvényesnek tartja a kettős Monarchia utódállamaira.

Milyen következtetések vonhatók le az említettek alapján a jelenlegi helyzetben, a KGST összeomlása után? Tény, hogy a robbanásszerű változások csökkentik az exportot és a GDP-t, valamint módosítják az áruk áramlásának útját is. A megrázkódtatások nélkül, csupán a piacgazdaságra való áttérés következtében az áruáramlások változása sokkal lassúbb lenne. A KGST összeomlása és a keleti piacok elvesztése jelentős esemény annak ellenére, hogy Kelet-Közép-Európának igen gyorsan sikerült megvetnie lábát a nyugati piacokon.

A Független Államok Közössége esetében a helyzet kevésbé egyszerű. A kelet-közép-európai országok sajátos gazdaságszerkezetét a központi irányítás, a komplex programok sem tudták teljesen megváltoztatni. A Szovjetunió államainak iparosítása viszont eleve monopóliumok kooperációjára épült, és ez a rendszer kevésbé rugalmas a kereslet-, intézményrendszeri, valamint regionális változásokkal szemben. Ebből következően érthető az a törekvés, hogy a Független Államok Közösségének államai között a szoros gazdasági kapcsolatokat fenntartsák, illetve erősítsék. Ezen lépések elmaradása súlyos gazdasági következményekkel járhat. A másik legfontosabb teendő a költségvetési hiányok mielőbbi leküzdése, ugyanis fennáll a hiperinfláció veszélye. Instabil valuta esetén a valutaegység fenntartása hibás döntés volna. Mindehhez azonban társadalmi-politikai stabilitásra, valamint megfelelő szakembergárdára is szükség van. Ez utóbbiak 1918 után Ausztriában és Magyarországon rendelkezésre álltak; kérdés, hogy a Szovjetunió utódállam-

maiban milyen mértékben teljesülnek ezek a feltételek. A szerző végül azt a körülményt említi, hogy mekkora kárt okozott Ausztriának, amikor az első világháború végén a frontról hazatérő katonák leszereléskor azonnal munkanélküli-segélyt követeltek. Ez érthető ugyan, de gazdasági nehézségek esetén a lakosság önfegyelme is fontos tényezője a problémák megoldásának.

(Ism.: *Nyáry Zsigmond*)

SKOLKA, J.:

SZOLGÁLTATÁSSZTISZTIKA  
AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉGBEN

(Industrienähe Dienstleistungen in der EG.) — *WIFO Monatsberichte*. 1993. 3. sz. 141—147. p.

Az ipari és egyéb üzleti szolgáltatások fogalmát, statisztikai megfigyelések sajátosságait ismertetve a szerző kiemeli, hogy a nemzetgazdaság szolgáltató-ágazataiba sorolt gazdasági szervezetek teljesítményei mellett nő az olyan szolgáltatótevékenységek részesedése, amelyeket például az ipari, a mezőgazdasági és az egyéb termelőágazatokba sorolt cégek végeznek. A tanulmány külön vizsgálja a gazdasági (termelő-) tevékenységekhez igénybe vett jellegzetes szolgáltatáscsoportok tartalmát.

Az Európai Közösség (EK) tagországainak nemzeti statisztikai adatgyűjtései e tevékenységi körbe sorolják az adótanácsadást, a jogi és vállalati tanácsadást, a piac- és közvélemény-kutatást, a műszaki és építészeti tervezést, a műszaki, kémiai, fizikai és hasonló vizsgálatokat, a reklámozást, a munkaközvetítést és a munkaerő átengedésével kapcsolatos tevékenységeket, a takarítást, a tisztítást, az objektumok védelmét, az adatfeldolgozást és az adatbankok igénybevételeit.

A szerző az egyes országok eltérő statisztikai módszereit vizsgálva megállapítja, hogy a szolgáltatások éves értéke a ténylegesnél kisebb az olyan vállalati szintű felmérésekben, amelyek figyelmen kívül hagyják a termelőágazatok által (alaptevékenységeikhez kapcsolódóan) végzett nagy volumenű ipari szolgáltatásokat. Ahhoz, hogy reális képet alkothassanak a technológiai és a strukturális fejlődés velejárójaként említett üzleti szolgáltatások teljesítményének növekedéséről, a statisztikai megfigyelésekbe be kell vonni a nemzetgazdaság nem szolgáltatóágazataiba sorolt gazdasági szervezeteket is.

A megfigyelt szolgáltatótevékenységekkel 1988-ban mintegy 5,5 millió főt foglalkoztattak, a bevéte-

lek összege a 12 tagországban meghaladta a 250 milliárd ECU-t. Ez az összes foglalkoztatott számának körülbelül 5 százaléka, a bruttó hazai terméknek pedig 6 százaléka.

Az összes foglalkoztatott 1980. évi számában a feldolgozóipar megfigyelt ágazataiban szolgáltatótevékenységekkel foglalkozók aránya a brit gazdaságban 22, Olaszországban 17, az egykori Német Szövetségi Köztársaságban és Franciaországban 16 százalék.

A vizsgált EK-tagországokban 1980 és 1985 között átlagosan évi 14,6 százalékkal nőtt az üzleti szolgáltatások teljesítménye, majd 1986 és 1988 között átlagos évi növekedést értek el. Becslések szerint 1989 és 1991 között az ütem évi 7 és 25 százalék között alakul.

A tanulmány részletesen elemzi az Egyesült Királyság, Franciaország, a Német Szövetségi Köztársaság, valamint Olaszország 1959., 1970., 1975. és 1980. évi ágazati input—output tábláit s ezen belül a termelőfelhasználásra átadott szolgáltatások alakulását. A makrogazdasági elemzést kiegészítették a szolgáltatások vállalati felméréseivel. Az EK Bizottsági kezdeményezésére 1988-ban végzett megfigyelésbe 25 gazdasági körzetet vontak be, ezen belül összesen 738 nyugatnémet, francia, olasz, brit, valamint spanyol ipari (vaskohászati, vegyipari, gépgyártó, gépkocsigyártó, élelmiszer-feldolgozó, textil- és ruházati terméket gyártó) üzemről nyertek adatokat. Megvizsgálták a felmérésben részt vevőknél, hogy milyen összetételben vettek igénybe szolgáltatásokat (például adatfeldolgozás, munkaügyi közvetítés, vállalati tanácsadás, marketing, műszaki tanácsadás stb.).

A vállalati felmérésből megállapítható, hogy a 738 ipari üzem 42 százalékára jellemző az 1983 és 1988 közötti időszakban a vizsgált üzleti szolgáltatások felhasználásának növekedése. A vállalatok méretét is mérlegelték; az igény növekedése a nagyvállalatok felét, a kisebbeknek csak 36 százalékát jellemezte.

A szerző az üzleti szolgáltatások iránti kereslet előrejelzését vizsgáló 1988. évi vállalati felmérés adatait azzal összefüggésben ismerteti, hogy 1992 után az EK belső piacán megszűnnek a korábbi korlátozások a tagországok közötti szolgáltatás-kereskedelemben is. E vizsgálatban (az említett üzleti szolgáltatások felhasználói mellett) megfigyelték a távközlési, a számítástechnikai, a tanácsadási és hasonló szellemi szolgáltatások nemzetközi forgalmát is.

A hagyományos ipari szolgáltatások megrendelői mellett a tanulmány bemutatja az üzleti szolgáltatások átfogó formáit is (például a pénzügyintézetek,

maiban milyen mértékben teljesülnek ezek a feltételek. A szerző végül azt a körülményt említi, hogy mekkora kárt okozott Ausztriának, amikor az első világháború végén a frontról hazatérő katonák leszereléskor azonnal munkanélküli-segélyt követeltek. Ez érthető ugyan, de gazdasági nehézségek esetén a lakosság önfegyelme is fontos tényezője a problémák megoldásának.

(Ism.: *Nyáry Zsigmond*)

SKOLKA, J.:

SZOLGÁLTATÁSSZTISZTIKA  
AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉGBEN

(Industrienähe Dienstleistungen in der EG.) — *WIFO Monatsberichte*. 1993. 3. sz. 141—147. p.

Az ipari és egyéb üzleti szolgáltatások fogalmát, statisztikai megfigyelések sajátosságait ismertetve a szerző kiemeli, hogy a nemzetgazdaság szolgáltató-ágazataiba sorolt gazdasági szervezetek teljesítményei mellett nő az olyan szolgáltatótevékenységek részesedése, amelyeket például az ipari, a mezőgazdasági és az egyéb termelőágazatokba sorolt cégek végeznek. A tanulmány külön vizsgálja a gazdasági (termelő-) tevékenységekhez igénybe vett jellegzetes szolgáltatáscsoportok tartalmát.

Az Európai Közösség (EK) tagországainak nemzeti statisztikai adatgyűjtései e tevékenységi körbe sorolják az adótanácsadást, a jogi és vállalati tanácsadást, a piac- és közvélemény-kutatást, a műszaki és építészeti tervezést, a műszaki, kémiai, fizikai és hasonló vizsgálatokat, a reklámozást, a munkaközvetítőt és a munkaerő átengedésével kapcsolatos tevékenységeket, a takarítást, a tisztítást, az objektumok védelmét, az adatfeldolgozást és az adatbankok igénybevételeit.

A szerző az egyes országok eltérő statisztikai módszereit vizsgálva megállapítja, hogy a szolgáltatások éves értéke a ténylegesnél kisebb az olyan vállalati szintű felmérésekben, amelyek figyelmen kívül hagyják a termelőágazatok által (alaptevékenységeikhez kapcsolódóan) végzett nagy volumenű ipari szolgáltatásokat. Ahhoz, hogy reális képet alkothassanak a technológiai és a strukturális fejlődés velejárójaként említett üzleti szolgáltatások teljesítményének növekedéséről, a statisztikai megfigyelésekbe be kell vonni a nemzetgazdaság nem szolgáltatóágazataiba sorolt gazdasági szervezeteket is.

A megfigyelt szolgáltatótevékenységekkel 1988-ban mintegy 5,5 millió főt foglalkoztattak, a bevéte-

lek összege a 12 tagországban meghaladta a 250 milliárd ECU-t. Ez az összes foglalkoztatott számának körülbelül 5 százaléka, a bruttó hazai terméknek pedig 6 százaléka.

Az összes foglalkoztatott 1980. évi számában a feldolgozóipar megfigyelt ágazataiban szolgáltatótevékenységekkel foglalkozók aránya a brit gazdaságban 22, Olaszországban 17, az egykori Német Szövetségi Köztársaságban és Franciaországban 16 százalék.

A vizsgált EK-tagországokban 1980 és 1985 között átlagosan évi 14,6 százalékkal nőtt az üzleti szolgáltatások teljesítménye, majd 1986 és 1988 között átlagos évi növekedést értek el. Becslések szerint 1989 és 1991 között az ütem évi 7 és 25 százalék között alakul.

A tanulmány részletesen elemzi az Egyesült Királyság, Franciaország, a Német Szövetségi Köztársaság, valamint Olaszország 1959., 1970., 1975. és 1980. évi ágazati input—output tábláit s ezen belül a termelőfelhasználásra átadott szolgáltatások alakulását. A makrogazdasági elemzést kiegészítették a szolgáltatások vállalati felméréseivel. Az EK Bizottsági kezdeményezésére 1988-ban végzett megfigyelésbe 25 gazdasági körzetet vontak be, ezen belül összesen 738 nyugatnémet, francia, olasz, brit, valamint spanyol ipari (vaskohászati, vegyipari, gépgyártó, gépkocsigyártó, élelmiszer-feldolgozó, textil- és ruházati terméket gyártó) üzemről nyertek adatokat. Megvizsgálták a felmérésben részt vevőknél, hogy milyen összetételben vettek igénybe szolgáltatásokat (például adatfeldolgozás, munkaügyi közvetítés, vállalati tanácsadás, marketing, műszaki tanácsadás stb.).

A vállalati felmérésből megállapítható, hogy a 738 ipari üzem 42 százalékára jellemző az 1983 és 1988 közötti időszakban a vizsgált üzleti szolgáltatások felhasználásának növekedése. A vállalatok méretét is mérlegelték; az igény növekedése a nagyvállalatok felét, a kisebbeknek csak 36 százalékát jellemezte.

A szerző az üzleti szolgáltatások iránti kereslet előrejelzését vizsgáló 1988. évi vállalati felmérés adatait azzal összefüggésben ismerteti, hogy 1992 után az EK belső piacán megszűnnek a korábbi korlátozások a tagországok közötti szolgáltatás-kereskedelemben is. E vizsgálatban (az említett üzleti szolgáltatások felhasználói mellett) megfigyelték a távközlési, a számítástechnikai, a tanácsadási és hasonló szellemi szolgáltatások nemzetközi forgalmát is.

A hagyományos ipari szolgáltatások megrendelői mellett a tanulmány bemutatja az üzleti szolgáltatások átfogó formáit is (például a pénzügyintézetek,



a biztosítók, a fuvarozók, a kereskedelmi cégek kapcsolatait a termelőágazatokkal.

A tanulmány az említett felmérésből származó 1988. évi adatokra építve megállapítja, hogy az EK-tagországok szolgáltatásainak piacán körülbelül 24 százaléknyi a külföldről beszerzett szolgáltatások aránya. A nem belföldi szolgáltatásoknak kevesebb mint felét importálták nem EK-tagországból. A megkérdezett importálók nagy része azáltal a céllal bízott meg külföldi partnert, hogy a célország sajátos adózási, műszaki és jogi előírásait, marketingtapasztalatait alkalmazva juthasson ott új piacokhoz.

A szolgáltatások jelentőségét a szerző a szellemi beruházások alakulásával is szemlélteti. Az Egye-

sült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Japán és a Német Szövetségi Köztársaság 1974 és 1984 között a humántőkére fordított befektetéseit gyorsabban növelte, mint az összes nemzetgazdasági beruházásait. A humántőke aránya a nyugatnémet gazdaság összes állóeszköz-beruházásának értékében 12-ről 18 százalékra nőtt. Az említett időszakban ez az aránynövekedés még erőteljesebb volt a francia és a brit gazdaságban (19-ről 31, illetve 23-ről 38 százalékra). Az Egyesült Államokban ennél is nagyobb arányban költenek például kutatásra, számítógépes programokra, reklámra és hasonló szellemi termékekre.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

## DEMOGRÁFIA—TÁRSADALOMSTATISZTIKA

BARNES, B.:

### STATISZTIKAI VIZSGÁLATOK A BRIT NÉPSZÁMLÁLÁSI ÉS ADATGYŰJTÉSI HIVATALBAN

(Some current issues of statistical research facing the Office of Population Censuses and Surveys, Great Britain.)  
— *Journal of Official Statistics*. 1993. 1. sz. 75—80 p.

A Brit Népszámlálási és Adatgyűjtési Hivatal (Office of Population Censuses and Surveys — OPCS) 1970-ben, az akkori angol és walesi Nyilvántartási Főhivatal és a Társadalomkutatói Kormányhivatal egyesüléséből jött létre. Ennek megfelelően nyilvántartásokat vezet és statisztikai vizsgálatokat végez. Az előbbi feladat a törvénynek megfelelően a születések, a házasságkötések és a halálozások regisztrálását jelenti, amely a brit polgári anyakönyvezés 1837. évi bevezetésével kezdődött. Az OPCS-ben vezetik az Országos Központi Egészségügyi Szolgálati Nyilvántartást is minden betegről és orvosairól, valamint a kiemelt egészségügyi szakterületekről. A statisztikai funkció a népesség mennyiségi és minőségi viszonyainak mérését foglalja magában. Ide tartozik a demográfia a népességszámok és előrebecslések kérdéseivel, a társadalomstatistika számos témaköre, valamint néhány epidemiológiai és más egészségügyi statisztikai vizsgálat. A népesedéstatistikai munka fő adatforrásai a nyilvántartások, a megfelelő időközönként végrehajtott népszámlálások, valamint a népesség állapotáról, életkörülményeiről és magatartásáról készített társadalomstatistikai felvételek. Ez utóbbiak egyébként Anglián és Walesen kívül Skóciára is kiterjednek, míg egyéb vizsgálati területeken a Nagy-Britanniát, illetve az Egyesült Királyságot átfogó statisztikák készítésében az OPCS szorosan

együttműködik a tőle független hasonló skóciai és észak-írországi hivattal. Az OPCS egyes tevékenységeit maguk az adatfelhasználók finanszírozzák, míg másokhoz kormányzati támogatást kap. Az adatgyűjtések terén a Hivatalnak egyre inkább szembe kell néznie a magánszektorban működő kutatóintézmények konkurenciájával. Vannak olyan feladatai, amelyeknél törvény írja elő a kötelező adatszolgáltatást (például a népmozgalmi adatok nyilvántartása vagy a népszámlálás). A társadalomstatistikai felvételek esetében a válaszadók részvétele beleegyezésüktől függ.

Az 1980-as évek vége óta az OPCS tevékenységének jelentős reformja folyik. Ez egyfelől kiterjed a korábbi szervezeti struktúrára és eljárások megváltoztatására, másfelől ugyanakkor teljesen új lehetőségek kutatására és az adatfelhasználók (fogyasztók) igényének egyre növekvő figyelembevételére is. Külső szakértők bevonásával új tájékoztatási és piackutatási stratégia kialakítása kezdődött meg, amely hozzájárul a szervezet, a célkitűzések és a nyújtandó szolgáltatások lehető legteljesebb összhangjához.

Az OPCS 1987-ben kezdte meg az általa alkalmazott információs eljárások felülvizsgálatát, melynek során a birtokában levő adattömeg hatalmas értékének felismerése mellett felszínre kerültek az adattárolással, -feldolgozással és -felhasználással kapcsolatos problémák is. Az új adatkezelési stratégia alapvető jellemzője az egységes adatszabványok és adatkezelési, elemzési eszközök alkalmazása, valamint az az elv is, hogy az adatok felhasználásában a „fogyasztóknak” döntő szava legyen. Az egységes eszközrendszer alapját egy negyedik generációs adatbázis-kezelő rendszer (Model 204) képezi. Az

a biztosítók, a fuvarozók, a kereskedelmi cégek kapcsolatait a termelőágazatokkal.

A tanulmány az említett felmérésből származó 1988. évi adatokra építve megállapítja, hogy az EK-tagországok szolgáltatásainak piacán körülbelül 24 százaléknyi a külföldről beszerzett szolgáltatások aránya. A nem belföldi szolgáltatásoknak kevesebb mint felét importálták nem EK-tagországból. A megkérdezett importálók nagy része az a céllal bízott meg külföldi partnert, hogy a célország sajátos adózási, műszaki és jogi előírásait, marketingtapasztalatait alkalmazva juthasson ott új piacokhoz.

A szolgáltatások jelentőségét a szerző a szellemi beruházások alakulásával is szemlélteti. Az Egye-

sült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Japán és a Német Szövetségi Köztársaság 1974 és 1984 között a humántőkére fordított befektetéseit gyorsabban növelte, mint az összes nemzetgazdasági beruházásait. A humántőke aránya a nyugatnémet gazdaság összes állóeszköz-beruházásának értékében 12-ről 18 százalékra nőtt. Az említett időszakban ez az aránynövekedés még erőteljesebb volt a francia és a brit gazdaságban (19-ről 31, illetve 23-ről 38 százalékra). Az Egyesült Államokban ennél is nagyobb arányban költenek például kutatásra, számítógépes programokra, reklámra és hasonló szellemi termékekre.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

## DEMOGRÁFIA—TÁRSADALOMSTATISZTIKA

BARNES, B.:

### STATISZTIKAI VIZSGÁLATOK A BRIT NÉPSZÁMLÁLÁSI ÉS ADATGYŰJTÉSI HIVATALBAN

(Some current issues of statistical research facing the Office of Population Censuses and Surveys, Great Britain.)  
— *Journal of Official Statistics*. 1993. 1. sz. 75—80 p.

A Brit Népszámlálási és Adatgyűjtési Hivatal (Office of Population Censuses and Surveys — OPCS) 1970-ben, az akkori angol és walesi Nyilvántartási Főhivatal és a Társadalomkutatói Kormányhivatal egyesüléséből jött létre. Ennek megfelelően nyilvántartásokat vezet és statisztikai vizsgálatokat végez. Az előbbi feladat a törvénynek megfelelően a születések, a házasságkötések és a halálozások regisztrálását jelenti, amely a brit polgári anyakönyvezés 1837. évi bevezetésével kezdődött. Az OPCS-ben vezetik az Országos Központi Egészségügyi Szolgálati Nyilvántartást is minden betegről és orvosairól, valamint a kiemelt egészségügyi szakterületekről. A statisztikai funkció a népesség mennyiségi és minőségi viszonyainak mérését foglalja magában. Ide tartozik a demográfia a népességszámok és előrebecslések kérdéseivel, a társadalomstatistika számos témaköre, valamint néhány epidemiológiai és más egészségügyi statisztikai vizsgálat. A népesedéstatistikai munka fő adatforrásai a nyilvántartások, a megfelelő időközönként végrehajtott népszámlálások, valamint a népesség állapotáról, életkörülményeiről és magatartásáról készített társadalomstatistikai felvételek. Ez utóbbiak egyébként Anglián és Walesen kívül Skóciára is kiterjednek, míg egyéb vizsgálati területeken a Nagy-Britanniát, illetve az Egyesült Királyságot átfogó statisztikák készítésében az OPCS szorosan

együttműködik a tőle független hasonló skóciai és észak-írországi hivattal. Az OPCS egyes tevékenységeit maguk az adatfelhasználók finanszírozzák, míg másokhoz kormányzati támogatást kap. Az adatgyűjtések terén a Hivatalnak egyre inkább szembe kell néznie a magánszektorban működő kutatóintézmények konkurenciájával. Vannak olyan feladatai, amelyeknél törvény írja elő a kötelező adatszolgáltatást (például a népmozgalmi adatok nyilvántartása vagy a népszámlálás). A társadalomstatistikai felvételek esetében a válaszadók részvétele beleegyezésüktől függ.

Az 1980-as évek vége óta az OPCS tevékenységének jelentős reformja folyik. Ez egyfelől kiterjed a korábbi szervezeti struktúrára és eljárások megváltoztatására, másfelől ugyanakkor teljesen új lehetőségek kutatására és az adatfelhasználók (fogyasztók) igényének egyre növekvő figyelembevételére is. Külső szakértők bevonásával új tájékoztatási és piackutatási stratégia kialakítása kezdődött meg, amely hozzájárul a szervezet, a célkitűzések és a nyújtandó szolgáltatások lehető legteljesebb összhangjához.

Az OPCS 1987-ben kezdte meg az általa alkalmazott információs eljárások felülvizsgálatát, melynek során a birtokában levő adattömeg hatalmas értékének felismerése mellett felszínre kerültek az adattárolással, -feldolgozással és -felhasználással kapcsolatos problémák is. Az új adatkezelési stratégia alapvető jellemzője az egységes adatszabványok és adatkezelési, elemzési eszközök alkalmazása, valamint az az elv is, hogy az adatok felhasználásában a „fogyasztóknak” döntő szava legyen. Az egységes eszközrendszer alapját egy negyedik generációs adatbázis-kezelő rendszer (Model 204) képezi. Az

1995-ig terjedő új stratégiai program keretében megteremtik az OPCS társadalomstatistikai adat-szolgáltató funkcióját szolgáló hatékony, megbízható adatkezelés követelményeinek megfelelő hardver, szoftver és kommunikáció infrastruktúráját, valamint kialakítják a tárolt adatok egységes modelljét, az adatkezelés szabványait, továbbá az információszükséglet változásaihoz rugalmasan alkalmazkodó adatbázisformákat dolgoznak ki, valamint a felhasználók részére biztosítják az adatok közvetlen lekérdezését. A program befejeztével az OPCS feltehetően jól szabályozott, ám rugalmas adattömeggel fog rendelkezni, amely lehetővé teszi, hogy megfeleljen az újabb és pontosabb társadalomstatistikai adatok iránti igényeknek, megőrizve a megbízható adatkezelés terén szerzett régi jó hírnevét.

Az 1991. évi népszámlálás adatainak közzétételével kapcsolatos program átfogja mind a hagyományos termékek korszerűsítését, mind pedig újak kifejlesztését. Így a tervek között szerepel a névtelenített egyéni rekordok alapján készített 2 százalékos személy- és 1 százalékos háztartásminta hozzáférhetővé tétele — természetesen az azonosítást kizáró eljárások alkalmazásával —, amely a felhasználók számára lehetővé teszi egyedi adatkombinációk készítését. (E mintákat egyébként az egyetemi kutatókat finanszírozó Gazdaság- és Társadalomkutatási Tanács által e célra felállított központ fogja kezelni és rendelkezésre bocsátani.) Egy másik új termék a népszámlálás földrajzi egységeinek a postai irányítószámokkal való összekapcsolását valósítja meg. A brit népszámlálások történetében az 1991. évi volt az első, amelyben az összeírt lakcímek postai irányítószámát is rögzítették. Ez az eljárás számos nem népszámlálási információnak népszámlálási adatokkal való kombinálását teszi lehetővé, amelyeknél a postai kód jelenti a legkisebb területi azonosítót. A lehetséges további új termékek skálája az összefoglaló statisztikáktól és mutatóktól a cikkeken, a monográfiákon, a népszerűsítő kiadványokon, a tematikus térképeken, a felhasználói kézikönyveken és a bibliográfiákon keresztül az oktatási anyagokig, sőt a különféle tanácskozások háttéranyagaiig terjed, amelyek kiadványként vagy számítógépes adathordozókon, adatbázisokban jelennek meg.

A népszámlálás egyik fő célja, hogy a népesség szám megállapításával új kiindulópontot jelöljön ki az előreszámítások részére. Az 1991. évi népszámlálás adatai alapján kiigazított idősoroknak az 1981-ben készültekkel való összevetése lehetőséget nyújt az eddig alkalmazott számítási módszerek helyességének megállapítására. Ezzel egyidejűleg külön

vizsgálatot végeztek a vándorlási adatok megbízhatóságának javítására. Ennek következtetése alapján részben új adatforrások kidolgozása, részben pedig a meglévők hatékonyabb felhasználása szükséges. Egyebek között folyamatban van olyan eljárások kidolgozása, amelyek az eddigieknél kisebb területi egységekre (például választókerületekre) is lehetővé tennék migrációs információk biztosítását. Ugyancsak tervezik népesség-előrebecslések és részletesebb -előreszámítások készítését. Ezáltal ezen értékek összekapcsolhatóvá válnak a folyamatos népmozgalmi statisztikákkal, és bővül a felhasználók köre.

Az 1991. évi népszámlálás megfelelő adatait hozzáillesztik az OPCS 1971-ben kezdett longitudinális vizsgálatának rekordjaihoz is. Ezek a népszámlálási információk mellett egyes nyilvántartások adatait is tartalmazzák az angliai és walesi népesség körülbelül 1 százalékos mintáján (500 000 személy). A mintába a minden év kijelölt négy napján született személyek kerülnek. Karbantartását az újszülöttek és a bevándoroltak bekapcsolásával, illetve a meghaltak és az elvándoroltak törlésével végzik. A mintában levő személyekről a longitudinális vizsgálat az 1971. és 1981. évi népszámlálások személyi, családi és háztartási adatai mellett az el- és visszavándorlások, a nőknél a születések és a csecsemőhalálozások, a rákos megbetegedések, az özvegyülések és a halálozások adatait vezeti. A vizsgálatba kizárólag az OPCS rendszeres adatgyűjtéseiből származó információk kerülhetnek be. Természetesen a teljes körű nyilvántartások és a népszámlálási adatok összekapcsolása bonyolult folyamat, amelyhez kizárólag azonosítási célból felhasználják a nevet és a születési adatokat. Az 1991. évi népszámlálás adatainak bevitelével a vizsgálat a minta jelentős hányadára már három időpontra vonatkozó adatokat fog tartalmazni, továbbra is érvényben tartva azonban az információk bizalmosságának követelményeit.

A társadalomstatistikai adatgyűjtések terén az OPCS tevékenységét két alapvető irányban fejlesztik. Az egyik inkább mennyiségi jellegű: az eddigi 6-ról 9-re emelik a folyamatos vizsgálatok számát. 1992 októberében indították meg a családjövedelem-felvételt, amelyet minden évben 25 000 elemből álló háztartásmintán fognak végrehajtani a Társadalombiztosítási Minisztérium megrendelése alapján; 1993 tavaszán többcélú háztartás-felvételek sorozata kezdődik egy 20 000-es mintán a Környezetvédelmi Minisztérium számára; ugyancsak 1992 októberétől folyik az Egészségügyi Minisztérium felkérésére rendszeres egészségügyi felvétel, amely évente körülbelül 17 000 főre terjed ki. Az OPCS

eddig folyamatos felvételei (zárójelben a kezdés éve): a családi kiadások összeírása (1957), a nemzetközi utasforgalmi felvétel (1961), az általános háztartási felvétel (1971), a munkaerő-felvétel (1973), a belföldi utazások összeírása (1988) és az általános célú felvétel (1990). Az új összeírások és a munkaerő-felvétel mintájának bővítése 4 éven belül az OPCS kiadásait mintegy 45 százalékkal fogja növelni. A fejlesztés másik irányát a munkaerő-felvételek kipróbált és az új adatgyűjtéseknél is alkalmazott, számítógéppel támogatott kikérdezés jelenti, amelyet az OPCS folyamatos adatgyűjtéseinek többségére 3—5 éven belül kiterjesztenek.

(Ism.: Rózsa Gábor)

LIND, N. C.:

#### A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS ÖSSZETETT MUTATÓJA

(A compound index of national development.) — *Social Indicators Research*. 1993. 3. sz. 267—284. p.

A bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) nagysága hosszú évtizedek óta az egyik legfőbb mutató, amellyel a kutatók és a gyakorlati szakemberek egy-egy ország fejlettségét, illetve fejlődésének ütemét jellemzik. A GDP-nek ez az általánosan elterjedt alkalmazása sajátos egyoldalúságot eredményezett: a társadalompolitikai célkitűzések túlságosan a gazdasági növekedés köré összpontosultak, s figyelmen kívül maradnak a fejlődés egyéb területei, így mindenképp az oktatás és az egészségi állapot. Márpedig az anyagi gyarapodás csupán eszköze a társadalom jólétének; szükséges, de távolról sem elégséges feltétele az emberi boldogságnak. Mindenképp indokolt tehát egy olyan új mutatószám kidolgozása, amely nem korlátozódik a gazdasági folyamatokra, s amelynek a GDP csupán egyik alkotóeleme.

A GDP szinte kizárólagos használata nem csak az anyagi gyarapodás túlhangsúlyozása miatt bírálható. Legalább ilyen súlyos fogyatékosága e mutatónak, hogy szinte érzéketlen a megtermelt nemzeti jövedelem elosztásának és felhasználásának különbségeire. Nyilvánvalóan nem mindegy, hogy e jövedelmet a polgárok jólétének növelésére vagy épp a külső adósság törlesztésére, esetleg csekély hasznot hajtó presztízsberruházásokra fordítják. Általában mennél kisebb a társadalmi közmegegyezés a költségvetés tételeiről, mennél szűkebb a rendelkezésre álló erőforrások felhasználásáról döntők köre, a GDP annál kevésbé alkalmas a fejlődés jellemzésére.

E hiányosságokat látva, a kutatók egy része felhagyott a GDP használatával, s inkább a születéskor várható élettartammal igyekezett megragadni egy-egy ország valódi fejlettségét. E mutató kétségtelen előnye, hogy túlmegy a pusztán anyagi gyarapodáson, s helyette a gyarapodás társadalmi következményeit állítja előtérbe. Hátránya ugyanakkor, hogy nem tükrözi megfelelően a leélt évek minőségét: azt, hogy a társadalom tagjai milyen egészségi állapotban érik meg az idős kort. Márpedig egy ország fejlettségét nem annyira maga az élettartam jellemzi, hanem inkább azoknak az éveknek a száma, amit az emberek egészségesen képesek leélni. Ezt a szempontot veszi figyelembe az OECD társadalmi jelzőszám-programja, amikor különbséget tesz egyfelől az élet hossza (length of life), másfelől az egészséges élet hossza (length of healthy life) között. És ez a megfontolás vezérli az életminőséggel korrigált (quality-adjusted) élettartam-mutató kidolgozását is.

A várható élettartam effajta korrekciójára többféle lehetőség is kínálkozik; az egyik közülük sajátos módon éppen a GDP-n alapul. Aligha kétséges ugyanis, hogy a leélt évek minősége, az életnek az a része, amit egészségesen töltünk el, jelentős mértékben függ a társadalom anyagi értelemben vett fejlettségétől, ez a fejlettség pedig a GDP-vel mérhető. Indokolt tehát összekapcsolni egymással a fejlődés két különböző — gazdasági és társadalmi — vetületének mutatóit: a várható élettartamot és a GDP-t. Tanulmányában a szerző ezek összekapcsolására tesz kísérletet; a társadalmi fejlődés olyan összetett mutatóját (life product index) igyekszik kidolgozni, amelynek az élettartam és a GDP egyaránt alkotóelemei.

A life product index ( $b \cdot w \cdot e$ ) lényegében három társadalmi jelzőszám multiplikatív összekapcsolása. Alkotóelemei közül a GDP-t ( $b$ ) és a születéskor várható átlagos élettartamot ( $e$ ) már említettük. A harmadik tényező ( $w$ ) annak az időnek az aránya, amit a társadalom tagjai életükből gazdasági jellegű tevékenységgel — munkával, tanulással és munkába járással — töltenek. Ez az arány napjaink fejlett ipari államaiban 10—15 százalék körül van. Az Egyesült Államokban például az „átlagember” életének 80 esztendejéből körülbelül 50 évet, egy-egy éven belül mintegy 48 hetet, egy-egy hét alatt pedig nagyjából 42 órát dolgozik, mindez az élettartam 14 százaléka.

Az index egyaránt értelmezhető a GDP és a születéskor várható élettartam szemszögéből. Ami az előbbit illeti, a GDP az élet élvezetéhez rendelkezésre álló erőforrások mennyiségének tekinthető. Ez esetben a másik tényező, az élettartam egyfajta

eddig folyamatos felvételei (zárójelben a kezdés éve): a családi kiadások összeírása (1957), a nemzetközi utasforgalmi felvétel (1961), az általános háztartási felvétel (1971), a munkaerő-felvétel (1973), a belföldi utazások összeírása (1988) és az általános célú felvétel (1990). Az új összeírások és a munkaerő-felvétel mintájának bővítése 4 éven belül az OPCS kiadásait mintegy 45 százalékkal fogja növelni. A fejlesztés másik irányát a munkaerő-felvételek kipróbált és az új adatgyűjtéseknél is alkalmazott, számítógéppel támogatott kikérdezés jelenti, amelyet az OPCS folyamatos adatgyűjtéseinek többségére 3—5 éven belül kiterjesztenek.

(Ism.: Rózsa Gábor)

LIND, N. C.:

#### A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS ÖSSZETETT MUTATÓJA

(A compound index of national development.) — *Social Indicators Research*. 1993. 3. sz. 267—284. p.

A bruttó hazai termék (Gross Domestic Product — GDP) nagysága hosszú évtizedek óta az egyik legfőbb mutató, amellyel a kutatók és a gyakorlati szakemberek egy-egy ország fejlettségét, illetve fejlődésének ütemét jellemzik. A GDP-nek ez az általánosan elterjedt alkalmazása sajátos egyoldalúságot eredményezett: a társadalompolitikai célkitűzések túlságosan a gazdasági növekedés köré összpontosultak, s figyelmen kívül maradnak a fejlődés egyéb területei, így mindenképp az oktatás és az egészségi állapot. Márpedig az anyagi gyarapodás csupán eszköze a társadalom jólétének; szükséges, de távolról sem elégséges feltétele az emberi boldogságnak. Mindenképpen indokolt tehát egy olyan új mutatószám kidolgozása, amely nem korlátozódik a gazdasági folyamatokra, s amelynek a GDP csupán egyik alkotóeleme.

A GDP szinte kizárólagos használata nem csak az anyagi gyarapodás túlhangsúlyozása miatt bírálható. Legalább ilyen súlyos fogyatékosága e mutatónak, hogy szinte érzéketlen a megtermelt nemzeti jövedelem elosztásának és felhasználásának különbségeire. Nyilvánvalóan nem mindegy, hogy e jövedelmet a polgárok jólétének növelésére vagy épp a külső adósság törlesztésére, esetleg csekély hasznot hajtó presztízsberruházásokra fordítják. Általában mennél kisebb a társadalmi közmegegyezés a költségvetés tételeiről, mennél szűkebb a rendelkezésre álló erőforrások felhasználásáról döntők köre, a GDP annál kevésbé alkalmas a fejlődés jellemzésére.

E hiányosságokat látva, a kutatók egy része felhagyott a GDP használatával, s inkább a születéskor várható élettartammal igyekezett megragadni egy-egy ország valódi fejlettségét. E mutató kétségtelen előnye, hogy túlmegy a pusztán anyagi gyarapodáson, s helyette a gyarapodás társadalmi következményeit állítja előtérbe. Hátránya ugyanakkor, hogy nem tükrözi megfelelően a leélt évek minőségét: azt, hogy a társadalom tagjai milyen egészségi állapotban érik meg az idős kort. Márpedig egy ország fejlettségét nem annyira maga az élettartam jellemzi, hanem inkább azoknak az éveknek a száma, amit az emberek egészségesen képesek leélni. Ezt a szempontot veszi figyelembe az OECD társadalmijelzőszám-programja, amikor különbséget tesz egyfelől az élet hossza (length of life), másfelől az egészséges élet hossza (length of healthy life) között. És ez a megfontolás vezérli az életminőséggel korrigált (quality-adjusted) élettartam-mutató kidolgozását is.

A várható élettartam effajta korrekciójára többféle lehetőség is kínálkozik; az egyik közülük sajátos módon éppen a GDP-n alapul. Aligha kétséges ugyanis, hogy a leélt évek minősége, az életnek az a része, amit egészségesen töltünk el, jelentős mértékben függ a társadalom anyagi értelemben vett fejlettségétől, ez a fejlettség pedig a GDP-vel mérhető. Indokolt tehát összekapcsolni egymással a fejlődés két különböző — gazdasági és társadalmi — vetületének mutatóit: a várható élettartamot és a GDP-t. Tanulmányában a szerző ezek összekapcsolására tesz kísérletet; a társadalmi fejlődés olyan összetett mutatóját (life product index) igyekszik kidolgozni, amelynek az élettartam és a GDP egyaránt alkotóelemei.

A life product index ( $b \cdot w \cdot e$ ) lényegében három társadalmi jelzőszám multiplikatív összekapcsolása. Alkotóelemei közül a GDP-t ( $b$ ) és a születéskor várható átlagos élettartamot ( $e$ ) már említettük. A harmadik tényező ( $w$ ) annak az időnek az aránya, amit a társadalom tagjai életükből gazdasági jellegű tevékenységgel — munkával, tanulással és munkába járással — töltenek. Ez az arány napjaink fejlett ipari államaiban 10—15 százalék körül van. Az Egyesült Államokban például az „átlagember” életének 80 esztendejéből körülbelül 50 évet, egy-egy éven belül mintegy 48 hetet, egy-egy hét alatt pedig nagyjából 42 órát dolgozik, mindez az élettartam 14 százaléka.

Az index egyaránt értelmezhető a GDP és a születéskor várható élettartam szemszögéből. Ami az előbbit illeti, a GDP az élet élvezetéhez rendelkezésre álló erőforrások mennyiségének tekinthető. Ez esetben a másik tényező, az élettartam egyfajta

súly szerepét játssza: az erőforrások nagyságát azal az idővel súlyozzuk, ameddig ezek az erőforrások élvezhetők. Nyilvánvalóan minél hosszabb ez az idő, annál nagyobb az ugyanakkora mennyiségű GDP viszonylagos értéke.

Vizsgálhatjuk azonban ezt az indexet a várható élettartam oldaláról is. Ez esetben az élet élvezetét úgy képzelhetjük el, mint aminek két különböző vetülete van: az egyik a tartam, a másik az intenzitás. Az előbbit, vagyis az élet élvezetének hosszát a születéskor várható élettartam fejezi ki; ezt a muta-

tót súlyozzuk a GDP-vel, ami az élet élvezetének az intenzitását tükrözi. Minél nagyobb a rendelkezésre álló anyagi erőforrások mennyisége, annál teljesebb lehet az élet élvezete, s annál nagyobb az azonos hosszúságú élettartam viszonylagos értéke. Ez a második megközelítés jól érzékelteti a Life product indexnek azt a fő feladatát, hogy az élet minősége szerint korrigálja a várható élettartam hagyományos mutatóját.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

## BIBLIOGRÁFIA

*A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat*hoz az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

### STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

*ANUARUL* statistic al României, 1991. Comisia Nationala pentru Statistica. Bucuresti. CNPS. [1991]. XXXII, 739 p.

*Románia statisztikai évkönyve, 1991.*

I—044—C—0002/1991

*REGIONAAL* statistisch zakboek, 1991. Regionaal pocket yearbook. Centraal Bureau voor de Statistiek. Voorburg [etc.]. CBS. 1991. 408 p.

*Hollandia területi statisztikai zsebkönyve, 1991.*

I—037—C—0073/1991

*STATISTICAL* yearbook of China, 1992. State Statistical Bureau. Hong Kong. Economic Information and Agency. Beijing. CSICSC. 1992. 26, 777 p.

*Kína statisztikai évkönyve, 1992.*

I—052—C—0020/1992/A

*STATISTISCHES* Jahrbuch für die Republik Österreich, 1992. hrsg. vom Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. ÖStZ. 1993. XXXII, 599 p.

*Ausztria statisztikai évkönyve, 1992.*

I—002—B—0271/1992

### ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

*CONFERENCE* of European Statisticians. Report of the fortieth plenary session. 15—19 June 1992. Statistical Commission and Economic Commission for Europe. New York. UN. 1992. II, 57 p.

*Európai Statisztikusok Értekezlete. 40. plenáris ülés. 1992. június 15—19.*

813120

*GIFI, A.:* Nonlinear multivariate analysis. Chichester [etc.]. Wiley. 1990. XX, 579 p.

*Nemlineáris többváltozós elemzés.*

715453

*LACHAUD, J. P.:* Introduction aux techniques d'analyse du marché du travail: 10 leçons avec SPSS/PC+. Genève. IIES. 1992. VIII, 222 p.

*Bevezetés a munkaerőpiaci elemzési technikába.*

813588

*LEFÈVRE, C.:* Pologne, Tchécoslovaquie: transition économique et sociale, statistique en mouvement. Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques. Paris. INSÉE, 1991. IV, 93 p.

*A gazdasági és társadalmi átmenet hatása Lengyelországban és Csehszlovákiában a statisztika átalakulására.*

812966

*MUKHERJEE, C.:* The analysis of labour market data: an introductory manual. Geneva. ILS. 1991. 102 p.

*A munkaerőpiaci adatok elemzése: bevezető kézikönyv.*

813587

*STATISTICS* for a market economy. Organisation for Economic Co-operation and Development CCEET. Paris. OECD. 1991. 199 p.

*A statisztika szerepe a piaccgazdaságban. Konferenciaanyag.*

715695

### GAZDASÁGSTATISZTIKA

1991 *ESTABLISHMENT* census of Japan. Statistics Bureau Management and Coordination Agency. Tokyo. Stat. Bureau. 1992. 14, 951 p. + 14, 807 p. + 14, 679 p.

*Japán 1991. évi vállalati összeírása.*

I—051—C—0097/1991/1/1—3

*ANNUAL* oil market report, 1991. International Energy Agency. Paris. OECD IEA. 1991. 93 p.

*Az OECD Nemzetközi Energiaügynökségének éves közlejtési jelentése, 1991.*

I—033—C—0200/1990

The *APPLE* market in OECD countries. Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris. OECD. 1991. 173 p.

*Az OECD-országok almatermesztése, -fogyasztása és -kereskedelme.*

I—033—C—0217

*AUSTRALIA'S* environment, 1992. Issues and facts. Australian Bureau of Statistics. Canberra. ABS. 1992. XI, 354 p.

*Ausztrália környezetvédelmi statisztikája, 1992.*

I—091—B—0060/[1992]

súly szerepét játssza: az erőforrások nagyságát azal az idővel súlyozzuk, ameddig ezek az erőforrások élvezhetők. Nyilvánvalóan minél hosszabb ez az idő, annál nagyobb az ugyanakkora mennyiségű GDP viszonylagos értéke.

Vizsgálhatjuk azonban ezt az indexet a várható élettartam oldaláról is. Ez esetben az élet élvezetét úgy képzelhetjük el, mint aminek két különböző vetülete van: az egyik a tartam, a másik az intenzitás. Az előbbit, vagyis az élet élvezetének hosszát a születéskor várható élettartam fejezi ki; ezt a muta-

tót súlyozzuk a GDP-vel, ami az élet élvezetének az intenzitását tükrözi. Minél nagyobb a rendelkezésre álló anyagi erőforrások mennyisége, annál teljesebb lehet az élet élvezete, s annál nagyobb az azonos hosszúságú élettartam viszonylagos értéke. Ez a második megközelítés jól érzékelteti a Life product indexnek azt a fő feladatát, hogy az élet minősége szerint korrigálja a várható élettartam hagyományos mutatóját.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

## BIBLIOGRÁFIA

*A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:*

### STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

*ANUARUL* statistic al României, 1991. Comisia Nationala pentru Statistica. Bucuresti. CNPS. [1991]. XXXII, 739 p.

*România statisztikai évkönyve, 1991.*

I—044—C—0002/1991

*REGIONAAL* statistisch zakboek, 1991. Regionaal pocket yearbook. Centraal Bureau voor de Statistiek. Voorburg [etc.]. CBS. 1991. 408 p.

*Hollandia területi statisztikai zsebkönyve, 1991.*

I—037—C—0073/1991

*STATISTICAL* yearbook of China, 1992. State Statistical Bureau. Hong Kong. Economic Information and Agency. Beijing. CSICSC. 1992. 26, 777 p.

*Kína statisztikai évkönyve, 1992.*

I—052—C—0020/1992/A

*STATISTISCHES* Jahrbuch für die Republik Österreich, 1992. hrsg. vom Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. ÖStZ. 1993. XXXII, 599 p.

*Ausztria statisztikai évkönyve, 1992.*

I—002—B—0271/1992

### ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

*CONFERENCE* of European Statisticians. Report of the fortieth plenary session. 15—19 June 1992. Statistical Commission and Economic Commission for Europe. New York. UN. 1992. II, 57 p.

*Európai Statisztikusok Értekezlete. 40. plenáris ülés. 1992. június 15—19.*

813120

*GIFI, A.:* Nonlinear multivariate analysis. Chichester [etc.]. Wiley. 1990. XX, 579 p.

*Nemlineáris többváltozós elemzés.*

715453

*LACHAUD, J. P.:* Introduction aux techniques d'analyse du marché du travail: 10 leçons avec SPSS/PC+. Genève. IIES. 1992. VIII, 222 p.

*Bevezetés a munkaerőpiaci elemzési technikába.*

813588

*LEFÈVRE, C.:* Pologne, Tchécoslovaquie: transition économique et sociale, statistique en mouvement. Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques. Paris. INSÉE, 1991. IV, 93 p.

*A gazdasági és társadalmi átmenet hatása Lengyelországban és Csehszlovákiában a statisztika átalakulására.*

812966

*MUKHERJEE, C.:* The analysis of labour market data: an introductory manual. Geneva. ILS. 1991. 102 p.

*A munkaerőpiaci adatok elemzése: bevezető kézikönyv.*

813587

*STATISTICS* for a market economy. Organisation for Economic Co-operation and Development CCEET. Paris. OECD. 1991. 199 p.

*A statisztika szerepe a piaccgazdaságban. Konferenciaanyag.*

715695

### GAZDASÁGSTATISZTIKA

1991 *ESTABLISHMENT* census of Japan. Statistics Bureau Management and Coordination Agency. Tokyo. Stat. Bureau. 1992. 14, 951 p. + 14, 807 p. + 14, 679 p.

*Japán 1991. évi vállalati összeírása.*

I—051—C—0097/1991/1/1—3

*ANNUAL* oil market report, 1991. International Energy Agency. Paris. OECD IEA. 1991. 93 p.

*Az OECD Nemzetközi Energiaügynökségének éves közlajpiaci jelentése, 1991.*

I—033—C—0200/1990

The *APPLE* market in OECD countries. Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris. OECD. 1991. 173 p.

*Az OECD-országok almatermesztése, -fogyasztása és -kereskedelme.*

I—033—C—0217

*AUSTRALIA'S* environment, 1992. Issues and facts. Australian Bureau of Statistics. Canberra. ABS. 1992. XI, 354 p.

*Ausztrália környezetvédelmi statisztikája, 1992.*

I—091—B—0060/[1992]

- AUSTRIA*, 1992—1993. Paris. OECD. 1993. 112 p.  
*Ausztria gazdasági áttekintése, 1992/1993.*  
I—033—C—0114/1992—1993
- BANK* profitability, 1981—1990. Statistical supplement. Financial statements of banks. Rentabilité des banques. Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris. OECD. 1992. 193 p.  
*Az OECD-országok bankjainak pénzügyi helyzete, 1981—1990.*  
I—033—B—0467/1981—1990
- BANQUE* nationale de Belgique, 1992. Rapports. Bruxelles. BNB. 1993. 237 p.  
*A Banque Nationale de Belgique éves jelentése, 1992.*  
I—038—B—0104/1992
- Basic *SCIENCE* and *TECHNOLOGY* statistics, 1991. Statistiques de base de la science et de la technologie. Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris. OECD. 1991. 377 p.  
*Az OECD-országok K+F statisztikája a tudomány és a technológia területén, 1991.*  
I—033—B—0463/1991
- BEVÖLKERUNG* und Erwerbstätigkeit. Stand und Entwicklung der Erwerbstätigkeit, 1991. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1993. 298 p.  
*Népesség és keresőtevékenység a Német Szövetségi Köztársaságban. A keresőképesség alakulása, 1991.*  
I—004—B—0185/1991
- CHEW, D. C. E.*: Civil service pay in South Asia. International Labour Organisation. Geneva. ILO. 1992. VII, 149 p.  
*A közalkalmazottak fizetése a dél-ázsiai országokban.*  
715438
- CLIMATE* change: Evaluating the socio-economic impacts. Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris. OECD. 1991. 109 p.  
*Az éghajlatváltozás társadalmi-gazdasági hatásai.*  
715692
- CONTRIBUTIONS* to political economy. Cambridge Political Economy Society. London [etc.]. Acad. Press. 1992. 107 p.  
*Kiegészítések a politikai gazdaságtanhoz.*  
472426/11
- DEAN, A.—HOELLER, P.*: Costs of reducing CO<sub>2</sub> emissions: evidence from six global models. Paris. OECD. 1992. 70 p.  
*A széndioxid-kibocsátás csökkentésének költségei.*  
813149
- The *DIGEST* of agricultural census statistics, 1991. United Kingdom. Ministry of Agriculture. Fisheries and Food. London. HMSO. 1992. [129] ism. p.  
*Nagy-Britannia mezőgazdasági felmérései, 1991.*  
I—036—B—0358/1991
- DURAND, M.—SIMON, J.—WEBB, C.*: OECD's indicators of international trade and competitiveness. Paris. OECD. 1992. 51 p.  
*A nemzetközi kereskedelem és versenyképesség OECD-jelzőszámai.*  
813157
- The *ECONOMIC* outlook for 1993. Papers presented to the Economic and Social Outlook Conference at the University of Michigan. Ann Arbor. November 19 and 20. 1992. Ann Arbor. Mich. Univ. of Michigan. 1992. 339 p.  
*Gazdasági kilátások 1993-ra.*  
716180
- ECONOMIC* report of the President, 1993. Transmitted to the Congress. Washington. GPO. 1993. 474 p.  
*Az Egyesült Államok elnökének kongresszusi jelentése, 1993.*  
I—072—C—0361/1993
- ECONOMIES* in transition. Structural adjustment in OECD countries. Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris. OECD. 1989. 217 p.  
*Átalakuló gazdaságok. Strukturális alkalmazkodás az OECD-országokban.*  
715670
- EIDGENÖSSISCHE* Volkszählung 1990. Bau- und Wohnungswesen. Geographische Tabellen. Recensement fédéral de la population 1990. Construction et logement. Bundesamt für Statistik. Bern. BFS. 1992. XXXIV, 715 p.  
*Svájc 1990. évi népszámlálása. Épület- és lakásadatok. Területi adatok.*  
I—031—B—0262/[4]
- TÁRSADALOMSTATISZTIKA—EGÉSZSÉGÜGY—  
KULTÚRSTATISZTIKA**
- AFRICAN* socio-economic indicators, 1989. Indicateurs socio-économiques africains. Economic Commission for Africa. Addis Ababa. UNECA. 1992. XVII, 69 p.  
*Afrika társadalmi-gazdasági jelzőszámai, 1989.*  
I—069—B—0009/1989
- ANNUAIRE* des statistiques sanitaires et sociales. Ministère des affaires sociales et de la solidarité nationale. Paris. SESI. 1992. 278 p.  
*Franciaország egészségügyi és szociálstatistikai évkönyve, 1992.*  
I—033—C—0203/1992
- BERUFLICHE* Fortbildung: Ergebnisse des Mikrozensus Dezember 1989. Wien. ÖStZ. 1992. 192 p.  
*Szakmai továbbképzés Ausztriában az 1989. decemberi mikrocenzus alapján.*  
I—002—B—0125/1051
- BLAZEVIC, B.—CURCI, G.*: Le logement locatif de 1984 à 1989. Paris. INSÉE. 1992. 189 p.  
*Bérlakások Franciaországban 1984 és 1989 között.*  
I—033—B—0405/203—204
- BONNICI, B.*: L'hôpital: Enjeux politiques et réalités économiques. Paris. La Doc. française. 1992. 182 p.  
*A kórház Franciaországban. Politikai tétek és gazdasági valóság.*  
715399
- COMPTE*s nationaux de la santé, 1992. Rapport. Ministère des affaires sociales et de l'intégration. Paris. SESI. La Doc. française. 1992. 127 p.  
*Franciaország egészségügyi nemzetgazdasági elszámolásai, 1992.*  
I—033—C—0209/1992
- ENCUESTA* de coste laboral: Resultados provisionales, 1988. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1991. XII, 45 p.  
*A munka költségei Spanyolországban, 1988.*  
I—034—B—0173/1988
- FAMILY* expenditure survey: Report for 1991 giving the results for the United Kingdom. Department of Employment. London. HMSO. 1992. III, 94 p.  
*Családi kiadások Nagy-Britanniában, 1991.*  
I—036—B—0144/1991



*FEDERAL* scientific activities, 1992/1993. Activités scientifiques fédérales. Statistics Canada. Ottawa. Stat. Canada. 1992. 69 p.

*Kanada szövetségi tudományos tevékenysége, 1992/1993.*  
I—071—B—0149/1992—1993

*FINANCING* higher education: Current patterns. Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris. OECD. 1990. 100 p.

*A felsőoktatás finanszírozása az OECD-országokban.*  
715682

*GJERTSEN, F.:* Dødelighet ved ulykker, 1956—1988. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1992. 127 p.

*Halálos balesetek Norvégiában 1956 és 1988 között.*  
I—040—B—0142/1956—1988

*HEALTH* and personal social services statistics for England, 1992. Department of Health and Social Security. London. HMSO. 1992. 144 p.

*Anglia egészségügyi és szociális szolgáltatásainak statisztikája 1992.*

I—036—B—0323/1992

*HEALTH* and welfare statistics in Japan, 1992 Health and Welfare Statistics Association. Statistics and Information Department. Ministry of Health and Welfare. Tokyo. MHW. 1992. 179 p.

*Japán egészségügyi és jóléti statisztikája, 1992.*

I—051—C—0103/1992

*INDICADORES* sociales. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1991. 365 p.

*Spanyolország társadalmi jelzőszámai.*

I—034—B—0169

*KULTURSTATISTIK*, 1991. Wien. ÖStZ. 1993. 307 p.

*Ausztria kultúrstatistikája, 1991.*

I—002—B—0241/1991

*NAUCHNO-TEKHNICHESKIJJ* progress v RSFSR v 1990 g. Gosudarstvennyj komitet RSFSR po statistike. Moskva. IIC. 1991. 348 p.

*Oroszország tudományos-műszaki fejlődése, 1990.*

I—042—B—0260/1990

*ÖSTERREICHISCHE* Hochschulstatistik. Studienjahr 1991—1992. Wien. ÖStZ. 1993. 326 p.

*Ausztria felsőoktatási statisztikája, 1991/1992.*

I—002—B—0225/1991—1992

*POVERTY* measurement for economies in transition in Eastern European countries. International scientific conference. Warsaw, 7—9 October 1991. Polish Statistical Association. Central Statistical Office. Warsaw. Polish Stat. Assoc. 1992. 551 p.

*A szegénység mérése a kelet-európai országokban.*

715119

*RÄTTSSSTATISTISK* årsbok 1992. Yearbook of judicial statistics. Stockholm. SCB. 1992. 235 p.

*Svédország igazságügyi statisztikai évkönyve, 1992.*

I—041—C—0224/1992

Les *RYTHMES* quotidiens en France: Résultats de l'enquête „Emplois du temps”, 1985—1986. Paris. INSÉE. 1992. 303 p.

*A mindennapok ritmusa: Franciaország időmérleg-vizsgálatának eredményei, 1985—1986.*

I—033—B—0405/167—168

*SOCIAL* security statistics, 1992. Department of Health and Social Security. London. HMSO. 1992. 319 p.

*Nagy-Britannia társadalombiztosítási statisztikája, 1992.*

I—036—B—0255/1992

*SOCIAL* trends, 1993. Central Statistical Office. London. HMSO. 1993. 207 p.

*Nagy-Britannia társadalomstatisztikai trendjei, 1993.*

I—036—B—0166/1993

*STATISTICS* of road traffic accidents in Europe. Statistiques des accidents de la circulation routière en Europe. Statistika dorozhno-transportnykh proisshestvij v Evrope. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1993. 109 p.

*Európa közötti közlekedési baleseti statisztikája, 1993.*

I—031—B—0097/1993

*UTBILDNING* och uppväxtförhållanden. Education and social background. Stockholm. SCB. 1992. 169 p.

*Az iskolai végzettség és az életszínvonal összefüggései.*

I—041—C—0223/77

*YOUTH* and change. Youth Research Society. Helsinki. Tilastokeskus. 1992. 129 p.

*A finnországi fiatalok helyzetének változása.*

I—043—B—0157/[177/A]

## DEMOGRÁFIA

*ANNUAL* report on the internal migration in Japan, 1991. Derived from the basic resident registers. Statistics Bureau Management and Coordination Agency. Tokyo. Stat. Bureau. 1992. 159 p.

*Jelentés Japán belső vándormozgalmáról, 1991.*

I—051—C—0066/1991

*APPLEYARD, R. T.:* International migration: challenge for the nineties. International Organization for Migration. Geneva. IOM. 1991. 84 p.

*A nemzetközi vándorlás problémái az 1990-es években.*

812701

*ARMINGER, G.—GALLER, H.:* Demographisch relevante Modellrechnungen, Simulations- und Analyseverfahren auf der Basis empirischer Erhebungen. Wiesbaden. BiB. 1991. 98 p.

*Demográfiai modellszámítások, gyakorlati adatgyűjtések alapján végzett szimulációs és elméleti módszerek.*

812714

*BEFOLKNINGENS* bevægelse, 1991. Vital statistics. Danmarks Statistik. København. Danmarks Stat. 1993. 210 p.

*Dánia népmozgalmi statisztikája, 1991.*

I—039—C—0045/1991

*BEFOLKNINGSSTATISTIK*, 1992. Population statistics. Stockholm. SCB. 1993. 236 p.

*Svédország népességstatisztikája, 1992.*

I—041—B—0112/1992/2

*CURRENT* demographic analysis: Report on the demographic situation in Canada, 1992. Statistics Canada. Ottawa. Stat. Canada. 1992. 157 p.

*Kanada népesedési helyzetének éves elemzése, 1992.*

I—071—C—0062/1992

*DEMOGRAFIA*, 1992. Warszawa. GUS. 1992. XLVI, 314 p., [4] t.

*Lengyelország demográfiai évkönyve, 1992.*

I—022—C—0022/1992

*DIACONESCU, V.—TRYGGVESON, R.:* Utvandrare: vem är det? Emigrants: who are they? Stockholm. SCB. 1992. 168 p.

*A ki- és bevándorlás okai Svédországban 1851-től.*

I—041—C—0251

*FAMILIE* und Erwerbstätigkeit im Umbruch: Referate der Herbsttagung 1991 des Arbeitskreises „Bevölkerungsökonomie“ der Deutschen Gesellschaft für Bevölkerungswissenschaft. Berlin. Duncker&Humblot. 1992. 252 p.

*Átalakulóban a család és a keresőtevékenység a Német Szövetségi Köztársaságban.*

715270

KOVAR, M. G.—FITTI, J. E.—CHYBA, M. M.: The longitudinal study of aging: 1984—90. Hyattsville. DHHS. 1992. V, 248 p.

*Az időskorúak longitudinális vizsgálata az Egyesült Államokban 1984 és 1990 között.*

I—072—C—0354/28

VÄESTÖNMUUTOKSET kunnittain, 1991. Befolkningsrörelsen kommunvis. Vital statistics by municipality. Helsinki. Tilastokeskus. 1993. 61 p.

*Finnország népmozgalmi statisztikája községek szerint, 1991.*

I—043—B—0127/1991/3

VOLKSZÄHLUNG 2000 — oder was sonst? Ergebnisse des 5. Wiesbadener Gesprächs am 14. und 15. November 1991. Stuttgart. Metzler-Poeschel. 1992. 286 p.

*2000-ben vagy máskor legyen népszámlálás?*

715400

### TÁJÉKOZTATÓ ÉS BIBLIOGRÁFIAI KIADVÁNYOK

*L'ÉTAT de la France, 1992, Paris. La Découverte. CRÉDOC. 1992. 635 p.*

*Franciaország társadalma és gazdasága, 1992.*

I—033—C—0212/1992

PAJEVIC, M.—SIEFKES, F.: Osteuropa auf dem Weg zur Marktwirtschaft: Deutsch- und englischsprachige Literatur aus dem Jahre 1992 (mit Nachträgen aus dem Jahre 1991) zur wirtschaftlichen Umgestaltung in Osteuropa = Eastern Europe on the road to the market economy. Kiel. Inst. für Weltwirtschaft. 1992. 64 p.

*Kelet-Európa a piacgazdasághoz vezető úton. Az 1992. évi szakirodalom bibliográfiája.*

813210

SVÁBOVÁ, L.—SCHMEIKAL-FREY, B.—MARKS, A.: Technology and society: A documentation of grey literature, 1987—1990. European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences. Amsterdam [etc.]. North-Holland. 1992. X, 201 p.

*Technológia és társadalom. Kutatási jelentések szakbibliográfiája, 1987—1990.*

715350